

Blanka Kudláčová (ed.)

**Pedagógické
myslenie a školstvo
na Slovensku
v rokoch
1939-1945**

TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS / TRNAVA 2015

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE

Zborník je riešením projektu VEGA č. 1/0263/14
Pedagogické myslenie na Slovensku od r. 1918 po súčasnosť.

Recenzenti:

doc. PhDr. Tomáš Kasper, PhD.
PhDr. Vladimír Michalička, CSc.

Blanka Kudláčová (ed.)

**PEDAGOGICKÉ MYSLENIE A ŠKOLSTVO
NA SLOVENSKU
V ROKOCH 1939 – 1945**

Trnava 2015

Venujeme
70. výročiu ukončenia druhej svetovej vojny

Editor: © prof. PhDr. Ing. Blanka Kudláčová, PhD.

ISBN 978-80-8082-842-4

OBSAH

Blanka Kudláčová Predhovor	7
 I. SPOLOČENSKO-POLITICKÝ KONTEXT A IDEOVÉ POZADIE SLOVENSKEHO ŠTÁTU	
Peter Jašek Spoločensko-politická situácia na Slovensku v rokoch 1939 – 1945	12
Andrej Rajský Ideové pozadie a doktrína Slovenského štátu	29
 II. PEDAGOGICKÉ MYSLENIE A JEHO RECEPCIA	
Blanka Kudláčová Charakteristika vybraných reprezentatívnych diel slovenskej pedagogiky v rokoch 1939 – 1945 z hľadiska politicko-spoločenského kontextu	42
Lucia Valkovičová Štúdie Juraja Čečetku v časopise Pedagogický zborník v období druhej svetovej vojny	60
Marek Wiesenganger Vplyv pedagogických myšlienok Josefa Hendricha v diele <i>Úvod do obecné pedagogiky</i> na dielo Juraja Čečetku <i>Úvod do všeobecnej pedagogiky</i>	73
Zuzana Lopatková Pedagogické časopisy v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945	83

Milan Krankus

Školská a mimoškolská výchova na Slovensku
v rokoch 1938 – 1945 91

III. ŠKOLSTVO, VZDELÁVANIE A VÝCHOVA

Ľubica Kázmerová

Riadiace orgány a štruktúra školstva počas autonómie Slovenskej
krajiny a v rokoch 1939 – 1945 106

Marián Cipár

Katolícke školstvo v rámci školského systému na Slovensku
v rokoch 1939 – 1945 112

Janka Štulrajterová

Vysoké školstvo na Slovensku v období Slovenskej republiky
a výchovno-vzdelávací proces na Slovenskej univerzite 122

Miroslava Slezáková

Vysoká vojenská škola v Bratislave 1940 – 1944 141

Jana Gašparovičová

Menšinové školstvo na Slovensku a školstvo slovensko-poľského
pohraničia v období prvej Slovenskej republiky 150

Ivana Šuhajdová

Činnosť Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave a jej okolí
v rokoch 1940 – 1945) 163

PREDHOVOR

Predkladaný zborník je výsledkom druhého vedeckého kolokvia v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0263/14 *Pedagogické myslenie na Slovensku od r. 1918 po súčasnosť*. Nadväzuje na zborník z prvého kolokvia, ktorý vyšiel minulý rok v editorstve B. Kudláčovej: *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v medzivojnovom období*, Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2014 (157 s.).

Kolokvium s názvom *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945* sa konalo 10. apríla 2015 na pôde Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. Cieľom kolokvia bolo „preniknúť“ do oblasti pedagogiky, školstva a vzdelávania v období rokov 1939 – 1945, čo je oveľa kratšie obdobie ako obdobie medzi dvomi svetovými vojnami. K tejto úlohe sme pristupovali na jednej strane s rešpektom, na druhej strane s vedeckou túžbou a zvedavosťou mapovať sledované oblasti v zložitom období existencie samostatnej Slovenskej republiky v čase druhej svetovej vojny. Ide totiž o obdobie, ktoré je veľmi citlivým a stále málo prebádaným obdobím v slovenských dejinách, a preto sa často vykresľuje v čiernobielych podobách.

V roku 1939 sa na Slovensku odohrali veľké politické zmeny. Ešte pred začiatkom druhej svetovej vojny bola 14. marca 1939 vyhlásená Slovenská republika. Slovenský národ mal historicky prvýkrát samostatný štát. To bolo sprevádzané príznačným entuziazmom a s tým spojeným rozvojom kultúry a hospodárstva. Politicko-spoločenská situácia však bola poznačená pôsobením autoritatívneho režimu so silnou protizidovskou politikou. Slovensko bolo pod výrazným politickým vplyvom nacistického Nemecka a jedinou vládnuou stranou sa stala Hlinkova slovenská ľudová strana. Slovenské školstvo sa začalo prispôsobovať politickým požiadavkám a vo výchove a vzdelávaní sa kládol dôraz na náboženský a národný aspekt. V rámci školskej politiky, školskej legislatívy, systému a obsahu vzdelávania môžeme konštatovať, že išlo o veľmi dynamické obdobie (v r. 1939 – reforma stredných škôl, 1940 – reforma ľudových škôl a tiež učiteľského vzdelávania, vznikli viaceré nové vysoké školy a fakulty, bolo vydaných veľké množstvo nových učebníc na všetkých stupňoch vzdelávania a pod). Ihneď po vyhlásení autonómie bolo zriadené Ministerstvo

školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny, ktoré nahradilo bývalý Referát Ministerstva školstva a národnej osvety. Prvým ministrom školstva autonómnej slovenskej vlády sa stal Matúš Černák, ktorý sa ujal funkcie 8. októbra 1938. Novozriadené Ministerstvo sa stalo najdôležitejším prvkom v uskutočňovaní politických zámerov a školskej politiky. Malo všetky potrebné kompetencie. Obrátenou stranou mince však je, že nie vždy išlo o pozitívne zmeny a rozhodnutia. V niektorých prípadoch môžeme hovoriť aj o určitej regresii (napr. zrušenie koedukácie a pod.). Najvážnejším problémom vo výchove a vzdelávaní bolo ich postupné ideologizovanie a zneužívanie na politické ciele. Dokumentujú to najmä analýzy pedagogických časopisov, archívne bádania školskej legislatívy a dokumentov z tohto obdobia, ktorých výsledky nájdeme vo viacerých príspevkoch tohto zborníka. Vrcholom ľadovca bolo vylúčenie židovských detí zo všetkých stupňov vzdelávania, okrem základných škôl v r. 1940. O rok neskôr bol schválený tzv. Židovský kódex, ktorý vytvoril pre Židov osobitný právny režim obmedzujúci ich občianske a ľudské práva. Židovská otázka bola počas druhej svetovej vojny širším problémom a netýkala sa len územia Slovenska. To však nemá byť ospravedlnením, skôr naopak, zdôraznením zodpovednosti vtedajšej politickej garnitúry za participáciu na jednej z najsmutnejších tragédií 20. storočia.

Slovenská pedagogika sa začala sľubne rozvíjať v medzivojnovom období. Jej najvýraznejšou postavou bol prof. Juraj Čečetka, ktorý sa formoval pod vplyvom českých pedagógov, ktorí viedli Pedagogický seminár na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, najmä pod vplyvom prof. J. Hendricha. Po odchode českých pedagógov a učiteľov bol Čečetka na jeseň 1939 vymenovaný za mimoriadneho profesora pedagogiky, aby viedol Pedagogický seminár po českom profesorovi J. Uhrvi. O rok neskôr bol vymenovaný za riadneho profesora. Tridsaťdvaročný Čečetka mal pred sebou otvorenú dráhu pre postupné utváranie koncepcie jednak v oblasti vedeckej pedagogiky, ale aj v oblasti vzdelávania budúcich učiteľov a vzdelávania na vtedajších ľudových, meštianskych a stredných školách. V jeho živote nastúpilo prvé z období, v ktorom nebolo ľahké nepodľahnúť dobovej ideológii. U Čečetku to bolo zvlášť náročné, keďže z jeho dovedajších diel možno dedukovať, že v teoretických východiskách vo vzdelávaní a výchove mu bol blízky organistický prístup. Práve ten bol v redukovanej podobe aj východiskom vtedajších totalitných režimov. Dielo Juraja Čečetku nie je ľahké prehodnotiť, pretože zažil dve po sebe nasledujúce obdobia, v ktorých dominovala jediná ideológia, i keď odlišná. Otázkou ostáva, nakoľko išlo v prípade viacerých jeho publikovaných prác (najmä časopiseckých

štúdií) v období Slovenského štátu o jeho osobné presvedčenie a nakoľko o akceptáciu vtedajšej ideológie z dôvodu, aby mohol publikovať. Veľmi oceňujem snahy viacerých autorov, ktorých cieľom je obsahová analýza vybraných Čechetkových prác a ich konfrontácia s ideológiou v širšom politicko-spoločenskom kontexte prvej Slovenskej republiky.

V závere predhvoru by som chcela úprimne poďakovať doc. Tomášovi Kasperovi a Dr. Vladimírovi Michaličkovi za ich ochotu a precízne recenzovanie tohto zborníka.

V Trnave 8. mája 2015

Blanka Kudláčová, editorka

I. SPOLOČENSKO-POLITICKÝ KONTEXT A IDEOVÉ POZADIE SLOVENSKEHO ŠTÁTU

SPOLOČENSKO-POLITICKÁ SITUÁCIA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1939 – 1945

Peter Jašek

Abstrakt. Príspevok je venovaný problematike spoločensko-politickej situácie na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Dátumami, ktoré vymedzujú problematiku, sú 14. marec 1939 a vznik samostatného Slovenského štátu, až po 8. máj 1945, keď sa skončili boje na európskych frontoch druhej svetovej vojny. Príspevok poukazuje na kľúčové aspekty existencie Slovenského štátu. Tento štát priniesol po prvýkrát v národných dejinách Slovensku samostatnosť a s tým súvisiaci rozvoj kultúry či hospodárstva a upevnenie národného povedomia. Bol však poznačený pôsobením autoritatívneho režimu s totalitnými, výrazným negatívom boli rasové perzekúcie, osobitne zamerané na Židov.

Vznik Slovenského štátu 14. marca 1939 úzko súvisel s dezintegráciou Versaillského mierového systému, ku ktorej systematicky smerovala Hitlerova agresívna zahraničná politika prakticky od jeho nástupu k moci v roku 1933. Jej nástrojom sa stali aj nemecké menšiny v susedných štátoch a vyústila do zásadných geopolitických zmien v stredoeurópskom regióne, z ktorého sa po dohode s Hitlerom v Mníchove v septembri 1938 o odstúpení sudetských území Nemecku celkom viditeľne siahli západné mocnosti. Vyústením tejto politiky bolo napokon vypuknutie druhej svetovej vojny v septembri 1939. Pri týchto krokoch Hitlerovi v nemalej miere pomáhali aj jeho budúci protivníci – Veľká Británia a Francúzsko sa aktívne podieľali na mníchovskom rozhodnutí, Sovietsky zväz pre zmenu v rokoch 1939 – 1941 ako faktický spojenec na rozdelení východnej Európy. Štrnásty marec však mal aj svoje vnútropolitické korene, ktorými bolo autonomistické hnutie a myšlienka slovenskej štátnej samostatnosti.

V dôsledku mníchovského rozhodnutia česká strana akceptovala prijatie slovenskej autonómie, dlhoročnú požiadavku predstaviteľov ľudovej strany. V slovenskej autonómnej vláde mala väčšinu Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLŠ). Tá sa po zákaze socialistických politických strán a „integrácie“ poslancov zvyšných strán, stala politickým hegemonom na Slovensku, od novembra 1938 ako Strana Slovenskej národnej jednoty. Jej dominantné až totalitné postavenie na slovenskej politickej scéne potvrdili voľby jednotnej kandidátky v decembri 1938. „Zglajchšaltovanie“ postihlo aj spoločenské organizácie. Autonómna vláda rozpustila väčšinu existujúcich spoločenských, kultúrnych aj telovýchovných spolkov a orga-

nizácií a zakázala aj opozičnú tlač (M. Lacko, 2008, s. 17). Na spolkovom poli nahradili zakázané organizácie oddiely Hlinkovej gardy a pre mladých určená Hlinkova mládež. S prienikom hitlerovského Nemecka boli prijaté prvé protižidovské zákony, ktoré predznamovali budúcu politiku režimu a systematickú diskrimináciu židovského obyvateľstva.

Krátko po sformovaní autonómnej vlády, ešte v priebehu októbra 1938, prišli ako dôsledok Mníchovskej dohody územné požiadavky Maďarska, ktoré boli vyriešené v jeho prospech prvou Viedenskou arbitrážou 2. novembra 1938. V jej dôsledku pripadlo horthyovskému Maďarsku 10 390 km² územia, kde žilo okolo 850 000 obyvateľov (z toho 272 000 Slovákov a Čechov). Viedenské rozhodnutie bolo pre Slovensko šokom a zásadne ovplyvnilo nielen slovenskú politiku, ale v podstate celú spoločnosť. Postavenie Slovákov na okupovaných (arbitrážnych) územiach v mnohom pripomínalo pomery, aké vládli v Uhorsku pred rokom 1918. Systematické odnárodňovanie bolo pre Slovákov varovaním, že hrozba maďarizácie ani v tomto čase nebola iba prázdnu frázou. Maďarsko však nebolo jediným štátom, ktoré ohrozovalo územnú integritu vtedajšieho Slovenska. Pripojilo sa k nemu aj severný sused, Poľsko, ktoré nátlakom obsadilo niekoľko obcí na severnom Spiši a Orave, kde žilo približne 4 300 Slovákov. Poľsko navyše systematicky podporovalo maďarskú revizionistickú politiku, ktorá sa neskončila prvou Viedenskou arbitrážou. Naopak, slovensko-maďarské pohraničie sa stalo v období od novembra 1938 do apríla 1939 dejiskom mnohých ozbrojených stretov armád a rôznych polovojenských formácií, ktoré si vyžiadali desiatky obetí na životoch.

Hitler sa nezmieril s územným oklieštením Česko-Slovenska, ale mal v pláne úplné podmanenie českej časti štátu. V priebehu januára a februára 1939 začalo na Slovensku silnieť volanie po osamostatnení, zatiaľ však rezonovalo najmä v radikálnych kruhoch okolo Hlinkovej gardy. Na Slovensku bola autonómna vláda na čele s Jozefom Tisom skôr zástancom evolučného vývoja postupnej cesty k samostatnosti, situácia v marci 1939 však rýchlo akcelerovala. Rozpad štátu urýchlil, popri kľúčovom postoji Nemecka, aj mocenský zásah českých vojakov a žandárov, známy ako tzv. Homolov puč, ktorí v noci z 9. na 10. marca prevzali moc na Slovensku, zosadili autonómnu vládu, obsadili kľúčové inštitúcie a pozatýkali popredných exponentov slovenskej samostatnosti. Snahou českej strany bolo dosadiť k moci takých politikov, ktorí by zaručili pevnejšie pripútanie Slovenska k českej časti okliešteného štátu.

Toto rozhodnutie však nenašlo podporu u vtedajšieho hegemóna stredoeurópskeho priestoru Nemecka. Práve naopak, stalo sa pre Nemcov

zámienkou na okupáciu Čiech a Moravy. Nemci v tejto situácii ponúkli slovenským politickým činiteľom možnosť vyhlásiť samostatnosť Slovenska. Keď s týmito pokusmi nepochodili u Karola Sidora, pozval Hitler 13. marca na návštevu do Berlína zosadeného predsedu autonómnej vlády Jozefa Tisa. Tu ho konfrontoval s jasným stanoviskom – Nemecko bude okupovať Čechy a Moravu, a Slovensko môže vyhlásiť samostatnosť. Ak tak neurobí – a podľa Hitlerových slov „blitzschnell“ – nebude zodpovedný za nasledujúce udalosti, čím mal na mysli skutočnosť, že Slovensko by bolo rozdelené medzi Poľsko a Maďarsko. Hitler dokonca ponúkol Tisovi možnosť vyhlásiť samostatný Slovenský štát z berlínskeho rozhlasu, čo však Tiso odmietol. Namiesto toho dal zvolať Slovenský snem, ktorý mal rozhodnúť. Poslanci aklamačným hlasovaním 14. marca 1939 rozhodli o vzniku samostatného Slovenského štátu. Na druhý deň nemecké okupačné vojská prekročili hranice republiky, obsadili krajinu a vytvorili Protektorát Čechy a Morava.

V daný moment išlo zo slovenského pohľadu o najlepšie možné riešenie. Alternatívu k štátnej samostatnosti jasne naznačil Hitler Tisovi počas rokovaní deň predtým v Berlíne, kde hovoril o možnosti rozdeliť Slovensko medzi jeho susedov, z ktorých najmä Maďarsko, posilnené prvou Viedenskou arbitrážou, si robilo nárok na obnovenie Uhorska v jeho hraniciach pred rokom 1918 a ako ukazovali skúsenosti Slovákov z okupovaných území, pretrvala aj asimilačná politika Budapešti. To by malo pre Slovákov ako národ ničivé následky. Nie je tiež možné pripisovať 14. marcu ustanovenie autoritatívneho režimu, aký v štáte neskôr vládol, pretože 14. marca sa rozhodovalo iba o štátoprávnom usporiadaní a nie o charaktere politického režimu.

Prvá slovenská vláda na čele s Jozefom Tisom bola menovaná už 15. marca. Mladý štát sa krátko po svojom vzniku ocitol v mimoriadne ťažkom postavení. Hoci ho susedné štáty oficiálne uznali, na západe sa musel vyrovnáť so vstupom nemeckých vojsk do svojho vnútrozemia. Tie pri obsadzovaní Čiech a Moravy prekročili slovenskú hranicu a na mnohých miestach doslova rabovali dostupný vojenský materiál zo slovenských posádok. Na východných hraniciach sa objavilo ďalšie nebezpečenstvo. Hoci horthyovské Maďarsko oficiálne uznalo Slovenský štát, predsa maďarská armáda provokovala pohraničné incidenty. Za týchto okolností prebiehali 18. marca 1939 vo Viedni rokovania medzi slovenskou delegáciou na čele s Jozefom Tisom a Ferdinandom Ďurčanským a nemeckou na čele s Adolfom Hitlerom. Slovenská delegácia sa snažila zachrániť čo najviac a svoje spojenectvo s Nemeckom obmedziť len na nevyhnutné mini-

mum, ale geopolitická situácia aj mocenský faktor boli proti jej úmyslom. Výsledkom komplikovaných rokovaní bolo podpísanie Ochranej zmluvy (tzv. Schutzvertrag) v dňoch 18. a 23. marca, výrazne limitujúcej nezávislosť Slovenského štátu. V zmluve sa slovenská vláda zaviazala, že bude viesť svoju zahraničnú aj vojenskú politiku „v úzkej zhode“ s Nemeckou ríšou. Zmluva tak pripútala Slovensko veľmi blízko k Hitlerovmu Nemecku, a túto závislosť ešte zvýšili následné zmluvy zamerané na konkrétne oblasti hospodárstva a spoločenského života v nasledujúcich rokoch. Navyše Nemci zriadili na území západne od Malých Karpát a na pravom brehu Váhu tzv. ochrannú zónu, kde mala nemecká strana rozsiahle právomoci.

Postavenie slovenskej delegácie výrazne limitoval fakt, že mladý štát musel čeliť otvorenej maďarskej agresii na východe. Dňa 23. marca 1939 maďarská armáda, využívajúc odchod českých vojakov a dôstojníkov, ktorý zdecimoval početné stavy a bojaschopnosť vznikajúcej slovenskej armády, prekročila hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou a obsadila územia na východe Slovenska. Maďarskej agresii sa postavili na odpor improvizované časti slovenskej armády, ich protiútok bez ťažkých zbraní však nebol úspešný a následné budapeštianske rokovania vyústili do ďalších územných strát na východe. Spolu išlo o 74 obcí s takmer 70 000 obyvateľmi, kde vôbec nežilo maďarské obyvateľstvo (M. S. Ďurica, 2003, s. 357). Maďarské letectvo navyše 24. marca bombardovalo Spišskú Novú Ves, ktorá sa tak stala ďalším bombardovaným civilným mestom v Európe ešte pred začiatkom druhej svetovej vojny. Ozbrojené incidenty na hraniciach pretrvávali až do konca apríla 1939. Útok južného suseda vyvolal na Slovensku vlnu spontánneho odporu proti agresii, ktorá pomohla v prvých dňoch k vnútornej mobilizácii a integrácii mladého štátu. Pre maďarskú stranu bola reakcia slovenského obyvateľstva trpkým sklamaním, pretože demaskovala nechť Slovákov vrátiť sa do spoločného štátu s Maďarmi.

Slovenský štát teda vznikol vo veľmi ťažkých podmienkach a zahraničnopolitický faktor bol jedným z určujúcich determinantov, ktorý ovplyvňoval aj jeho vnútropolitický režim. Ten sa začal formovať už po Mníchove v roku 1938. Politická scéna mala iba jednu dominantnú stranu – HSĽS. Okrem nej potom pôsobili už len dve politické strany národnostných menšín – nemecká a maďarská. Nešlo však o politické strany podľa dnešných kritérií. Nemecká strana pohltila všetky nemecké spolky a organizácie a stala sa organizátorkou verejného života slovenských Nemcov, podobne ako aj maďarská strana. Obe mali aj svoju špecifickú úlohu – nemecká

strana sa stala jedným z nátlakových prostriedkov Hitlera na slovenskú vládu, kým maďarská bola vyvážením existencie slovenskej národnostnej strany v Maďarsku. Preto upozorňovala na skutočné či domnelé krivdy, ktoré sa Maďarom na Slovensku stávali a zároveň vykonávala aj špionáž v prospech Budapešti (M. Lacko, 2008, s. 44).

Samotný režim nebol statický, ale v priebehu existencie štátu sa dynamicky vyvíjal. Celkovo môžeme identifikovať tri hlavné etapy jeho vývoja v tomto inak veľmi krátkom časovom období. Prvé obdobie, od októbra 1938 do júla 1940, prinieslo upevňovanie mocenského monopolu HSLS, pričom dominantné postavenie v rámci štruktúr systému malo umiernené krídlo na čele s prezidentom Tisom a ministrom zahraničných vecí a vnútra Ďurčanským, podporované vo veľkej časti nielen katolíckou cirkvou, ale dalo by sa povedať aj väčšinou spoločnosti (okrem perzekvovaných obyvateľov). V tomto období je viditeľné isté nadviazanie na predchádzajúcu ČSR, či už vo forme personálnej kontinuity, alebo republikánskej formy štátneho zriadenia. Vedúci predstavitelia hľadali kompromisný model autoritatívneho režimu vo vnútornej politike a v zahraničnej sa pokúšali dosiahnuť neutralitu (M. Lacko, 2008, s. 46). Tieto snahy, a vôbec prvú etapu režimu ukončili v júli 1940 Salzburské rokovania, v ktorých Hitler mocensky zasiahol do vnútroštátnych pomerov a nariadil odvolať ministra zahraničných vecí a vnútra Ďurčanského, ktorého nahradil predstaviteľ radikálneho krídla Vojtech Tuka.

V druhej fáze režimu, rámcovanej salzburskými rokovaniami v júli 1940 a vypuknutím Slovenského národného povstania v auguste 1944, nastala v dôsledku Salzburských rokovaní výrazná radikalizácia. Predstavitelia umierneného krídla museli o svoje mocenské pozície tvrdo bojovať proti radikálom, ktorí nedostatok podpory spoločnosti nahrádzali skrytou a niekedy aj priamou podporou Nemecka. V tomto období prebieha tvrdý vnútrostranícky boj o moc medzi radikálnym a umierneným krídlom, personifikovaný do sporu medzi prezidentom Jozefom Tisom ako lídrom umierneného krídla, a predsedom vlády Vojtechom Tukom ako najvýraznejším predstaviteľom radikálov. Tým sa síce najmä v roku 1940 podarilo obsadiť niektoré dôležité pozície (napr. Alexander Mach sa stal ministrom vnútra), ale nepodarilo sa im zvíťaziť. Naopak, aj v súvislosti s prípravou vojny proti Sovietskemu zväzu a definitívne v priebehu rokov 1941 – 1942, sa spory skončili zdrvivým víťazstvom Jozefa Tisa. Ten získal napokon aj podporu Nemcov, ktorí radikálov skôr využívali ako nástroj nátlaku v zmysle „rozdeľuj a panuj“, než by s nimi počítali ako s rozhodujúcou politickou silou.

Záverečná fáza režimu sa datuje od vypuknutia SNP až po zánik Slovenskej republiky v roku 1945. Vtedy sa už na Slovensku priamo odohrávali vojenské operácie, vypuklo SNP a blížil sa prechod frontu. V tomto období vládol na Slovensku de facto okupačný režim a obyvateľstvo na vlastnej koži spoznalo všetky hrôzy, ktoré druhá svetová vojna so sebou priniesla: priame bojové akcie, prechod frontu, letecké bombardovanie, partizánsku vojnu s bezohľadnými prepadmi partizánov a represívnymi akciami okupačných síl, masové odvlečenie obyvateľstva do pracovných táborov na otrocké práce či všeobecný nedostatok všetkých tovarov. Rozhodujúcu moc v štáte mali v rukách viac-menej okupačné sily. Zároveň z východu postupovala ako „osloboditeľka“ Červená armáda, ktorá predznamenala povojnový nástup komunistickej totality – a v tomto období sa jej konkrétnym symbolom stali deportácie do sovietskych gulagov.

Spomenuli sme, že Slovenský štát vznikol v období, keď vládli v Európe veľmi nepokojné pomery a do jeho existencie výrazne zasahovali zahraničnopolitické udalosti. Tou kľúčovou bolo vypuknutie druhej svetovej vojny 1. septembra 1939. Od svojho vzniku tak existoval iba necelých šesť mesiacov v mieri, táto skutočnosť však neumožňuje používanie nevedeckého prívlastku „vojnový“. V tomto mierovom období bola prijatá ústava 21. júla 1939, ktorá bola postavená na základoch bývalej československej ústavy, najmä v rozdelení moci na zákonodarnú, výkonnú a súdnu. Ústava však bola inšpirovaná aj autoritatívnymi režimami, predovšetkým Salazarovho Portugalska a Schuschniggovho Rakúska, a to najmä v otázke zavedenia stavovského zriadenia. Vnútropolitický režim by sa dal charakterizovať ako autoritatívny s totalitnými prvkami. Štát mal formu republikánskeho zriadenia na čele s prezidentom, ktorý mal širšie právomoci. Popri ňom dôležitú úlohu hrala najmä vláda ako výkonná zložka moci a čiastočne Snem Slovenskej republiky ako najvyšší zákonodarný orgán.

Vo vnútropolitickej oblasti bol viditeľný tlak národno-socialistického Nemecka, režim však vyrastal z domácich potrieb a problémov. Jedným zo špecifik bola snaha o zavedenie stavovského systému ako ekvivalentu stranického parlamentného systému, v praxi sa však nikdy nerealizoval. V štátnej ideológii sa ako najsilnejšie prvky prejavili kresťanská tradícia, nacionalizmus a dôraz na sociálne problémy. Najnegatívnejšou črtou boli perzekúcie židovského obyvateľstva. Režim navyše zaviedol aj perzekúcie voči politickým oponentom, aj keď tie boli relatívne mierne. Aj preto sa o Slovenskej republike 1939 – 1945 hovorí dodnes ako o „deravej totalite.“ Od prijatia Ústavy sa štát oficiálne nazýval Slovenská republika. Ešte pred vypuknutím vojny ho uznali takmer všetky štáty v Európe, vrá-

tane západných veľmocí, neskôr ho uznala väčšina štátov sveta. Z vtedajších veľmocí to boli iba Spojené štáty, ktoré Slovenskú republiku nikdy oficiálne neuznali.

Už v čase prijatia Ústavy napätá veľmocenská atmosféra v Európe smerovala k vojne. Teraz sa obeťou agresie Hitlerovho Nemecka stalo bečkovské Poľsko a zámienkou spor o koridor k mestu Gdansk. Ešte pred vypuknutím bojových akcií si Nemecko zabezpečilo podpísaním paktu o neútočení spojenectvo so Stalinovým Sovietskym zväzom, ktorý sa následne v rokoch 1939 – 1941 spolupodielal na rozdeľovaní a okupácii veľkej časti východnej Európy.

Na nemeckom útoku proti Poľsku sa zúčastnila aj slovenská armáda, a to v úlohe vedľajšej vojnovnej strany. Aby Nemci podporili argumenty pre vstup Slovenska do vojny, sľubovali upevniť jeho zahraničnopolitické postavenie potvrdením garancie voči Maďarsku a Slovensko malo získať späť slovenské obce, ktoré Poliaci zabrali v rokoch 1938 a 1920. Navyše vzájomné slovensko-poľské vzťahy boli po Mníchovskej konferencii poznačené napätím v dôsledku obsadenia slovenských obcí v roku 1938 a kvôli poľskej podpore maďarského revizionizmu. Samotné boje trvali relatívne krátko a faktické bojové nasadenie armády sa skončilo 11. septembra. Už 14. septembra sa začal postupný odsun jednotiek z Poľska, pričom straty boli minimálne – 24 padlých vojakov (I. Baka, 2006, s. 102). Účasťou vo vojne si Slovenská republika upevnila svoje zahraničnopolitické postavenie v nemeckej sfére vplyvu. Nemci vlastne definitívne potvrdili jej existenciu a podarilo sa jej nadviazať aj diplomatické styky so Sovietskym zväzom, na druhej strane sa radikálne zhoršili vzťahy so Západom. Veľká Británia i Francúzsko s ňou prerušili diplomatické styky, ktoré napriek odvážnym snahám slovenskej strany už neobnovili.

Výrazné zmeny priniesol nový režim do vzťahov medzi národnosťami. Nacionalizmus bol popri kresťanstve jedným z kľúčových prvkov ideológie Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945, ktorá bola budovaná na národnom princípe so zdôrazňovaním idey samostatnej slovenskej štátnosti. Aj to bol jeden z dôvodov jej verbálneho stotožnenia sa s Nemcami proklamovaným princípom *völkisch*. V mene tohto princípu sa v období druhej svetovej vojny budovala tzv. Nová Európa, propagovaná v štátoch patriacich do nemeckej sféry vplyvu ako jediná možná budúcnosť pre usporiadanie politických a hospodárskych vzťahov na európskom subkontinente. Slovenská strana si termín *völkisch* čiastočne prispôsobila, v jej ponímaní nebol totožný s tým, čo si pod ním predstavovali Nemci, ktorí doňho impostovali aj rasovú problematiku. Na Slovensku išlo skôr

o tendenciu zdôrazňovať *völkisch* ako národnostný princíp a možnosť revízie Viedenskej arbitráže na základe jeho precízneho uplatnenia – v praxi prinavrátenie časti zabratého územia.

Národnostná politika Slovenskej republiky zodpovedala koncepcii národného štátu. Podľa výsledkov oficiálneho sčítania ľudu z 15. decembra 1940, žilo na území Slovenska 2 655 596 obyvateľov, z ktorých sa 2 254 394 hlásilo k slovenskej národnosti, 17 443 osôb k českej národnosti, 136 297 k nemeckej, 64 308 k ukrajinskej, 53 128 k maďarskej, 2 063 k poľskej národnosti. Okrem toho žilo na Slovensku aj 87 314 osôb židovskej národnosti a 38 333 osôb rómskej národnosti (F. Cséfalvay – Ľ. Kázmerová, 2007, s. 7 – 8). Voči jednotlivým menšinám zaujal režim rozdielne postoje. Voči maďarskej menšine zaujala slovenská vláda princíp reciprocity, čo v praxi znamenalo, že jej príslušníci mali rovnaké práva, ako príslušníci slovenskej menšiny v Maďarsku. Keďže však tí boli viditeľne maďarizovaní, tak to našlo svoju odozvu aj v správaní sa slovenskej vlády voči Maďarom. Na druhej strane táto politika pomohla zmierňovať represie maďarskej strany voči slovenskej menšine.

Nemci boli špecifickou národnostnou skupinou na Slovensku, keďže ich materská krajina, národno-socialistické Nemecko, bolo rozhodujúcim mocenským činiteľom stredoeurópskeho priestoru a túto skutočnosť neváhalo rôznymi prostriedkami prezentovať. Nemecká menšina nebola zanedbateľná ani počtom, keďže Nemci tvorili 4,8 % obyvateľstva na Slovensku. Vodca nemeckej menšiny, Franz Karmasin, bol štátnym tajomníkom. Nemecká menšina mala navyše vlastné mládežnícke a polovojenské organizácie a štyroch poslancov v Sneme. Zmena nastala vo vzťahu k Čechom. Ich odsun zo Slovenska prebehol v rokoch 1938 a 1939, s cieľom napraviť krivdy predchádzajúceho obdobia. Nezaobišiel sa však bez násilností Hlinkovej gardy a zanechal v odchádzajúcich Čechoch trpké spomienky. Niekoľko Čechov zostalo aj po rozpade spoločného štátu na Slovensku, išlo o odborníkov, najmä v oblasti priemyslu a armády. Ich postavenie sa nijako neodlišovalo od postavenia Slovákov, i keď neraz sa stali terčom útokov radikálneho krídla. Voči rusínskej menšine sa režim prejavil snahou o jej slovakizáciu a v podstate ju nikdy ako menšinu neuznal. Rusíni boli osobitnou skupinou aj preto, lebo mali pomerne vlažné národné cítenie a ich integrujúcim prvkom bolo gréckokatolícke vierovyznanie, ktoré ich odlišovalo od Slovákov. Nedôvera voči Rusínom pramenila jednak z toho, že v medzivojnovom období bolo ich autonomistické hnutie silno naviazané na maďarskú iredentu, a jednak preto, že ich režim v neskoršom období podozrieval zo sympatií k bolševizmu.

Osobitné postavenie mala židovská menšina, voči ktorej režim viedol agresívnu politiku. V rámci nej najskôr obmedzil a neskôr celkom zlikvidoval občianske a majetkové práva Židov. Židovská otázka a spôsob jej riešenia bol najnegatívnejšou stránkou existencie Slovenskej republiky. Prvé signály protižidovskej politiky prichádzali už na jeseň 1938, keď boli v dôsledku udalostí Viedenskej arbitráže vyvezení Židia, ktorí nemali domovské právo alebo boli úplne nemajetní, na územia odstúpené Maďarsku. Celkovo išlo asi o 7 500 Židov. Už v období autonómie sa pristúpilo k prvým protižidovským opatreniam, zameraným najskôr na hospodársku oblasť. Po vzniku samostatného štátu na realizáciu protižidovskej politiky tlačila aj nemecká strana. Prvé protižidovské zákony a nariadenia na seba nenechali dlho čakať. Vládne nariadenie z 18. apríla 1939 definovalo pojem Žid na základe náboženských kritérií (M. Lacko, 2008, s. 66). Zároveň sa naštartoval proces arizácie, v praxi zabratie, konfiškácia židovského majetku, resp. jeho prechod z rúk Židov do rúk „árijscov“.

Aj do procesu tzv. riešenia židovskej otázky negatívne zasiahli salzburské rokovania a nemecký nátlak. Nástup radikálov znamenal prítvrdenie protižidovskej politiky, s ktorou nebolo Hitlerovo Nemecko spokojné aj napriek už prijatým opatreniam. Tak nasledovalo sprísnenie opatrení, najskôr prostredníctvom vyhlášok ministra vnútra, ktoré výrazne limitovali práva Židov, včítane ich vylúčenia zo všetkých typov škôl, okrem ľudových. V pokračujúcom procese arizácie bolo de facto okradnuté židovské obyvateľstvo, pretože sa rýchlo arizovali nielen veľké podniky, ale aj malé obchodníky a poľnohospodárska pôda. Aktívna bola aj vulgárna antisemitská propaganda, stimulujúca protižidovské nálady v spoločnosti. Postupne vznikli židovské pracovné strediská a pracovné tábory. V septembri 1941 vyšlo smutne známe nariadenie č. 198/1941, tzv. židovský kódex. Toto nariadenie akoby zhrnulo všetky protižidovské opatrenia predchádzajúceho obdobia, pričom išlo o jeden z najtvrdších protižidovských zákonov v Európe, ktorým sa tzv. riešenie židovskej otázky postavilo už na rasový základ. Kódex fakticky zbavil Židov všetkých ľudských práv.

Vyvrcholením protižidovskej politiky boli deportácie v priebehu roku 1942. Oficiálne mali deportovaní Židia ísť pracovať do pracovných táborov, v skutočnosti však smerovali do vyhladzovacích táborov v okupovanom Poľsku. Už transport však prebiehal v neľudských podmienkach, v nákladných vagónoch pre dobytok. Sústredňovacie tábory boli v Novákoch, Seredi, Žiline, Bratislave a Poprade. Celkovo bolo v tejto fáze vyvezených približne 58 000 Židov. Na Slovensku mohli zostať iba tí Židia, ktorých pred deportáciami ochránili výnimky udeľované prezidentom

Tisom, alebo týkajúce sa hospodársky významných osôb. Deportácie boli zastavené v októbri 1942, pričom na Slovensku zostalo približne 24 000 Židov (I. Kamenec, 1991, s. 211). Táto tragická epizóda sa zavŕšila po vypuknutí SNP, keď už transporty prebiehali v réžii okupačnej moci a do vyhladzovacích táborov deportovali všetkých Židov bez ohľadu na výnimky. Celkový počet obetí holokaustu na Slovensku predstavuje približne 70 000. Hoci sa na utrpení Židov obohatili mnohí jednotlivci, existenčné ohrozenie židovského obyvateľstva vyvolávalo v mnohých prípadoch súcit obyvateľstva a mnoho ľudí sa snažilo Židom pomáhať v ich ťažkom postavení a chrániť ich či už pred deportáciami alebo pred inými násilnými akciami. Štát Izrael ocenil do januára 2014 titulom „Spravodlivý medzi národmi“ celkovo 539 osôb zo Slovenska, čo je v pomere k počtu obyvateľov Slovenska najvyššie percento na svete.

Obdobie Slovenskej republiky bolo časom hospodárskeho oživenia, čo sa prejavilo tak v poľnohospodárstve, ako aj v priemysle. Oživenie spôsobila nielen vojnová konjunktúra, ale aj šikovná hospodárska politika slovenskej vlády riadená národohospodármi ako minister hospodárstva Gejza Medrický či guvernér národnej banky Imrich Karvaš. Pôvodné vyhliadky po vzniku štátu nevyzerali príliš optimisticky a mnohí zahraniční diplomati boli presvedčení, že štát rýchlo ekonomicky skolabuje. Do úvahy totiž treba vziať, že po Viedenskej arbitráži Slovensko stratilo úrodné južné územia. Napriek tomu hospodársky vývoj v krajine pozitívne prekvapil. Zbierka na zlatý poklad pomohla etablovať vlastnú menu – slovenskú korunu. Hospodárstvo bolo podriadené záujmom Nemecka, predovšetkým veľké podniky sa postupne prispôbovali záujmom nemeckého vojnového hospodárstva. Otázku zamestnanosti pomohol vyriešiť odchod robotníkov na sezónne práce do Nemecka, kde mali vysoké zárobky vzhľadom na podhodnotený kurz slovenskej koruny voči nemeckej marke. Keďže export do Nemecka vysoko prevyšoval import, vznikla v priebehu niekoľkých rokov vysoká zadlženosť Nemecka voči Slovensku, ktorá sa prejavovala na clearingovom účte vo výške niekoľko miliárd korún. Vzhľadom na stabilitu meny a dobré hospodárske výsledky bola slovenská mena v rokoch vojny označovaná aj ako „tatranský dolár“. Hospodársky rozmach šiel ruka v ruke s celkovou modernizáciou krajiny – budovala sa cestná aj železničná infraštruktúra, pokračovalo sa v elektrifikácii. Aj toto prispievalo k tomu, že ľudia, ktorí si pamätali katastrofálnu ekonomickú situáciu za prvej svetovej vojny, či hospodárske krízy medzivojnového obdobia, boli s hospodárskou situáciou spokojní, najmä keď v susedných štátoch bola viditeľne horšia. To však nezname-

ná, že by aj v zásobovaní na Slovensku šlo všetko hladko a nevyskytli sa problémy. Postupne, ako vojna pokračovala, prejavoval sa nedostatok niektorých tovarov a zavádzal sa aj prídellový systém, čo podnietilo vznik čierneho trhu.

Dôležitým momentom v dejinách Slovenskej republiky bola vojna proti Sovietskemu zväzu. Svojím charakterom sa úplne odlišovala od predchádzajúcich výprav slovenskej armády. V Sovietskom zväze – napriek brutálnemu bolševickému režimu, ktorý v ňom pod vedením Stalina vládol – videli mnohí Slováci bratské Rusko, ku ktorému s nádejou na zlepšenie národného postavenia vzhliadali takmer všetci predstavitelia slovenského národného obrodzenia. Po nadviazaní diplomatických stykov medzi oboma krajinami v septembri 1939 prebiehali napriek diametrálne odlišným režimom a ideológiám čulé vzájomné kontakty. Dokumentuje to návšteva ministra školstva Jozefa Siváka v Moskve pri príležitosti výročia Lomonosovovej univerzity v máji 1940. Napriek tomu sa Slovensko 24. júna 1941 pripojilo k Nemecku vo vojne proti Sovietskemu zväzu. Bol to osudový krok, pretože od vypuknutia vojny bolo jasné, že jej výsledok rozhodujúcim spôsobom určí budúcnosť existencie Slovenskej republiky a definitívne ju spojil s národno-socialistickým Nemeckom. Slovenskej politickej reprezentácii išlo o to, aby skorým vstupom do vojny „prekonala“ Maďarsko, získala u Nemcov lepšie meno a po vojne mohla nastoliť revíziu Viedenskej arbitráže.

Špecifickým fenoménom účasti Slovákov vo vojne proti Sovietskemu zväzu bol kontakt slovenských vojakov s bolševizmom a so sovietskou realitou. Vojakov šokovalo hneď niekoľko skutočností. Predovšetkým obrovská bieda, ktorá na sovietskom území vládla a bola v príkrom protiklade s propagandou o sovietskom raji. Slovenských vojakov urážal spôsob, akým bolševici zaobchádzali s prejavmi náboženstva. Sovietska realita rozbitých a zničených kostolov, z ktorých sa urobili sklady či strelnice, ostro kontrastovala s náboženským presvedčením slovenských vojakov. Ďalším šokom boli pozostatky masových vražd, ktoré spáchali na bezbrannom civilnom obyvateľstve na Ukrajine ustupujúce jednotky sovietskej NKVD. Ich obeťou sa stali tisíce nevinných ľudí, ktorých zohavené mŕtvoly našli vojaci vo väznicach, či ešte nepochovaných v masových hrobch. Vojaci sa s podobnými prípadmi stretli na viacerých miestach, ako boli Sambor, Dobromil, Stryj, Zložov či Lvov a hlboko to nimi otriaslo. Napokon to boli aj skúsenosti slovenských vojakov, ktoré medzi širokými vrstvami obyvateľstva prehlbovali nedôveru voči komunizmu. Dôkazom sú aj prvé povojnové voľby v roku 1946, v ktorých komunisti dostali

30 %, čo nie je ani polovica zo 62 % percent, ktoré dostala Demokratická strana.

Ak sme spomenuli násilie páchané na civilnom obyvateľstve zo strany Sovietov, treba uviesť, že slovenskí vojaci sa na východnom fronte zoznámili aj s násilím, ktoré páchali Nemci na civilnom obyvateľstve okupovaných území v rámci ich brutálnej okupačnej politiky a ktorého dôsledkom sa stali masové vraždy nebývalých rozmerov a tisíce vypálených dedín. Tieto akcie sa väčšinou stretli s odmietaním slovenských vojakov, ktorí mali s miestnym civilným obyvateľstvom okupovaných území veľmi dobrý vzťah. Slovenskí vojaci sa tiež zoznámili s postojom Nemcov k židovskému obyvateľstvu a boli svedkami, ako nemecké bezpečnostné oddiely v spolupráci s domácim obyvateľstvom systematicky vyvražďovali Židov v zázemí. Účast' Slovákov vo vojne proti Sovietskemu zväzu sa od júla 1941 ustálila na maximálne 18 000 vojakov v dvoch divíziách – jednej nasadenej na fronte (Rýchla divízia) a druhej nasadenej v zázemí na pacifikovanie partizánskeho hnutia (Zaistovacia divízia). Ich nasadenie im ešte lepšie umožnilo spoznať realitu, aká v Sovietskom zväze vládla. Vojnové udalosti tak prebiehali až do druhej polovice roku 1944 ďaleko od slovenských hraníc a na Slovensku vládol relatívny pokoj.

Rok 1942 bol rokom, v ktorom národno-socialistické Nemecko dosiahlo vrchol svojej moci. Avšak potom, ako Nemci v decembri 1941 vyhlásili po japonskom útoku na Pearl Harbor vojnu USA, sformovala sa silná protinemecká koalícia, v ktorej dominovali USA, Sovietsky zväz a Veľká Británia. Jej hospodársky a ľudský potenciál bol niekoľkonásobne vyšší ako potenciál Nemecka a jeho spojencov. Už prelom rokov 1942/1943 priniesol Spojencom prvé veľké víťazstvá (Midway v Pacifiku, El Alamein v Egypte, prehra v gigantickej bitke pri Stalingrade), ktoré naznačili, že Nemci prehrajú aj druhú veľkú svetovú vojnu. Rok 1943 a porážka pri Kursku na východnom fronte, ako aj vylodenie vojsk západných spojencov najskôr v Taliansku a v roku 1944 aj vo Francúzsku, znamenali definitívny obrat vo vojne.

Tieto udalosti nemohli obísť ani Slovensko. Oveľa výraznejšie sa po zmene situácie na fronte začal prejavovať odboj, formujúci sa už od roku 1939 z tých prúdov, ktoré boli v opozícii voči politike ľudákov. Najlepšie mali odboj zorganizovaní komunisti, ktorí sa navyše mohli oprieť o Sovietsky zväz. Tí aktivizovali svoje úsilie v boji proti „buržoázii a fašizmu“, ako nazývali svojich nepriateľov. Ich štátoprávne názory prebiehali metamorfózami – na začiatku vojny presadzovali politiku socialistického Slovenska, až neskôr prešli na pozície Československej republiky. Občianske

skupiny boli oveľa menej jednotné. Ich členmi boli najmä bývalí členovia agrárnej strany, Česi na Slovensku či sociálni demokrati. Boli orientovaní na Londýn a na československú exilovú vládu zoskupenú okolo bývalého prezidenta Edvarda Beneša. Ich cieľom bolo obnovenie Československa v predmníchovských hraniciach.

Od začiatku roku 1944 bolo zrejmé, že sa od východu blíži k slovenským hraniciam Červená armáda. Šestnásteho júna 1944 bola ťažko bombardovaná Bratislava, čo slovenskému obyvateľstvu pripomenulo, že vojna čoskoro priamo zasiahne aj jeho územie, ktoré sa po prvýkrát od marca 1939 malo stať dejiskom priamych bojových akcií. Od apríla 1944 začali pristávať na slovenskom území sovietski parašutisti, pomáhajúci rozvíjať partizánske hnutie. Akcie partizánov boli nepochybne najvýznamnejším prejavom odbojovej činnosti. Hoci treba oceniť skutočné hrdinstvo tých, ktorí z presvedčenia bojovali proti Nemcom, ochotní priniesť aj najvyššiu obeť, tiež treba priznať, že viacerí z partizánov neboli tými ospevovanými hrdinami odboja, ako sa to dlhé roky hovorilo. Bolo medzi nimi veľa takých, ktorí strpčovali miestnym obyvateľom život. Sila partizánskeho hnutia rýchlo rástla, pridávali sa k nemu najmä ideoví odporcovia ľudáckeho režimu. S rastom sily rástol aj počet a intenzita partizánskych akcií, ktorých cieľom sa stali najmä etnickí Nemci. V priebehu leta 1944 sa stali partizánske prepady takmer každodennou súčasťou života obyvateľov, pričom žandári a neskôr ani armáda neboli schopní zabrániť rozmachu partizánskeho hnutia. Tento vývoj akceleroval v auguste 1944.

V priebehu roku 1944 vrcholili aj prípravy odbojových skupín na Slovensku, ktoré plánovali vo vhodný okamih vystúpiť proti Nemcom. Zásadné zjednotenie odbojových skupín prebehlo v decembri 1943, keď bola medzi komunistami a občianskymi skupinami podpísaná tzv. Vianočná dohoda. Bola to reakcia na podpis spojeneckej zmluvy medzi Benešom a Stalinom z decembra 1943, ktorá zblíženie oboch prúdov odboja umožnila a povojnové Československo de facto začlenila do sovietskeho tábora. Hoci bol komunistický odboj nepochybne lepšie organizovaný, občianske skupiny mali zázemie v slovenskej armáde. Tam sa v priebehu roku 1944 sformovalo ilegálne Vojenské ústredie na čele s pplk. Jánom Golianom, ktoré vypracovalo vojenský variant povstania a začalo na jeho realizácii systematicky pracovať. Okrem týchto dvoch prúdov ešte treba spomenúť jeden dôležitý odbojový plán, ktorého autorom bol minister obrany Ferdinand Čatloš. Jeho cieľom bolo otvoriť Karpatské priesmyky pre Červenú armádu a tým jej umožniť postup cez Slovensko na Viedeň. Zároveň by na

Slovensku vypukol prevrat, vznikla by vojenská vláda na čele s Čatlošom, ktorá by prešla na stranu Spojencov. Plán sa mal spustiť v čase, keď vojská Červenej armády dosiahnu úroveň Krakova. Na rozdiel od plánov odbojových skupín, Čatloš počítal s ďalšou existenciou samostatného Slovenska. Zrejme preto odbojové skupiny jeho plán neakceptovali.

Koncom augusta 1944 bolo Slovensko na pokraji historických udalostí. V dôsledku vzrastajúcej aktivity partizánov vyhlásila slovenská vláda začiatkom augusta stanné právo. Na starostlivo pripravované plány odbojových skupín na celonárodné povstanie pôsobili rušivo akcie partizánov, ktorých cieľom bolo podľa všetkého vyvolať nemecký zásah proti Slovensku. To sa im aj podarilo, lebo Nemci sa rozhodli po udalostiach z 28. augusta (obsadenie Ružomberka a okolia partizánmi; zavraždenie poslanca Slameňa v Brezne a najmä masaker skupiny asi 30 nemeckých cestujúcich partizánmi a vojakmi v Sklabini) zasiahnuť a vyslať na Slovensko svoje vojenské zväzky do boja proti partizánom, s ktorými si slovenská armáda nebola schopná poradiť. Dňa 29. augusta po rozhlasovom prejave ministra Čatloša, v ktorom oznámil povolanie nemeckého vojska na Slovensko, vydalo Vojenské ústredie heslo, podľa ktorého mali slovenskí vojaci zapojení do odbojovej akcie začať boj proti prichádzajúcim Nemcom. Tak sa začalo Slovenské národné povstanie. K povstalcovi sa však v dôsledku série zlyhaní pridalo oveľa menej vojenských posádok, ako sa pôvodne počítalo. Nemecké jednotky tak pomerne rýchlo postupovali a zmenšovali povstalecké územie, hoci po celý čas bojov mali povstalci početnú prevahu. Chýbala im ťažká vojenská technika a mnohokrát aj potrebné nadšenie a oduševnenie pre boj. Nemci SNP potlačili do dvoch mesiacov a ešte pred koncom októbra obsadili centrum povstalcov, Banskú Bystricu. Po vypuknutí SNP sa začali priame bojové operácie odohrávať aj na našom území. Tragickým dôsledkom nemeckej okupácie sa stal masový teror proti obyvateľstvu. Represívne akcie Nemcov ako odplata za skutočnú, či domnelú pomoc partizánom, boli brutálne. Svedectvom brutality okupačnej moci, ale nezriedka aj atrocít partizánov, sa stali masové hroby roztrúsené po celom Slovensku. Klák, Ostrý Grúň, Kremnička, Nemecká a desiatky ďalších miest sú dodnes nemým výkrikom ľudského utrpenia, ktoré k nám vojna priniesla. Celkový počet obetí týchto hrôz sa odhaduje na približne 5 000 osôb zavraždených počas nemeckých represívnych akcií a asi 1 500 ľudí zavraždených represívnymi akciami partizánov.

V septembri 1944 sa na východnom Slovensku začala Karpatsko-duklianska operácia, ktorou sa začal proces tzv. oslobodzovania, resp. príchodu vojsk Červenej armády na slovenské územie. Boje boli mimoriadne kr-

vavé a predznamovali tak nemenej krvavé udalosti spojené s prechodom frontu cez naše územie. Zima na prelome rokov 1944/1945 bola pre slovenské obyvateľstvo najťažšou zo všetkých vojnových zím počas druhej svetovej vojny. Prítomnosť nemeckej aj sovietskej armády, časté prelety spojeneckých lietadiel a nezriedka aj bombardovanie miest, razie v domácnostiach, odvečenie ľudí do nemeckých aj sovietskych pracovných táborov, partizánske akcie, nemecké represie, mobilizácia mladých brancov a nasadenie ľudí na opevňovacie práce, boli veľkou záťažou pre obyvateľstvo. Obyvatelia s veľkou hrôzou očakávali príchod frontu, prevládala názor „*nech už príde hocičo, len aby sa už vojna skončila*“. Na jar 1945 sa dal front do pohybu, lebo Sovietsi rozbehli svoju poslednú ofenzívu, ktorá vyvrcholila dobytím Berlína a koncom druhej svetovej vojny v Európe. Červená armáda rýchlo postupovala smerom na západ, začiatkom apríla oslobodila Trnavu a Bratislavu, ale vojna na Slovensku sa napokon skončila až v máji 1945, keď zo Slovenska odišli posledné nemecké vojská.

LITERATÚRA

- BAKA, I. (2006) *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava: Vojenský historický ústav.
- BOBÁK, J. (ed.). (2000) *Slovenská republika 1939 – 1945: Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava, 11. – 12. marec 1999*. Martin: Matica slovenská.
- BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (eds.) (1992) *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava: Veda.
- BYSTRICKÝ, V. – LETZ, R. – PODOLEC, O. (eds.) (2007) *14. marec 1939. Vznik Slovenského štátu. Spomienky aktérov historických udalostí. I. diel*. Bratislava: AE Press.
- BYSTRICKÝ, V. – LETZ, R. – PODOLEC, O. (eds.) (2008) *14. marec 1939. Vznik Slovenského štátu. Spomienky aktérov historických udalostí. II. diel*. Bratislava: AE Press.
- BYSTRICKÝ, V. – MICHELA, M. – SCHVARC, M. (eds.) (2010) *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava: Veda.
- BYSTRICKÝ, V. (1999) Zasadanie Slovenského snemu 14. marca 1939. In: *Historický časopis*. 1999, roč. 47, č. 1, s. 105 – 114.
- CSÉFALVAY, F. – KÁZMEROVÁ, L. (2007) *Slovenská republika 1939 – 1945. Chronológia najdôležitejších udalostí*. Bratislava: Veda.
- CSÉFALVAY, F. – PÚČIK, M. (eds.) (2000) *Slovensko a druhá svetová vojna*. Bratislava: Vojenský historický ústav.
- ČARNOGURSKÝ, P. (1992) *14. marec 1939*. Bratislava: Veda.
- ĐURICA, M. S. (2003) *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*. Bratislava: Lúč.
- FABRICIUS, M. – HRADSKÁ, K. (eds.) (2007) *Jozef Tiso. Prejavy a články. Zv. II. (1938 – 1944)*. Bratislava: AE Press.
- FIAMOVIČ, M. – HLAVINKA, J. – SCHVARC, M. (2014) *Slovenský štát 1939 – 1945: predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav SAV.

- HRNKO, A. (1988) Politický vývoj na Slovensku na prelome rokov 1940 – 1941. In: *Zborník Múzea SNP*, 1988, č. 13, s. 5 – 34.
- JABLONICKÝ, J. (2009) *Z ilegality do Povstania*. Banská Bystrica: Dali BB.
- JABLONICKÝ, J. (1990) *Povstanie bez legend. Dvadsať kapitol o príprave Slovenského národného povstania*. Bratislava: Obzor.
- KAMENEC, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa.
- KAMENEC, I. (2008) *Slovenský štát v obrazoch*. Praha: OTTOVO Nakladateľství.
- KATREBA, Z. (2000) Vojenské a politické kroky predchádzajúce vstupu Slovenskej republiky do vojny proti ZSSR v roku 1941. In: *Vojenská história*, 2000, roč. 4, č. 2, s. 36 – 56.
- KLIMKO, J. (1986) *Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku*. Bratislava: Obzor.
- KOVÁČ, D. a kol. (1999) *Kronika Slovenska 2. Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Fortuna Print.
- LACKO, M. (ed.) (2002) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda.
- LACKO, M. (ed.) (2003) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Bratislava: Mercury.
- LACKO, M. (ed.) (2009) *Dotyky s bolševizmom. Dokumenty spravodajstva slovenskej armády 1940 – 1941*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- LACKO, M. (2008) *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava: Perfekt.
- LACKO, M. (2008) *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava: Slovart.
- LETZ, R. (2003) Rokovania nemeckých a slovenských politikov v rokoch 1939 – 1945. In: *Historický zborník*, 2003, roč. 13, č. 1/2, s. 103 – 123.
- LETZ, R. (2012) *Slovenské dejiny V*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- LIPTÁK, L. (2000) *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram.
- MEDRICKÝ, G. (1993) *Minister spomína*. Bratislava: Litera.
- MÍČIANIK, P. (2007) *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu I. V operácii Barbarossa*. Banská Bystrica: DALI BB.
- MICHELKO, R. (2004) Úrad propagandy v rokoch 1938 – 1945. In: *Historický zborník*, 2004, roč. 14, č. 1, s. 149 – 166.
- NIŽŇANSKÝ, E. (ed.) (2005) *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku.
- NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.) (2004) *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944*. Zvolen: Klemo.
- PEKÁR, M. – PAVLOVIČ, R. (eds.) (2007) *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov: Prešovská univerzita.
- PETRUF, P. (2011) *Zahraničná politika Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Bratislava: Pro-dama.
- PREČAN, V. (ed.) (1971) *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*. Bratislava: Epoque.
- RYCHLÍK, J. (1997) *Češi a Slováci ve 20. století. I. díl, 1914 – 1945*. Bratislava: AE Press.
- SIDOR, K. (1991) *Takto vznikol Slovenský štát*. Bratislava: Odkaz.
- SOKOLOVIČ, P. (2009) *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- SOKOLOVIČ, P. (ed.) (2009) *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- SOKOLOVIČ, P. (ed.) (2008) *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- SOKOLOVIČ, P. (ed.) (2010) *Život v Slovenskej republike*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- SYRNÝ, M. a kol. (2014) *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica: Múzeum SNP.

- ŠPRINC, M. (ed.) (1949) *Slovenská republika 1939 – 1949*. Scranton: S.I. Ján Lach.
- TÖNSMEYER, T. (2003) *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945*. Paderborn: Ferdinand Schöning.
- VNUK, F. (2004) *Stopäťdesiat rokov v živote národa. Slovensko v rokoch 1843 – 1993*. Bratislava: Lúč; Slovenský ústav v Ríme a Univerzita Komenského.
- ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z. (1991) Postavenie Čechov v Slovenskej republike 1939 – 1944. In: *Historie a vojenství*, 1991, roč. 40, č. 1, s. 48 – 76.

Kontaktné údaje

Mgr. Peter JAŠEK, PhD.

Ústav pamäti národa

Bratislava

e-mail: peter.jasek@upn.gov.sk

IDEOVÉ POZADIE A DOKTRÍNA SLOVENSKEHO ŠTÁTU

Andrej Rajský

Abstrakt. Obdobie rokov prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945) bolo obdobím dovtedy najvyššieho rozmachu národno-politickej emancipácie Slovenska, no súčasne obdobím, ktoré je poznačené bilagom jeho úzkej spolupráce s vojnovou mocnosťou nacistického Nemecka a potláčania základných ľudských práv dezignovaných skupín vlastného obyvateľstva. To všetko sa dialo v mene ideológie, ktorá mala afinitu k ideológii nemeckého hegemóna, aj keď jej nemožno uprieť originálne, vlastné špecifiká. Článok v prvej časti rozoberá charakteristiky totalitného štátu vo všeobecnosti i osobitne vo vzťahu k mládeži a jej výchove, v druhej časti identifikuje filozofické zdroje a ideologické prvky doktríny a politiky Slovenského štátu.

Úvod

Naše spoločné skúmanie dejín pedagogického myslenia na Slovensku v 20. storočí dosiahlo prah druhej svetovej vojny a urobilo krok vpred, smerom k obdobiu dvoch totalitných štátnych systémov: politického systému Slovenskej republiky (1939 – 1945) a politického systému socialistického Československa (1948 – 1989). Na odkrytie kontextu, pozadia vied o výchove a pedagogickej praxe v týchto obdobiach bude vhodné priblížiť si ideologickú podstatu a doktrinálne východiská spoločensko-politických poriadkov, uprostred ktorých sa odvíjali. Predkladaným príspevkom sa zameriame najprv na opis charakteristík totalitarizmu vo všeobecnosti a neskôr na odhalenie ideových – do veľkej miery totalitných – elementov doktríny Slovenského štátu.

Charakteristika totalitarizmu

Pojem totalitarizmus a totalitný politický systém ako jav je charakteristický pre 20. storočie: historické obdobie od Októbrovej revolúcie v Rusku (1917) po pád Berlínskeho múru (1989) bolo neskôr označené za *vek totalitarizmov*; ak 19. storočie možno nazvať storočím revolúcií, 20. storočie je storočím totalitarizmov. V totalitarizme vládna moc (diktátor, strana, junta, klika) nestrpí žiadne limity svojich kompetencií a jej zámerom je uchopiť a riadiť všetky stránky verejného, ale aj súkromného živo-

ta občanov. Historicky tento termín spočiatku označoval politickú doktrínu talianskeho fašizmu a neskôr nemeckého nacizmu. Pravdepodobne po prvýkrát tento pojem v modernom význame použil protifašistický politik a publicista Giovanni Amendola v článku *Maggioranza e minoranza* (Väčšina a menšina) v denníku *Il Mondo* 12. mája 1923. Totalitný systém tu zadefinoval ako „prísľub absolútnej dominancie a úplného a nekontrolovateľného ovládnutia politického a administratívneho života“. O rok na to don Luigi Sturzo poskytol presnejšiu definíciu, ktorou rozšíril tento pojem na každý aspekt života: nová koncepcia štátostrany je príčinou „totalitárnej transformácie každej a akejkoľvek morálnej, kultúrnej, politickej i náboženskej sily“ (L. Sturzo, 1924). Významný idealistický filozof Giovanni Gentile, hlavný teoretik fašistickej doktríny, nazval fašizmus „totalitným poňatím života“ (J. Hlavinka, 2005, s. 30) a Benito Mussolini to vyjadril lapidárne: „sme jednoducho štát, ktorý kontroluje všetky podstatné sily. Kontrolujeme politické sily, kontrolujeme morálne sily, kontrolujeme ekonomické sily“ (Mussolini in P. Miller, 1995, s. 115). Od roku 1929 sa v *The Times* uvádzal pojem „totalitný“ ako typologický pojem na označenie nedemokratických režimov fašistického Talianska, nacistického Nemecka a stalinského Sovietskeho zväzu, čo sa prenieslo aj do vedeckého diskurzu (porov. J. Hlavinka, 2005, s. 31). Lev Trockij vo svojej *Zradenej revolúcii* (1936, v českom preklade 1999) dokazoval, že fašizmus a stalinizmus sú „symetrické fenomény“. Pojem totalitarizmus spopularizovala Hannah Arendtová vo svojej knihe *Pôvod totalitarizmu* (1951, v českom preklade 2013), v ktorej poukázala na podobnosti, ale aj rozdiely medzi nacizmom a stalinizmom. Podľa nej tieto režimy nie sú len modifikované obdoby antických tyraníí, ale sú celkom novými systémami riadenia, ktoré čerpajú najmä z možností masovej komunikácie a ideologickej indoktrinácie za pomoci masmédií. Ideológie poskytujú masám utešujúcu a prostú odpoveď na každú otázku, najmä na otázku budúcnosti, ktorá má svoje korene v minulosti a jej riešenie nastáva v súčasnosti. Pre nacizmus sa história redukuje na dejiny rasového boja a pre marxizmus na dejiny triedneho boja. Tematikou totalitarizmu sa zaoberalo množstvo ďalších autorov, medzi nimi sú: Raymond Aron, Franz Borkenau, Karl Dietrich Bracher, Zbigniew Brzezinski, Carl Joachim Friedrich, Karl Popper, Leonard D Shapiro, Adam Ulam, Giovanni Sartori a ďalší. Carl J. Friedrich spolu so Z. Brzezinským v práci *Totalitná diktatúra a autokracia* (1956, revid. 1969) zostavili známych „šesť bodov totalitarizmu“ (porov. J. Hlavinka, 2005, s. 33 – 34):

1. Oficiálna ideológia, cielená na „dokonalý konečný stav ľudstva“, indoktrinovaná do každého člena spoločnosti;

2. Hierarchicky organizovaná štátostrana, zvyčajne vedená jedným človekom;
3. Technický úplný monopol kontroly strany a jej byrokratického aparátu nad ozbrojenými silami a ich využívanie;
4. Technický úplný monopol kontroly strany a jej byrokratického aparátu nad prostriedkami masovej komunikácie a ich využívanie;
5. Systém fyzicky a psychicky terorizujúcej policajnej kontroly;
6. Centrálne riadenie celej ekonomiky.

Niektorí autori (Karl Loewenstein, Hannah Arendtová) rozlišujú medzi autoritatívnym a totalitným politickým režimom v tom zmysle, že autoritárstvo (autokracia) sa týka skôr štruktúry vlády a politickej triedy, na rozdiel od totalitarizmu, ktorý zasahuje celú spoločnosť v totálnom zmysle. Pri takomto rozlišovaní hrozí riziko, že žiaden historický režim by plne nezodpovedal označeniu „totalitný“. V našom texte budeme oba pojmy používať bez zreteľného rozlišovania.

Cieľom vodcov totalitných hnutí je organizovať celú masu ľudí. Základom takéhoto ovládania je bezvýhradná lojálnosť, ktorú vláda dosahuje systémom postupnej ideologizácie všetkých duchovných oblastí človeka a systémom aktívneho voluntaristického organizovania života občanov, osobitne však mladej generácie. Vzdelávanie a výchova mládeže sa v totalitnom prostredí mení na štruktúrovaný program, v ktorom sa má podniknúť organizovaný „vzťah životnej sily“ a tvorivých schopností najmä mladého človeka. Ideológie mládežníckych hnutí – najmä vo fašistických, filofašistických či fašizoidných režimoch – sa nechali inšpirovať vitalizmom F. Nietzscheho (konceptiou „vôli k moci“) či H. Bergsona (*élan vital*), pričom spravidla spájali tvorivú silu so životodarnou agresivitou (porov. G. Sorel in: H. Arendtová, 2004, s. 51). Filozofia kreativity sa obracia proti „parazitom spoločnosti“ – proti konzunistom (mierumilným, pokryteckým, hedonickým, narcistickým kapitalistom, bez vôle k moci) a proti intelektuálom, ktorých teórie sú konštrukciami, a nie výrazmi vôle. Totalitní ideológovia mladosti kombinujú násilie, život a tvorivú silu do produktívnych, aktívnych programov. Biologické ospravedlňovanie násilí vychádza z predpokladu, že „život má vnútornú potrebu rásť, je mu vlastný vnútorný inštinkt rastu“, a preto „čo prestáva rásť, začína hniť“ (porov. H. Arendtová, 2004, s. 54). Mládežnícke politiky často využívajú heslá s organickými metaforami, ktoré sú namierené proti „parazitom“, „chorým údom“, pasívnym „pacientom“, ktorých vitálna spoločnosť nemôže znášať. Organické metafory logicky podporujú rasistické teórie a eugenické riešenia „chorej spoločnosti“.

Fašizmus a Slovenský štát

Dnes ešte sále sa objavujúce označenie prvej Slovenskej republiky za „klérofašistický štát“ je priveľmi zjednodušujúce a sémanticky tendenčné. Fakt, že na čele štátu stál človek, ktorého profesiou bola kňazská služba, nekvalifikuje celý štát ako klerický (katolícka cirkev mala síce na Slovensku významné postavenie, no nebola súčasťou vládnej štruktúry). Ani nie je možné reálne stotožniť režim Slovenského štátu s režimom Mussoliniho Talianska, aj keď s ním má zhodné niektoré prvky. Politický režim 1. SR možno azda nazvať filofašistickým, čiastočne inšpirovaným fašistickou ideológiou.

Čo je fašizmus? V axiologickej rovine je fašizmus predovšetkým negáciou hodnôt, ktoré predstavovali ideály Francúzskej revolúcie. Hodnotovou základňou fašizmu nie je racionalizmus, pokrok, sloboda, rovnosť, teda myšlienky osvietenstva, ale negácia týchto hodnôt a ich nahradenie hodnotami boja, vodcovstva, moci, heroizmu a vojny. Možno povedať, že fašizmus sa stáva istou formou antiideológie, keďže sa vymedzuje predovšetkým tým, proti čomu sa stavia. Preto je možné vyjadriť sa o fašizme, že predstavuje istú formu antikapitalizmu, antiliberalizmu, antiindividuizmu, antikomunizmu atď. Čo však predstavuje základnú jednotiacu líniu tejto ideológie je idea zjednoteného národného spoločenstva. Tá sa prejavuje „silou, ktorá je výsledkom jednoty“. Jednotlivec v tomto duchu nie je ničím; identita jednotlivca musí byť úplne pohltená identitou spoločenstva, sociálnej skupiny. Ideálom fašizmu je „nový človek“ v zmysle ideálu Friedricha Nietzscheho a jeho nadčloveka (*Ueberschensch*), v ktorom sa fašizmus falošne inšpiroval. Človek, ako ho poznáme v súčasnosti, je len povrazom natiahnutým medzi zvieraťom a nadčlovekom. Nie je známa jeho presná podoba v súčasnosti, je len vecou vzdialenej budúcnosti. Možno teda hovoriť o akomsi filozofickom mýte človeka, ktorý fašizmus zneužil a dezinterpretoval. Je to človek, ktorý sa vyznačuje vôľou k moci a stojí mimo dobra a zla. Tento človek je bez premýšľania poslušný a neodporuje najvyššiemu vodcovi. Rovnako ďalším ideovým zdrojom fašizmu boli prvky zneužitú vytrhnutím z kontextu sociálno-politického myslenia Thomasa Hobbesa. V človeku a osobe podľa týchto myšlienok je determinované všetko na báze jedného a nevyhnutného zákona – zákona sebazáchovy. Na základe toho zákon človek myslí a hovorí, súhlasí so životom v spoločnosti, predpisuje morálne normy. Tento zákon platí pre všetky veci sveta a je základom ľudskej morálky. Človek je od prírody nepriateľom druhého človeka. Vzájomne sme si nebezpeční, potenciálne

ohrozujeme životy a majetky jedni voči druhým. Jediným riešením v tejto situácii je podľa Hobbesa štát, ktorý je absolútnym suverénom, ktorý predpisuje a vymáha dodržiavanie zákonov a ktorý tak zabezpečuje určitú rovnováhu a spoločný rozvoj. Za najlepšiu formu štátu Hobbes považoval absolútnu monarchiu (V. Leško – F. Mihina, 1996, s. 128). Fašizmus bol určitou formou etatizmu, opierajúceho sa o slepú úctu a absolútnu lojalitu k „totalitnému štátu“. Fašistický filozof Gentile to vyjadril slovami „všetko pre štát, nič proti štátu, nič mimo štát“.

Hlavnou politickou silou, ktorá reprezentovala totalitnú moc v Slovenskej republike, bola Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLŠ), ktorá mala do r. 1925 názov Slovenská ľudová strana. SLS sa ešte v rámci rakúsko-uhorskej monarchie vyprofilovala na konzervatívnu stranu s užšou orientáciou na katolícke voličstvo, ktorá presadzovala realizáciu národno-emancipačných požiadaviek politického, no takisto hospodárskeho, kultúrneho a sociálneho charakteru. HSLŠ pod vedením Andreja Hlinku stála v období prvej Československej republiky (ČSR) na pôde parlamentnej demokracie a oficiálna politika strany túto platformu do jesene 1938 nikdy neopustila a ani nespochybnila. V 20. rokoch pôsobila pri ľudovej strane organizácia Rodobrana, ktorá v istých smeroch čerpala inšpiráciu od talianskych fašistov (porov. A. Hruboň, 2014, s. 23 – 24).

Ideológia HSLŠ

V roku 1930 Jozef Tiso (1887 – 1947) ako zástupca predsedu strany a minister vo vláde ČSR predniesol pražským študentom prednášku o kresťansko-konzervatívnych princípoch HSLŠ, ktorá bola publikovaná pod názvom *Ideológia Slovenskej ľudovej strany* (J. Tiso, 1930). Tiso sa v šestnáststranovom dielku prejavuje ako znalec pápežských encyklik (Rerum novarum, Quadragesimo anno, Divini Redemptoris), ale aj filozofických koncepcií Tomáša Akvinského, Maxa Webera a Karla Marxa. Jozef Tiso chápe pojem ideológia ako súhrn myšlienok, ktoré majú pomôcť usmerniť konanie ľudí. Myslenie nesmie byť čisto akademické, neplodné, ale prežívané v spoločnosti, prakticky realizované. Ideológia podľa neho tvorí nevyhnutný predpoklad politickej činnosti. Kľúčovým pojmom jeho ideológie je národ, kvôli ktorému dobrý politik musí obetovať všetko, dokonca aj kresťanské presvedčenie, ak by došlo k rozporu, no takýto rozpor „medzi ideológiou kresťanskou a záujmom národa nikdy nie je možný“. Tiso bol síce kritický k politike ČSR, no podľa vlastných slov nebol proti

demokracii. Vystríhal pred dvomi „osudnými omylmi“ vtedajšej demokracie, za ktoré považoval „nivelizáciu“ a tézu, „že tam je pravda, kde je väčšina“. Jasne odlišoval demokraciu od liberalizmu; svoju ideologickú pozíciu definoval nasledujúco: „My držíme zásadu demokracie, lebo demokracia je kresťanská, ale nedovolíme ju infikovať marxistickými a socialistickými príveskami.“ Doktrínu HSLŠ videl ako kresťansko-nacionálnu, pričom za národ považoval „spoločnosť ľudí, ktorí sú jedného pôvodu, jedného telesného typu, jednej povahy, jednej minulosti, jednej reči, jedných obyčají, jednej kultúry, rovných cieľov a tvoria na súvislom území organický celok“. Ako bolo v tej dobe bežné nielen v politickej sfére, ale aj vo filozofických a kultúrnovedných diskurzoch, národ sa chápal ako biologický organizmus a duchovné spoločenstvo. Najlepším vyjadrením duchovnej myšlienky a vôle spoločnosti je podľa neho kresťanstvo. Ďalším kľúčovým výrazom Tisovej ideológie je „dedičstvo otcov“. Tiso sformuloval heslo strany: „Verní sebe – svorne napred“, ktoré vysvetlil takto: „Verní sebe, to značí verní slovenskému charakteru, verní svojmu kresťanskému pôvodu a verní svojmu slovenskému koreňu. Svorne napred preto, aby nebolo medzi nami už nikdy rozdielu.“ Tiso hovoril o tzv. „kresťanskom nacionalizme“: „Seba milovať je základ lásky kresťanskej. Z tohto vychodí i kresťanský nacionalizmus. Najprv milovať svoj národ a potom ďalší. Iný je nacionalizmus nekresťanský, ktorý miluje len seba a vyrastá v šovinizmus.“ Tisova prezentácia doktríny HSLŠ je umiernená, prodemokratická a ešte unionistická. Situácia sa však zmenila po 6. októbri 1938 (vyhlásenie autonómie Slovenskej krajiny), no predovšetkým 14. marci 1939 (vyhlásenie Slovenského štátu). Nová Ústava Slovenskej republiky z 21. júla 1939 určila vedúcu úlohu HSLŠ v štáte. Bol zavedený autoritatívny režim, ktorý si žiadal prehlásenie a vymedzenie ideológie strany a štátnej doktríny. Tejto úlohy sa zhostil katolícky teológ a filozof Štefan Polakovič, neskorší „hlavný ideológ“ režimu Slovenskej republiky.

Ideológia Slovenského štátu

Štefan Polakovič (1912 – 1999) bol už v čase vzniku Slovenského štátu vzdelaným slovenským filozofom, inšpirovaným myšlienkami vitalizmu, konkretizmu a integralizmu Mauricea Blondela. Podľa Blondela sa človek svojím konaním a celou svojou činnosťou usiluje uskutočňovať vlastné bytie v tzv. deviatich vlnách, počnúc inkarnáciou tvorivosti, modelovaním vlastnej ontogenézy, úsilím o dosahovanie jednoty ľudstva v sociál-

nom a mravnom rozmere až po prekračovanie hraníc vlastného života v priestore a čase a spojenie sa s Bohom (porov. J. Letz, 1998, s. 62). Polakovič čerpá z blondelizmu nielen v špecificky filozofických prácach (*Úvod do blondelizmu*, 1940, 74 s.), ale Blondelovými podnetmi je preniknuté celé jeho dielo, vrátane politicko-filozofických a ideologických spisov. Silný ideologický podtext obsahuje jeho dielo *K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje* (1939). Vitalitu a nádejnosť tejto ideológie vyjadruje hneď v dedikácii diela: „Venované tým, čo sú mladí duchom“ (s. 6). Motivačný úvod diela obsahuje množstvo naturálnych metafor: „Národ, kypiaci silou, a preplnený odkazmi predkov, čo nejasno túžili po veľkom dni, v ktorom by sa opäť naplnilo slovo slovenské štátnou hrdosťou a duše prelomili okovy, aby žily veľkej skutočnosti, s plnou dôverou v ochranu Najvyššieho, ktorý spravuje osudy národov v pokorení i pozdvihnutí, obnovuje svoju starú štátnosť a ide budovať moderný štát slovenský v rozvodí riek a v objatí hôr, od vekov slovenských. (...) lebo vo vzkriesení slovenskej štátnosti vidíme nový kvet starého slovenského koreňa, v strednej Európe štátne najstaršieho“ (s. 7). Vitalistické prvky, spojené s ideou duchovného vzmachu, u Polakoviča sa prelínajúceho s kresťanskou a národnou identitou, prenikajú celým textom. Mladú generáciu a jej výchovu je potrebné mať osobitne na zreteli: „Ideová a mravná výchova národa je zásadná: bez nej padne i hospodársky a finančne najsilnejší štát. Táto ideologická výchova národa musí sa vykonávať v duchu našich dejín a v duchu našej tradície, a preto, ak hlásame princíp svojráznosti na poli národnom, rovnako hlásame potrebu svojrázu v štátnej filozofii slovenskej. V našom živote, požehnanom duchu kresťanstva, a v našej tradícii je dost' operných bodov, na ktorých je možno budovať slovenskú štátnu filozofiu až do plnosti bez toho, žeby sme potrebovali chodiť po ideové rozumy k iným. (...) Ak hlásame duchovný svojráz, odmietame ideologické infiltrácie neslovenského ducha a pôvodu (...) My máme svoju filozofiu a v duchu tejto filozofie chceme žiť, tvoriť a budovať, lebo len táto slovenská filozofia je prejavom nášho ducha a cítenia, len táto filozofia je schopná regulovať organický rozvoj slovenského spoločenstva do budúcnosti“ (s. 8 – 9). „Budovanie Slovenského štátu je práve tak otázkou výchovy mravnej, čiže budovania mravného, ako otázkou všestranného tvorenia predpokladov, bez ktorých suverénny štát jestvovať nemôže. Mravná sila je silou rozhodujúcou“ (s. 16).

Organicistické výrazy, ako chorý – zdravý, sila života, zákony prírody, vôľa žiť, vášeň, mladosť, rast, tvrdosť, odolnosť, sa neustále vinú Polakovičovými úvahami. Uvedieme z nich niekoľko citácií: „Právny poriadok

musí byť podopretý zdravou životnou ideológiou. Máme ešte v pamäti nezdravý právny stav v Česko-Slovenskej republike, saturovaný hmlistou neživotnou ideológiou „československého národa“. Sila nášho štátu navonok za dvadsať rokov nemala za základ zdravý vnútorný stav, ale bola iba zdanlivým zjavom, podmienený celkovou slabosťou a ochablosťou demokratických štátov povojnových a skleslou medzinárodnou atmosférou. (...) Stačilo zmeniť ideológiu, právny poriadok postaviť na nové nohy a štát mohol byť silným spolkovým štátom. No fikcie istých ľudí chceli byť silnejšie ako život“ (s. 14 – 15). „Naša ideológia nesmie zostať na papieri alebo v povetrí. Ona musí spracovať každého jednotlivca, musí preniknúť ducha i život každého Slováka. Len takto sa prejaví v adekvátnej forme naša živelná vôľa žiť ako národ“ (s. 22). „Hovoria niektorí, že my Slováci sme citoví. To nie je chyba. To je veľká prednosť, lebo to znamená, že sme prirodzení, že intuitívne omnoho ľahšie chápeme pulz života a že máme k nemu omnoho pozitívnejší postoj. Preto sme odhodlaní počúvať zákony života a podľa nich sa spravovať v našom štátnom živote. To, čomu nás učí život, bude tvoriť našu spoločnú mravnú ideu. A ona bude našou silou. Naša ideológia bude súhrnom zákonov života samého: života ľudského a národného. Tieto zákony si vyhladáme a vyhrabeme z nášho života a zoskupíme v železný zákonník, ktorého my všetci, totálne, budeme tvorcami a vykonávatelmi“ (s. 24). „Naša ideológia vyrastie z vnútra národa. Ba už vyrastá. Nie je zvonku nanútená a ani nesmie byť, lebo každý nátlak zvonku je škodlivý, lebo i národ je organizmus a každý organizmus sa búri proti akémukoľvek protiprirodzenému tlaku“ (s. 24). „Naša ideológia stmelí nás v železobetónový celok žulovej tvrdosti a odolnosti (...) Národ večne mladý obnovuje svoju starú štátnosť“ (s. 25).

V druhej kapitole diela Polakovič podáva filozoficky fundovanú teóriu hodnôt (Aristoteles, Nietzsche, Lotze, Rickert, Windelband, Scheler), v ktorej však neabsolutizuje „hodnoty životné“: „Aj hodnoty životné (zdravie, sily, životná sila, odvaha) nachádzajú svojich ctiteľov, ktorí ich pokladajú za najvyššie (Nietzsche). Netreba sa nám pri nich ani dlho zdržovať, aby sme pochopili neúplnosť tohto riešenia. Je azda človek pre zdravie, alebo zdravie pre človeka? (...) Takúto hodnotu človeku za cieľ môže klásť iba ten, čo zabúda na ducha“ (s. 41). „Ješ' treba, zdravie si chrániť, starať sa oň a zveľaďovať ho je povinnosťou, peniaze sú potrebné, zem milovať je milé a krásne, ale všetko treba robiť natoľko, nakoľko to slúži cieľu osoby. Čo odsudzuje a tresce život, je zneužitie týchto hodnôt, a najvyšším ich zneužitím je ich zbožňovanie a robenie cieľa z nich“ (s. 42). Vidno, že Polakovičov vitalizmus nie je primitívny, naturalistický, ale spirituálny:

„Duchovná sila dvíha a láme sily hmotné. Mravná sila vždy víťazí oproti silám materiálnym. Mravná sila je nezničiteľná. Hodnoty duchovné odlišujú sa od hmotných i svojou absolútnou, t.j. nepodmienenou cenou“ (s. 42 – 43). Napriek ideologickému nacionalizmu nástojí na personalistickom primáte: „Láska k národu však nesmie prekračovať medze práve tak, ako ani iné naše lásky nesmú hrešiť proti osobe. Osoba a jej cieľ je absolútny, kým národ je relatívny, t.j. je prostriedkom, ktorý má pomáhať osobe dosiahnuť jej cieľ. (...) Preto službu národu neslobodno zveličovať, lebo nie je absolútnym cieľom človeka“ (s. 46). Dokonca zdôrazňuje rozdiel medzi láskou k národu a pejoratívnym nacionalizmom, zlým šovinizmom. „Preto odmietame akýkoľvek „kresťanský“ supernacionalizmus, ktorý nemá nič spoločného s kresťanstvom, lebo kresťanstvo ráta s nacionálnym cítením ako s konštruktívnou silou pre duchovný vzrast osôb a ľudstva. Preto odmietame i každý kozmopolitizmus ako útok na prirodzenosť ľudskú. Ale s rovnakou energiou odmietame i prepiaty protiprirodzenoprávny nacionalizmus, ktorý vidí len svoj egoizmus bez ohľadu na príslušníkov iného národa, ktorí majú tiež právo na to isté, na čo si on právo prisudzuje. Preto národný cit treba vychovávať, aby naozaj prispieval na duchovné vzrastanie ľudstva“ (s. 53). Režim Slovenského štátu nazval ako *kresťanský totalitarizmus*, ktorý považoval za alternatívu k individualizmu a etatizmu. Odmietol fašizmus a nacizmus, hoci nie explicitne, ako zahraničné modely, ktoré nie sú celkom v súlade so slovenskou tradíciou.

V spise *K základom Slovenského štátu* sa Polakovič nesie na vlne entuziazmu z vlastného štátu a usiluje sa zachovať teoretickú koherentnosť vlastných dedukcií. Ľudáckou totalitnou ideológiou sú však jasne charakterizované nasledujúce diela. V roku 1941 opísal štátnu ideológiu v diele *Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky*, v ktorom sa najmä v tretej kapitole Princípy slovenskej národnosocialistickej výchovy (s. 57 – 88) venuje cieľom a metódam ideologickej výchovy. Presadzuje centralizáciu hospodárstva a obhajuje arizáciu majetku. Dva ďalšie spisy *Z Tisovho boja* (1941) a *Tisova náuka* (1941) predstavujú apologetiku Vodcu (J. Tisa) proti radikálnemu krídlu HSĽS (V. Tuku a A. Macha).¹ Napriek miernejšiemu tónu (v porovnaní s radikálmi) obhajuje politiku A. Hitlera a pred-

¹ Ako uvádza R. Letz (2006, s. 85) Polakovič bol zreteľným odporcom nacizačných tendencií: „Čo nám tu majú hlásať nejaké cudzie ideológie, veď my máme našu ideológiu. Musíme paralyzovať ich snahy tak, aby to Nemci nezbadali. Musím napísať knihu, ktorou im vyrazím zbraň z ruky. Meno musím dať také, aby obalamutilo Nemcov aj Slovákov, názov knihy bude Slovenský národný socializmus.“

stavuje ho ako záchrancu slovenského národa. Štát má byť hlavným a totálnym regulátorom života spoločnosti a ako taký zaručuje dodržiavanie práva na život, slobodu vierovyznania, práva spolčovania a súkromného vlastníctva. Ale „všeobecne vyznievajúce floskuly však strácali svoj obsah pri pohľade na skutočný stav vecí. Garancia vyššie spomenutých atribútov politiky nového štátu neplatila plošne pre všetkých obyvateľov republiky a režimové štruktúry k nej pristupovali veľmi selektívne“ (A. Hruboň, 2014, s. 26).

O rok nato gardisti pod vedením tajomníka Matice slovenskej Stanislava Mečiara vydali ešte radikálnejší spis *Slovenský národný socializmus. Výklad základných zásad* (1942), v ktorom navrhovali praktické zrušenie zákonodarnej úlohy snemu (parlamentu) a prenesenie tejto kompetencie na stranu, vládu a vodcu. Mečiarove návrhy obsahovali explicitné protizidovské a rasistické myšlienky, s biologickými výrazmi nacistickej propagandy (krv, rasa, životný priestor) a s požiadavkami na vykorenenie židovstva zo Slovenska. Mečiarov spis predstavuje vrchol ideologických textov s jasným príklonom k zámerom nemeckého národného socializmu (porov. A. Hruboň, 2014, s. 33 – 34).

Ideologické tendencie a zámery sa v totalitných režimoch spravidla obracajú prednostne na deti a mládež a usilujú sa z nich vychovať „nových ľudí“. V politickom systéme prvej Slovenskej republiky túto úlohu predstavovalo masové mládežnícke hnutie Hlinkova mládež (1938 – 1945). Výchova v rámci činnosti HM bola zameraná ako organická príprava na spoločenský, občiansky a aj vojenský život v novej Slovenskej republike. Hlinkova mládež sa podľa plánov otcov jej myšlienky mala stať elitnou organizáciou. Toto hnutie vychovávalo mládež v intenzívnej náboženskej, národnej a sociálnej jednote, v službe pre národ, štát a stranu; malo vytvoriť tzv. „novú mládež“ s cieľom „preporodiť človeka“ a zabezpečiť príchod „nového človeka“ v „novej Európe“ (porov. M. Milla, 2008). Ďalekosiahle plány však čoskoro narazili na realitu pádu tretej ríše a jej satelitov. O vzniku, vývoji a osudoch tejto organizácie sa píše v inom príspevku nášho zborníka.

LITERATÚRA

- AMENDOLA, G. (1923) *Maggioranza e minoranza. Il Mondo*, 12 maggio 1923.
ARENDTOVÁ, H. (2004) *O násilí*. Praha: Oikoymenh.
ARENDTOVÁ, H. (2013) *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenh.

- FABRÍCIUS, M. – HRADSKÁ, K. (2007) *Jozef Tiso. Prejavy a články (1938 – 1944)*. 1. vyd., Bratislava: AEPRESS, spol. s. r. o., Bratislava: Historický ústav SAV.
- HLAVINKA, J. (2005) Pôvod a vývoj pojmu „totalita“ v politickom kontexte In: ŽÁČEK, P. – KOŠICKÝ, P. – GULDANOVÁ, E. (eds.) *Moc verus občan. Úloha represie a politického násilia v komunizme*. Bratislava: Ústav pamäti národa, s. 30 – 36.
- HRUBOŇ, A. (2014) Slovenský národný socializmus v koncepciách Štefana Polakoviča a Stanislava Mečiaru (Dva návrhy posalzburského smerovania prvej Slovenskej republiky) In: *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II.: osobnosti známe – neznáme: zborník z vedeckej konferencie, Banská Bystrica, 22. – 23. mája 2012*. S. 20 – 34. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- HUDEK, A. (2013) Totalitno-historické rozprávanie ako dedičstvo normalizačnej historiografie. In: *Forum Historiae*, roč. 1, č. 1.
- KATUNINEC, M. (2009) *Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitarizmu*. Bratislava: Veda.
- LEŠKO, V. – MIHINA, F. (1996) *Dejiny filozofie*. Bratislava: IRIS.
- LETZ, J. (1998) Blondelizmus vo filozofii Štefana Polakoviča. In: Kollár, K. – Kopčok, A. – Pichler, T. (eds.) *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*. Bratislava: Infopress, s. 61 – 71.
- LETZ, J. (2010) *Slovenská kresťanská filozofia jej perspektívy*. Trnava: Spolok Slovákov v Poľsku, Filozofická fakulta TU v Trnave, najmä s. 43 – 49, 175 – 181.
- LETZ, R. – MULÍK, P. – BARTLOVÁ, A. (eds.) (2006) *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Matica slovenská.
- MEČIAR, S. (1944) *Na úvrati*. Bratislava: Čas.
- MILLA, M. (2008) *Hlinkova mládež 1938 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- MILLER, P. et al. (1995) *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: Jota.
- POLAKOVIČ, Š. (1939) *K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská (56. Zv. Knižnice slovenských pohľadov, redig. Stanislav Mečiar).
- POLAKOVIČ, Š. (1941) *Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky*. Bratislava: Generálny sekretariát HSĽS.
- POLAKOVIČ, Š. (1941) *Tisova náuka*. Bratislava: Nakladateľstvo HSĽS.
- POLAKOVIČ, Š. (1941) *Z Tisovho boja*. Bratislava: Nakladateľstvo HSĽS.
- POLAKOVIČ, Š. (1944) *O pojem filozofie*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- STURZO, L. (1924) Spirito e realtà. *La Rivoluzione Liberale*, 22 gennaio 1924.
- TISO, J. (1930) *Ideológia Slovenskej ľudovej strany*. Praha: Tiskový odbor ÚSČS, t. Typus, 8, 16 s. Cyklus prednášiek „O ideologii českoslov. politických strán“, zv. 6.
- TROCKIJ, L. D. (1999) *Zrazená revoluce*. Brno: Doplněk.
- VÁŇA, T. (2013) *Jazyk a totalitarismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- ZÁLEŠÁK, T. (2005) *Diablova práca. Úvahy o totalitarizme*. Bratislava: Kalligram.

Kontaktné údaje

doc. PhDr. Andrej RAJSKÝ, PhD.
Katedra pedagogických štúdií
Pedagogická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
e-mail: andrej.rajsky@truni.sk

II. PEDAGOGICKÉ MYSLENIE A JEHO RECEPCIA

CHARAKTERISTIKA VYBRANÝCH REPREZENTATÍVNYCH DIEL SLOVENSKEJ PEDAGOGIKY V ROKOCH 1939 – 1945 Z HĽADISKA POLITICKO-SPOLOČENSKÉHO KONTEXTU

Blanka Kudláčová

Abstrakt. Príspevok je zameraný na analýzu vybranej reprezentatívnej pedagogickej spisby v rokoch 1939 – 1945. Konkrétne ide o: 1) štyri knižné publikácie Juraja Čečetku, prvého slovenského profesora v odbore pedagogika, ktorý zároveň viedol Pedagogický seminár na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, kľúčovú inštitúciu v rozvoji vedeckej pedagogiky v danom období a 2) časopis *Pedagogický sborník* (ročníky 1939 – 1944), ktorý je podľa viacerých historikov pedagogiky najkvalitnejším pedagogickým časopisom a významne prispieval k profilovaniu pedagogiky na Slovensku v danom období. Redaktorom časopisu bol Juraj Čečetka. Z našich kvalitatívnych a kvantitatívnych analýz textov vyplynulo zaujímavé zistenie: Čečetkova knižná tvorba v rokoch 1939 – 1944 bola len v minimálnej miere poplatná vplyvu režimu a ideológie, na rozdiel od časopisu *Pedagogický sborník* (ročníky 1938 – 1944), ktorý Čečetka redigoval a dobová ideológia sa v ňom plne odráža. Zmena v zameraní a obsahu časopisu nastala až v roku 1943. Z nášho skúmania vyplynuli nové výskumné otázky: *Z akých dôvodov je Čečetkova knižná tvorba menej ideologicky zaťažená a poplatná režimu v porovnaní s obsahom časopisu Pedagogický sborník, ktorý redigoval? Ako vplývali politicko-spoločenské pomery v danom období na celkovú tvorbu Juraja Čečetku?*

Pedagogická veda v rokoch 1939 – 1945, keď sa odohrali dve významné historické udalosti: Slovenská republika sa stala samostatným politickým subjektom a vypukla druhá svetová vojna, nie je dosiaľ dostatočne prebádaná. V historicko-pedagogických publikáciách z obdobia po r. 1945 nájdeme zväčša jednostranne negatívne hodnotenia, napr. J. Mátej (1976),² *Pedagogická encyklopédia Slovenska I. a II.* (1984, 1985). Cieľom nášho príspevku je nájsť odpoveď na otázku: *Ako zmena politicko-spoločenského kontextu na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 ovplyvnila pedagogickú vedu, ktorá sa začala sľubne rozvíjať v medzivojnovom období?*

Predpokladáme, že šesťročné obdobie je príliš krátke na to, aby sa vedná disciplína stihla výraznejšie ideologizovať. Argumentom podporujú-

² „Slovenská pedagogika za klérofašistického slovenského štátu neurobila pokrok v porovnaní s vývinom počas buržoáznej Československej republiky. Poprední ideológovia ľudáctva sa usilovali podriaadiť pedagogiku svojim cieľom. Chceli, aby to bola pedagogika fašistická a náboženská, tak ako v nacistickom Nemecku a fašistickom Taliansku“ (J. Mátej, 1976, s. 395).

cim tento predpoklad podľa nás je, že v kompetencii Ministerstva školstva a národnej osvety bola realizácia reforiem v oblasti školstva a vzdelávania, ministerstvo však nemalo kompetenciu priamo ovplyvňovať vtedajšiu pedagogickú vedu. K nášmu predpokladu sa vrátíme v závere príspevku. Dôležitá skutočnosť, ktorú si v súvislosti s charakterom pedagogiky treba uvedomiť, je nedobrovoľný odchod českých pedagógov, ktorí pôsobili na Slovensku v období prvej Československej republiky. Práve oni vytvorili priaznivé prostredie pre rozvoj pedagogiky, pomohli založiť a viedli Pedagogický seminár, ktorý bol prvou inštitúciou zameranou na rozvoj vedeckej pedagogiky na Slovensku. Českí pedagógovia a tiež učitelia všetkých stupňov škôl museli po vyhlásení autonómie opustiť územie Slovenska.

Predmet a postup bádania

Pre potreby nášho bádania sme chceli vybrať reprezentatívne pedagogické publikácie vydané v rokoch 1939 – 1945. Náš výber bol zámerný a ide o:

1) štyri knižné publikácie Juraja Čečetku, ktoré sme vybrali preto, že bol prvým slovenským profesorom v oblasti pedagogiky a po odchode českých profesorov viedol Pedagogický seminár na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave, v ktorom sa rodila slovenská pedagogická teória. Na základe uvedeného sme si vytvorili prvú výskumnú otázku: *Boli knižné publikácie Juraja Čečetku z rokov 1939 – 1945 ovplyvnené aktuálnou ideológiou politického režimu?*

2) časopis *Pedagogický zborník*, ročníky 1939 – 1944 (v r. 1944 bolo vydávanie tohto časopisu prerušené).³ Ten sme vybrali z nasledujúcich dôvodov: a) vo všeobecnosti je prijímaný názor, že bol najkvalitnejším pedagogickým časopisom v tom období na Slovensku,⁴ b) jeho obsah bol na rozdiel od iných pedagogických časopisov najviac zameraný na pedagogickú teóriu (i keď, samozrejme, obsahuje aj množstvo príspevkov zameraných na školstvo, vzdelávanie a výchovu). Po oboznámení sa s obsahom jednotlivých ročníkov časopisu sme sa rozhodli analyzovať aj

³ Bližšie k časopisu *Pedagogický zborník* pozri L. Valkovičová: *Vznik časopisu Pedagogický zborník a jeho zameranie v prvých dvoch rokoch jeho existencie*, 2015, in: RAJSKÝ, A. (ed.): *Juvenilia Paedagogica*, s. 154 – 164.

⁴ Tento názor potvrdzuje aj J. Mátej: „Z týchto časopisov mal najvyššiu úroveň *Pedagogický zborník*, o čo sa pričínili okrem Juraja Čečetku, ktorý ho redigoval, ďalší autori, ako napr. Anton Jurovský, Peter Vajcik a i. (J. Mátej, 1976, s. 397).

ročník 1938, keďže už v ňom sme našli príspevky súvisiace so zmenou politicko-spoločenských pomerov na Slovensku. Sformulovali sme druhú výskumnú otázku: *Bol časopis Pedagogický sborník v rokoch 1938 – 1944 ovplyvnený aktuálnou ideológiou politického režimu?*

Redaktorom Pedagogického sborníka bol Juraj Čečetka, ktorý mal hlavnú zodpovednosť za výber autorov a príspevkov do časopisu. Okrem toho Čečetka v rokoch 1938 – 1942 publikoval v uvedenom časopise viacero príspevkov. Možno teda konštatovať, že Čečetka najvýraznejšie ovplyvňoval slovenské pedagogické myslenie a teóriu v rokoch 1939 – 1945. Z vyššie uvedeného vyplýva aj štruktúra nášho príspevku: 1) analýza knižných diel Juraj Čečetku vydaných v rokoch 1939 – 1945, 2) analýza časopisu Pedagogický sborník v rokoch 1938 – 1944, 3) zhodnotenie reprezentatívnych diel slovenskej pedagogiky v rokoch 1939 – 1945 z hľadiska ideového pozadia Slovenského štátu.

Knižná tvorba Juraja Čečetku v rokoch 1939 – 1945 v optike dobového kontextu

Podľa J. Pšenáka (2005, s. 17) „obdobie rokov 1939 – 1945 i napriek zložitej politickej situácii a vojnovým udalostiam patrí k neobyčajne plodnému obdobiu“ Čečetkovho života. V tomto období vydal zásadné pedagogické diela: *Slovenské evanjelické patronátne gymnázium v Turčianskom sv. Martine* (1939), *Zo slovenskej pedagogiky* (1940), *Príručný pedagogický lexikón*, I. a II. zväzok (1943) a *Úvod do všeobecnej pedagogiky* (1944). Po niekoľkých publikáciách z tridsiatych rokov, ktoré by sme mohli zaradiť skôr do oblasti psychológie (Čečetkova habilitačná práca má názov *Pedagogika a adlerovská individuálna psychológia*, 1936), začína Čečetka obdobie dvoch dekád, keď u neho zaznamenávame masívnu produkciu pedagogickej literatúry.⁵

⁵ Čečetkovu tvorbu je možné rozdeliť do troch oblastí, ktoré sa viažu k trom obdobiom. V 30. rokoch 20. storočia ide o publikovanie v oblasti psychologicko-pedagogickej, keďže pracoval v Poradni pre voľbu povolania Psychotechnického ústavu v Bratislave (tuná sa stretol s A. Jurovským, ktorý je považovaný za zakladateľa psychológie na Slovensku), v 40. a 50. rokoch je jeho život spätý najmä s Filozofickou fakultou UK v Bratislave a s publikáciami v oblasti pedagogiky (bohužiaľ s dvomi nútenými prestávkami, keď musel z politických dôvodov z pracoviska odísť), v 60. rokoch pracuje v Slovenskej pedagogickej knižnici a následne vo Výskumnom ústave pedagogickom a publikuje v oblasti sociológie (bližšie B. Kudláčová, 2013).

Publikácia *Slovenské evanjelické patronátne gymnázium v Turčianskom sv. Martine* bola vydaná v r. 1939, takže na jej príprave musel Čečetka pracovať ešte v období pred vyhlásením Slovenskej republiky. Obsah publikácie je úzko vymedzený, skladá sa zo štyroch kapitol a publikácia má spolu 93 strán. Po jej preštudovaní možno konštatovať, že na jej obsahu sa nijakým spôsobom nepodpísala dobová ideológia. Jediný dôkaz doby nájdeme v poslednej vete v Úvode knihy, čo bolo pravdepodobne povinnou jazdou pre autora: „Turčianskosväto-martinský ústav, hoci ostal iba nižším gymnáziom, nezaostáva veľmi za ostatnými dvoma ani so stránky pedagogickej ani významom národným, i on vyrastá a účinkuje podľa tradičného hesla slovenských bojov: Za Boha a národ“ (J. Čečetka, 1939, s. 3). Zaujímavá je Čečetkova veta zo s. 83, ktorá je veľmi výstižná a má svoje opodstatnenie aj v predchádzajúcich storočiach: „Je už osudom slovenskej pedagogiky, že je úzko spojená, ba často celkom splýva s bojom za ľudské a národné práva Slovákov“ (tamže, s. 83).

Publikáciu *Zo slovenskej pedagogiky* možno považovať za priekopnícke dielo v oblasti dejín slovenskej pedagogiky.⁶ Okrem publikácie J. Máteja a kol.: *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky* z r. 1976, ktorá sa zaoberá okrem slovenských aj českými dejinami pedagogiky, na Slovensku nemáme doteraz podrobnejšie spracované dejiny výchovy a vzdelávania. Publikácia má 120 strán a je rozdelená na úvod a štyri kapitoly. Čečetka v Úvode publikácie spomína, že príchodom sv. Cyrila a Metoda a ich vzdelávacej misie, ktorou Metod neskôr poveril sv. Gorazda, „kresťanstvo začína sem prinášať zárodky veľkého systému výchovného a zapojuje nás do novej európskej kultúry“ (J. Čečetka, 1940, s. 4). Počiatky slovenskej pedagogiky Čečetka spája s prvými zachovanými pedagogickými spismi „a to sú až spisy Vavrinca Benediktiho z Nedožier zo začiatku sedemnásteho storočia“ (tamže, s. 8). Čečetka mapuje pedagogiku prostredníctvom pedagogickej literatúry od jozefínskych čias po revolučné roky (1848/49), potom po zatvorenie slovenských gymnázií (1874) a končí analýzou pedagogických časopisov vydávaných začiatkom 20. storočia. Celé dielo má čisto vedecký charakter a obsahuje cenné množstvo informácií o pedagogickej spisbe na Slovensku, počnúc začiatkom 17. storočia až po začiatok 20. storočia. V Úvode Čečetka vymedzuje základné charakteristiky sloven-

⁶ Pred Čečetkom sa slovenským dejinám pedagogiky venoval už spomenutý J. Hendrich vo svojom diele *Ako sa kedysi na Slovensku študovalo* (1937). Týmto dielom pravdepodobne ovplyvnil Čečetkov vzťah k dejinám pedagogiky a potrebu vedeckých dejín pedagogiky.

skej pedagogiky: okrem náboženských a národných motívov sa v nej udržia aj motív ľudový (tamže, s. 4). Toto konštatovanie možno považovať za objektívne aj z dnešného pohľadu. Čečetka sa prejavuje aj ako prívrženec ekumenizmu, keď vyzdvihuje „spoluprácu katolíkov a evanjelikov v slovenskej pedagogike“ (tamže, s. 5) a tiež kvalitu spoločných konfesionálnych časopisov (napr. *Priateľ školy a literatúry*). Vyslovene píše, že časopisy orientované len na jednu konfesiou boli na oveľa nižšej úrovni ako časopisy transkonfesionálne. V celom diele nájdeme jediná stopu vtedajšej doby a ideológie, a to opäť v Úvode publikácie, podobne, ako to bolo v publikácii o evanjelickom gymnáziu v Turčianskom sv. Martine. Pri oceňovaní prínosu katolíckeho a evanjelického náboženstva a kultúry Čečetka vkladá do textu heslo za Boha a národ.⁷ Z vety je evidentné, že bolo do nej umelo vložené.

Ďalším Čečetkovým priekopníckym dielom zo sledovaného obdobia je dvojzväzkový **Príručný pedagogický lexikón I. a II.** z r. 1943. Prvá časť lexikónu má 447 strán a druhá 421 strán. Ako Čečetka uvádza v Úvode, pracoval na ňom tri roky a obsahuje 1250 hesiel (J. Čečetka, 1943a, s. 5). Inšpiráciou mu bola *Pedagogická encyklopédia* v redakcii českých autorov O. Chlupa, J. Kubáleka a J. Uhra (trojdielna, 1938 – 1940) a tiež dve nemecké encyklopédie *Lexikon der Pädagogik der Gegenwart* (redigovaný J. Spielerom, 1. a 2. diel, 1930 – 1932) a *Pädagogisches Lexikon* (redigovaný H. Schwartzom, 1. – 4. diel, 1928 – 1931) (tamže). Heslu *Pedagogika* sa venoval v 2. časti na s. 51 – 71, na neho nadväzuje heslo *Slovenská pedagogika* na s. 71 – 74. V Úvode Čečetka uvádza, že dielo „pomerne často odkazuje čitateľa aj na českú literatúru, pôvodnú i preloženú, keďže viem, aký vplyv mala v minulosti u nás, a keďže môže byť k dispozícii v súkromných i verejných knižniciach...“ (tamže, s. 6). Ide o zaujímavú skutočnosť, ktorou Čečetka deklaruje svoj blízky vzťah k českej pedagogike a českým pedagógom, ktorí ho ovplyvnili a s ktorými udržiaval kontakt aj napriek oddelenému politickému vývoju. Toto úprimné vyjadrenie treba oceniť vzhľadom na dobový kontext. Po preštudovaní obidvoch častí lexikónu sme zistili, že niektoré heslá nesú pečať svojej doby, zväčša však ide len o rovinu informatívnu, bez výraznejšieho pokusu o ideologizovanie. V **I. časti** lexikónu to môžeme konštatovať napr. pri hesle *Branná výchova*, v ktorom Čečetka uvádza, že najlepšie organizovanú brannú výchovu má

⁷ „Obe (náboženstvá, pozn. autorky) mali možnosť shody na kresťanskom základe, obe sjednocovali ľud od sedliaka až po vrstvy študované a tak zaručovali svornú cestu Slovákov za heslom Za Boha a národ.“ (J. Čečetka, 1940, s. 6).

Nemecko a Taliansko. Uvádza konkrétne vládne nariadenia, podľa ktorých je branná výchova na Slovensku od r. 1939 v kompetencii *Hlinkovej gardy* a u členov nemeckej národnej skupiny v kompetencii *Freiwillige Schutzstaffel* a *Deutsche Jugend* (tamže, s. 72). V hesle *Detské družiny a kamarátstva* zdôrazňuje „nemeckú starostlivosť sústavne pestovať kamarátstva, družnosť v Hitlerovej mládeži, v pracovnej službe mládeže...“, pričom nespomína príklady z iných krajín (tamže, s. 163). V hesle *Hlinkova mládež* opisuje jednotnú organizáciu mládeže, ktorá bola určená zákonom č. 166 z r. 1940. V závere hesla vyzdvihuje úctyhodnú prácu, ktorú Hlinkova mládež vykonala v oblasti národnej a nábožensko-mravnej, brannej, telesnej a sociálnej (tamže, s. 268). Heslo *Nacionalizmus* možno hodnotiť ako vyvážené (tamže, s. 423). Čečetka v ňom na jednej strane zdôrazňuje význam „národného“, ktoré považuje za „integračnú časť ľudského“ (tamže, s. 424), na druhej strane odmieta krajný, extrémny nacionalizmus, „ktorý kladie princíp národný nad všetky ostatné princípy životné, odmieta ideu ľudskosti, charakter národa ako integračnej časti ľudstva, zdôrazňuje nadvšetko záujem vlastného národa, resp. jeho tendencie až do krajností a tým nevyhnutne vedie k boju medzi národmi“ (tamže, s. 424). Pri hesle *Národná výchova* apeluje na rozmer socializácie, ktorá podľa neho znamená i „výchovné uspošobovanie osobnosti jednotlivca pre celú spoločnosť národnú“ (tamže, s. 430). Pri viacerých heslách sa stretávame s problematikou eugeniky (*Dedičnosť, Dosah výchovy, Eugenika*). Eugenika vo svojej prevrátenej podstate zaznamenala najväčší rozmach v 30. a 40. rokoch 20. storočia v nacistickom Nemecku. V hesle *Eugenika* Čečetka píše, že hoci ešte nie sú známe všetky dôsledky eugeniky, najmä v prípade človeka, „načim uznať jej mimoriadny význam“ (tamže, s. 214). „Pedagogika aspoň poučaním môže napomáhať skutky eugenické“ (tamže, s. 214) a „najmä počet úchylnej mládeže mohol by sa takto podstatne znížiť“ (tamže, s. 215). Heslá o jednotlivých pedagógoch možno hodnotiť ako objektívne, napr. v hesle *Gentile*, ktoré je venované talianskemu pedagógovi, ktorý bol ministrom školstva v období začiatkov fašizmu v Taliansku, uvádza, že „časom sa ukázali isté nedostatky jeho systému“ (tamže s. 250). V **II. časti** lexikónu v hesle *Občianska výchova* píše, že občianska výchova „ostáva ďalej na školách, hoci sa obsahovo prispôsobuje novým požiadavkám politickým. ... Do sféry občianskej výchovy treba v našich časoch zaradiť zväčša predvojenskú, brannú výchovu“ (J. Čečetka, 1943b, s. 6). V hesle *Pracovná služba mládeže* opisuje okrem Bulharska, Ruska, model pracovnej služby v Nemecku. Uvádza dva druhy tejto služby: tzv. Viediecky rok („Landjahr“) a Ríšsku pracovnú službu („Reichsarbeitsdienst“) (tamže,

s. 114 – 115). Pri hesle *Skauting* píše, že v „ostatných desaťročiach vidíme v autoritatívnych štátoch nahrádzať skautské hnutie osobitnou organizáciou mládeže, tak napr. v Taliansku majú zvláštnu organizáciu fašistickej mládeže, v Nemecku zas tzv. *Hitler-Jugend*, ale aj sovietske Rusko tvorí si hneď v prvých rokoch osobitnú organizáciu mládeže komunistickej (organizácia *Komsomolcov*)“ (tamže, s. 202). Čečetka spracoval niekoľko hesiel z oblasti školstva iných krajín, napr. školstvo americké, anglické, maďarské, francúzske, nemecké, poľské, rumunské, ruské, slovenské a talianske. Pri nemeckom školstve na s. 251 uvádza: „Výchova v Nemecku stala sa dôsledne politikom, uskutočňuje sa tu idea tzv. výchovného štátu. Dbá sa na ideologickú výchovu mládeže, ale nesmieme ju chápať ako redukovanú na nejaký osobitný vyučovací predmet. Výchova sama je už uskutočňovaním národnosocialistickej ideológie. Ide tu predovšetkým – ako to vyslovil už práve Adolf Hitler – vychovať zdravé, zdatné telo, potom prichodí výchova charakteru a napokon výchova rozumová. Národnosocialisticky výchovnými stávajú sa všetky učebné predmety, všade sa vyznačujú požiadavky ideológie, no zároveň ukážu sa aj celkom konkrétne úlohy žiaka v národnosocialistickom živote a vychováva sa umne a odhodlane ich plniť“ (tamže, s. 251). Pri slovenskom školstve bolo pre nás zaujímavé konštatovanie na s. 260: „Čo sa týka ideového zamerania, zdôrazňuje sa hľadisko náboženské a národné... V súvislosti s týmto treba uviesť aspoň vyradenie židovskej mládeže zo škôl árijských, resp. obmedzenie vzdelávania židovskej mládeže len na školu ľudovú“ (tamže, s. 260). Posledným heslom, v ktorom badať charakter doby, je heslo *Vojenská výchova*. Čečetka uvádza, že na Slovensku „hlavná časť predvojenskej výchovy pripadá Hlinkovej mládeži“ (tamže, s. 312).

Poslednou z analyzovaných knižných publikácií sú Čečetkove vysokoškolské učebné texty **Úvod do všeobecnej pedagogiky** z r. 1944. Vznikli na základe jeho prednášok zo všeobecnej pedagogiky na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. V úvode uvádza, že „sa vo viacerých ohľadoch pridržal vzoru práce J. Hendricha Úvod do obecné pedagogiky“ (J. Čečetka, 1944, Úvod). Publikácia má 203 strán. Obsahuje predslov, šesť kapitol a Slovníček osobný. Z hľadiska nášho skúmania sú zaujímavé prvé dve kapitoly (I. *Podstata, systémy, smery pedagogiky, jej pomocné vedy, dosah výchovy* a II. *Činitelia výchovy – škola, rodina, národ, trieda, cirkev, štát*). V ďalších kapitolách sa Čečetka venuje zložkám výchovy: telesnej, rozumovej, mravnej a umeleckej. V I. kapitole v rámci pedagogických smerov píše aj o Gentileho pedagogike, ktorú vidí ako „absolútny spiritualizmus“, resp. „absolútny idealizmus“ (tamže, s. 40).

Vstupuje aj do hodnotiacej roviny: „V spoločenskom, národnom, štátnom živote pripúšťa sa diktát a diktátor. Gentileovská pedagogika takisto nám stavia mravný diktát, jednotné, celkovostné vedenie pre jednotlivca a to – v pomere k nemu – aprioristicky určené“ (tamže, s. 40). K národnej výchove nemeckého národného socializmu sa vyjadruje nasledujúco: je to „istý druh sociálnej pedagogiky“ (tamže, s. 50). Ide tu o „pedagogiku národnú so zdôraznením momentu rasového a s organistickým chápaním národnej society. Národ sa tu pokladá za spoločenstvo ľudí rovnakej krvi a životného priestoru. ...Národ sa chápe ako istý druh vnútorne diferencovaného organizmu, jeho vôľa, idea celku je reprezentovaná vodcom. ...je tu celá hierarchia vodcovská“ (tamže). A ďalej píše: „...je tu teda totálna mobilizácia všetkých síl duševných i hmotných pre služby nemectvu, pre uskutočnenie mocensky vedúcej pozície národného celku“ (tamže, s. 51). V tejto kapitole sa venuje aj problematike dedičnosti, v rámci ktorej píše aj o eugenickej starostlivosti. „Pedagogika, pravda, nemôže sa bezprostredne zúčastniť na eugenických zásahoch, ale môže tu aspoň výchovne, s poučovaním spolupracovať. ...Výsledky eugenickej starostlivosti mali by aj pre výchovu ďalekosiahle následky, súcejšie potomstvo jednak by uľahčilo výchovnú prácu, jednak by umožnilo klásť i všeobecne vyššie výchovné požiadavky“ (tamže, s. 72). V II. kapitole člení činitele výchovy na primárne – rodina, národ, spoločnosť, trieda a cirkev a sekundárne – škola a štát. Podľa Čečetku má medzi činiteľmi postavenie sui generis cirkev – „kultúrnotvorný činiteľ, ktorý ovplyvňuje svojské výchovné ciele a spôsoby“ (tamže, s. 78). Pri národe, ako činiteľovi výchovy, zdôrazňuje okrem významu reči, literatúry a dejín, teda duchovných disciplín, aj prírodovedné, technické a hospodárske disciplíny, čo vyplýva zo zdôrazňovania hospodárskeho momentu v živote národa, čoho príkladom sú učebné osnovy národnosocialistického nemeckého školstva a nová reforma talianskeho školstva. Pokračuje, že „výchova musí teda výdatne spolupracovať pri mobilizovaní a organizovaní všetkých duchovných i hmotných síl, predpokladov pre posilnenie národa ako osobitného mocenského celku“ (tamže, s. 95). Pri Cirkvi ako jednom z výchovných činiteľov poukazuje na dvojaké chápanie: 1) cirkev, resp. náboženstvo sa z hľadiska istých nacionalizmov ukazuje ako nenárodný, kozmopolitizujúci činiteľ, 2) na druhej strane však uvádza opačný príklad, keď sa náboženstvo pokladá za tradičného spoluformovateľa národnej povahy a kultúry, napr. Taliansko a Španielsko (tamže, s. 96).

Z nášho bádania vyplýva, že v prvých dvoch publikáciách Juraja Čečetku ide o čisto odborný text, zo zamerania kníh je však evidentné, že

ide o problematiku, ktorú je ťažké ideologizovať. V ďalších dvoch publikáciách ide o problematiku, ktorú je možné infiltrovať ideológiou oveľa ľahšie. Čečetka pri heslách v dvojzväzkovom Pedagogickom lexikóne uvádza množstvo informácií a opisuje aktuálny stav. Za jeho názormi o eugenike skôr vidieť isté vývojové štádium vo vývoji samotnej eugeniky vo všeobecnosti. V knihe Úvod do všeobecnej pedagogiky sa dá dedukovať negatívny postoj k talianskej pedagogike a školstvu. Priblíženie nemeckého školstva ostáva v deskriptívnej rovine, bez otvorenejšieho, či aspoň skrytého hodnotenia. Ťažko sa vyjadriť k druhej kapitole tejto knihy. To, že uvádza vyššie uvedené činitele výchovy a spomedzi nich cirkev ako „sui generis“ môže súvisieť nielen s vplyvom cirkvi počas Slovenskej republiky, ale aj s jej výrazným vplyvom v školstve a vzdelávaní dovtedy a tiež s Čečetkovým osobným náboženským presvedčením. Na jednotlivých heslách v Pedagogickom lexikóne a tiež na obsahu publikácie Úvod do všeobecnej pedagogiky možno vidieť, ako ťažko hodnotiť diela, ktoré vznikli v dobe neslobody optikou slobodného pedagogického diskurzu.

Časopis *Pedagogický sborník* v rokoch 1938 – 1944 v optike dobového kontextu

Časopis *Pedagogický sborník* vychádzal od r. 1934 do r. 1950, s prestávkou v r. 1945 až 1946. Jeho redaktorom bol už spomínaný J. Čečetka. V rámci príspevkov bol časopis štruktúrovaný nasledujúco: *Články* (išlo o hlavné príspevky), *Diskusie* (išlo o diskusie a polemiky ohľadne niektorých problémov v školstve a vzdelávaní), *Referáty* (recenzie nových kníh z oblasti pedagogiky), *Literatúra pre deti a mládež* (recenzie nových kníh určených pre deti a mládež), *Rozhlady* (krátke správy zo slovenského a zahraničného školstva a vzdelávania). V našej analýze sme sa zamerali na príspevky v kategórii *Články*, *Rozhlady* a *Referáty* (v prípade posledných dvoch kategórií ide len o kvantitatívnu analýzu).

Kategória Články

Z hľadiska zmeny charakteru školskej politiky je zaujímavý už ročník 1938. V kategórii *Články* je v ňom spolu 12 štúdií. Z toho sú tri Čečetkove štúdie. Prvá je zameraná na *Školstvo stredoslovenských okresov* (s. 66 – 72) a ďalšie dve sú rozsiahle štúdie zamerané na zmeny vo vtedajšom slovenskom školstve. V 3. čísle je štúdia s názvom *Slovenská národná vý-*

chova na slovenských školách (s. 97 – 107). Ide o publikovanú prednášku, ktorá odznela na Valnom zhromaždení vedeckých odborov Matice slovenskej v Turčianskom sv. Martine 28. mája 1938. Poukazuje na to, „že ‚sve-toobčan‘ je len psychologickou osobnosťou, individualitou, pokiaľ nie je zapojený do práce, života rodiny, národa, štátu“ (s. 98). Na druhej strane „zapojenie sa jednotlivca do národa neznamena poprenie jeho osobnosti, ale uplatnenie tejto osobnosti svojším spôsobom v tomto národe“ (s. 99). Podľa Čečetku je národná výchova v našom štáte všeobecne veľmi zanedbávaná (s. 105), preto apeluje na úlohu pripraviť nové učebnice, reformu vzdelávania v učiteľských ústavoch, pedagogických akadémiách aj univerzitách, ale potrebná je podľa neho aj prevýchova. V 4. čísle je publikovaná druhá rozsiahla Čečetkova štúdia s názvom *Reforma slovenského školstva* (s. 145 – 162). V úvode príspevku Čečetka uvádza: „Nové pomery na autonómnom Slovensku žiadajú si nového ducha aj v školstve a stavajú nás pred vážne problémy reformné v celej našej kultúrnej politike i v samej výchove mládeže“ (s. 145). Pokračuje: „Treba celé školstvo od základu zreformovať v duchu ideológie nového Slovenska“ (tamže). Zvyšné príspevky sú zamerané na dejiny slovenského školstva, reformy a zmeny vo vtedajšom školstve, problematiku hudobnej výchovy, po jednom z oblasti špeciálnej pedagogiky a psychológie.

V ročníku 1939 je v rámci kategórie Články publikovaných opäť 12 štúdií (z toho jedna v štyroch častiach). Z toho sú dve štúdie o nemeckom školstve: Ludvik Fischer-Colbrie píše o *Dievčenskej výchove v Nemecku* (s. 232 – 238) a Michael Schwarz prispel štúdiu *Nemecká vysoká škola pre politiku* (s. 157 – 185). Obidva príspevky sú v slovenskom preklade. Zmien v slovenskom školstve sa týkajú tri príspevky: J. Čečetka: *Praktické zameranie ľudovej školy v slovenskej pedagogike* (238 – 244), M. Rumpel: *Učebné osnovy pre školy ľudové, meštianske a pre jednoročné učebné náukobehy* (s. 145 – 156) a štúdia z oblasti novej školskej politiky z pera J. Štefánika: *Nový život – nová škola* (s. 49 – 60). Zvyšné štúdie sú zväčša z prostredia slovenského školstva, najmä z jeho histórie (J. Čečetka v tomto ročníku publikoval štyri časti štúdie o Slovenskom evanjelickom patronátnom gymnáziu v Turčianskom sv. Martine⁸), z oblasti didaktiky a teórie výchovy.

V ročníku 1940 je v kategórii Články publikovaných 17 príspevkov, z toho jeden v dvoch častiach a jeden v troch častiach. J. Čečetka publikoval tri príspevky – *Nová stredná škola slovenská* (s. 25 – 33), v ktorom

⁸ Prvá časť päťdielneho cyklu je obsahom ročníka 1938.

sa venuje reforme stredných škôl, *Nové učebné osnovy nemeckej ľudovej školy* (s. 101 – 110), kde približuje nové osnovy nemeckých ľudových škôl vyhlásené 15. decembra 1939 a porovnáva ich s osnovami slovenských ľudových škôl a *Učiteľské akademie* (s. 249 – 273), kde sa venuje reforme učiteľského vzdelávania na Slovensku. O nemeckom školstve tu nájdeme článok nemeckého autora Wulfa Wulflacha s názvom *Sväz nemeckých dievčat*, ktorý vyšiel v preklade v dvoch častiach (s. 72 – 77 a s. 111 – 116). Ďalšie príspevky sú z oblasti dejín a súčasnosti slovenského školstva a z oblasti pedagogickej teórie.

V ročníku 1941 je publikovaných 14 štúdií, z toho dve v dvoch častiach. Problematike vtedajšieho slovenského školstva boli venované tri príspevky: Čečetkova štúdia *Proporcionalita slovenského školstva* (s. 17 – 26), štúdia Antona Jurovského *Otázka vidieckych žiakov na stredných školách* (s. 155 – 193) a štúdia Andreja Seleckého *Učebná látka a jej rozvrh so zreteľom na výchovné a vzdelávacie ciele na stredných školách* (s. 264 – 274). Nemeckému školstvu boli venované tri štúdie: rozsiahla štúdia J. Čečetku *Dnešné nemecké školstvo* v dvoch častiach (s. 202 – 234 a s. 275 – 282), štúdia slovenskej autorky Zdeny Bokesovej *Múžické gymnázium vo Frankfurte n/M.* (s. 49 – 64) a štúdia Wulfa Wulflacha *Zahranično vedecká fakulta univerzity Fridricha Wilhelma v Berlíne* (s. 72 – 83). Jedna štúdia bola venovaná talianskemu školstvu, a to preklad C. A. Ricciho: *Školská reforma v Taliansku* (s. 1 – 16). Zvyšné štúdie boli zamerané na dejiny slovenskej pedagogiky, reformu maďarskej školy, problematiku detskej hry, pomocnej školy, metodiku spevu.

V ročníku 1942 je publikovaných 10 štúdií, z toho jedna v dvoch častiach. Ide o pomerne rôznorodo zamerané príspevky – od J. A. Komenského a štúrovcov cez psychologickú a špeciálno-pedagogickú problematiku až po výučbu cudzích jazykov. Z oblasti nemeckého školstva boli publikované ďalšie dve časti štúdie J. Čečetku s názvom *Dnešné nemecké školstvo* (s. 52 – 80 a s. 106 – 130). V ročníku bola publikovaná aj štúdia Zoltána Sýkoru *Národné didaktické centrá v Taliansku* (s. 48 – 52).

V ročníku 1943 bolo publikovaných 6 štúdií, z toho dve v dvoch častiach a jedna v štyroch častiach (*Dejiny školstva na Slovensku* od Petra Vajcika). Ide opäť o rôznorodo orientované štúdie – o Spoločnosti vychovávateľskej v oravskom evanjelickom bratstve, o problematike filmu, postoji k hudobným nástrojom, štatistike v stredných školách. V tomto čísle už nie sú štúdie o vtedajšom nemeckom a talianskom školstve, je tu len jedna štúdia zo slovenského školstva od Vojtecha Mika *Otázka kvalifikácie žiactva národných škôl* a to v dvoch častiach (s. 188 – 206 a s. 234 – 250).

V ročníku 1944⁹ boli publikovaných 6 štúdií, z toho jedna v dvoch častiach. Išlo v nich o problematiku psychologickú a historicko-pedagogickú. V ročníku opäť nie sú žiadne štúdie z oblasti vtedajšieho nemeckého a talianskeho školstva.

Kategória Rozhlady

V kategórii Rozhlady nájdeme príspevky o nemeckom školstve už aj v ročníku 1937, a to dva: *Z nemeckej školskej reformy* (s. 217) a *Z novej nemeckej školskej politiky* (s. 217). V tomto ročníku sú príspevky z iných krajín v nasledujúcej štruktúre: Poľsko dva a po jednom Rumunsko a ZSSR.

V kategórii Rozhlady v ročníku 1938 je päť príspevkov o nemeckom školstve: *Pomoc profesorom praktikantom v Nemecku* (s. 48), *Dozor nad vysokými školami v Nemecku* (s. 95), *Niečo z osnov nemeckých škôl* (s. 140), *Z nových predpisov pre vzdelanie učiteľov v Nemecku* (s. 143 – 144) a *Ustanovenie o skúške učiteľov školy ľudovej v Nemecku* (s. 188). Treba však uviesť, že v rámci tejto kategórie nachádzame krátke state o školstve, reformách, pedagogických časopisoch zo všetkých európskych krajín, tiež Sovietskeho zväzu, príp. aj iných krajín sveta. Majú informačný charakter. V ročníku 1938 sú príspevky z iných krajín v nasledujúcej štruktúre: Poľsko dva a po jednom Rumunsko, Taliansko, Grécko, Belgicko, Írsko.

V ročníku 1939 je v kategórii Rozhlady uvedených sedem príspevkov z nemeckého školstva: *Stredoškolské vzdelávanie vidieckej mládeže v Nemecku* (s. 91), *Štúdium dievčat na chlapčenských stredných školách v Nemecku* (s. 91), *Ponemčovanie cudzích výrazov v nemeckom školstve* (s. 144), *Cieľ národnosocialistickej výchovy v Nemecku* (s. 255), *Z nemeckého školstva* (s. 256), *Nedostatok učiteľov v Nemecku* (259), *Zníženie školného v Nemecku* (s. 259). V tomto ročníku sú príspevky z iných krajín v nasledujúcej štruktúre: Čechy a Morava (3), Taliansko (2), Švajčiarsko (2), India (2), Rumunsko (2), Maďarsko (2) a po jednom príspevku z krajín Poľsko, Turecko, Francúzsko, Španielsko.

V ročníku 1940 je v kategórii Rozhlady uvedených opäť sedem príspevkov z nemeckého školstva: *Auslandswissenschaftliche Fakultät der Universität Berlin* (s. 54), *Cestovanie mládeže v Nemecku* (s. 55), *Nové osnovy nemeckej ľudovej školy* (s. 96), *Nemecké stredné školstvo* (s. 241), *Výber pre vysokoškolské štúdium v Nemecku* (s. 241), *Poradcovia pre*

⁹ V ročníku 1944 evidujeme už len tri čísla (z toho jedno dvojčíslo 1 – 2), ide teda o neúplný ročník. Čísla 4 až 6 už nevyšli.

odborné školy v Nemecku (s. 242), *Nové nemecké hudobné gymnáziá* (s. 304). V tomto ročníku sú príspevky z iných krajín v nasledujúcej štruktúre: Čechy a Morava (2), po jednom z Maďarska, Švédska, Ruska, Kanady, Rumunska, Lotyšska, Bulharska, Nórska, Juhoslávie, Talianska, Fínska, USA, Poľska a v jednom príspevku boli informácie z 5 krajín včítane Nemecka.

V ročníku 1941 sú v kategórii Rozhľady štyri príspevky z nemeckého školstva: *Zavedenie hlavnej školy (Hauptschule) v celom Nemecku* (s. 141), *Výmena nemeckej mládeže v Nemecku* (s. 142), *Zo štatistiky nemeckého školstva* (s. 293), *Nemecký školský film* (s. 296). Nachádzame tu aj jeden príspevok zo sovietskeho školstva – *Učiteľské vzdelanie v sovietskom Rusku* (s. 294). Príspevky z iných krajín sú v nasledujúcej štruktúre: Taliansko (3) a po jednom z Maďarska, Protektorátu Čechy a Morava, Francúzska.

V ročníku 1942 sú v kategórii Rozhľady tri príspevky z nemeckého školstva: *Nové cesty podpory nadaných v Nemecku* (s. 88), *Zjednodušenie vyučovania písania v Nemecku* (s. 89), *Hospodárska stredná škola v Nemecku* (s. 89). Nachádzame tu aj jeden príspevok zo sovietskej pedagogiky: *SSSR – Jednotná stredná škola* (s. 144). Príspevky z iných krajín sú v nasledujúcej štruktúre: Maďarsko (3), Bulharsko (2), Chorvátsko (2), USA (2), Francúzsko (2) a po jednom z Brazílie, Argentíny, Nórska, Japonska, Protektorátu Čechy a Morava, Rumunska, Švajčiarska, Talianska, Turecka, Írska, Portugalska, Švédska.

V ročníku 1943 je v kategórii Rozhľady jeden príspevok z nemeckého školstva: *Nemecko – ústavy pre učiteľov a odborná príprava žien pre život*. V tomto ročníku sú dva príspevky o sovietskom školstve (*SSSR – výnos o materských školách*, s. 106 a *SSSR – vojna a výchova*, s. 109). Príspevky z iných krajín sú v nasledujúcej štruktúre: Protektorát Čechy a Morava (3), Anglicko (2), Španielsko (2), Švajčiarsko (2) a po jednom z Indie, Írska, Fínska, Bulharska, Portugalska, Nórska, Dánska, Rumunska.

V ročníku 1944 v kategórii Rozhľady už nenachádzame príspevky o nemeckom školstve, sú v ňom tri príspevky zo zahraničného školstva a vzdelávania v nasledujúcej štruktúre: Maďarsko (2) a Rusko (1). Kvantitatívnu sumarizáciu príspevkov v kategórii Rozhľady sme spracovali do prehľadnej Tabuľky č. 1.

Kategória Referáty

V tejto kategórii boli publikované recenzie domácich a zahraničných publikácií. Pre porovnanie uvádzame aj ročník 1937 a 1938. Sledova-

Tab. č. 1 Prehľad informácií o zahraničnom školstve v kategórii *Rozhlady* v časopise Pedagogický zborník v rokoch 1937 – 1944

Roky	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Spolu počet informácií	6	12	24	23	11	27	20	3
Nemecko	2	5	7	7	4	3	1	
Taliansko		1	2	1	3	1		
ZSSR (Rusko)	1			1	1	1	2	1
Poľsko	2	2	1	1				
Rumunsko	1	1	2	1		1	1	
Grécko		1						
Belgicko		1						
Írsko		1				1	1	
Čechy a Morava			3	2	1	1	3	
Švajčiarsko			2			1	2	
India			2				1	
Maďarsko			2	1	1	3		2
Turecko			1			1		
Španielsko			1				2	
Chorvátsko						2		
Francúzsko			1		1	2		
Švédsko				1		1		
Kanada				1				
Lotyšsko				1				
Bulharsko				1		2	1	
Nórsko				1		1	1	
Juhoslávia				1				
Fínsko				1			1	
USA				1		2		
Brazília						1		
Argentína						1		
Japonsko						1		
Portugalsko						1	1	
Anglicko							2	
Dánsko							1	
Viac krajín				1				

li sme počet recenzovaných zahraničných publikácií k celkovému počtu publikácií. Zaujímali nás najmä počet recenzií nemeckých kníh, tiež sme sledovali, koľko z nich recenzoval Juraj Čečetka. Tento údaj je možné zistiť zo skratky mena za recenziou v obsahu (Čečetka používal skratku J. Č.). Vzhľadom na svoje jazykové schopnosti robil recenzie českých, maďarských, francúzskych a nemeckých kníh.

V roku 1937 bolo v časopise *Pedagogický sborník* publikovaných spolu 39 recenzií, z toho tri recenzie maďarských publikácií, tri francúzskych a dve nemeckých (jedna z pera J. Čečetku). V roku 1938 išlo spolu o 29 recenzií, z toho sedem francúzskych publikácií, po jednej anglickej, maďarskej a nemeckej. V roku 1939 bolo publikovaných spolu 26 recenzií, z toho jedenásť nemeckých kníh (jedna z pera J. Čečetku) a dve recenzie francúzskych kníh. V r. 1940 bolo publikovaných spolu 31 recenzií, z toho opäť jedenásť nemeckých kníh (dve z pera J. Čečetku) a tri recenzie francúzskych kníh. V r. 1941 bolo publikovaných spolu 21 recenzií, z toho sedem recenzií nemeckých kníh (jedna z pera J. Čečetku) a jedna francúzskej. V r. 1942 bolo publikovaných spolu 17 recenzií, z toho sedem nemeckých kníh (dve z pera J. Čečetku) a jedna nemeckej, rovnako ako v predchádzajúcom roku. V r. 1943 bolo publikovaných spolu 19 recenzií, z toho šesť recenzií nemeckých kníh a tri francúzskych kníh. V r. 1944 boli publikované už iba 2 recenzie slovenských kníh. Kvantitatívny prehľad je spracovaný v Tabuľke č. 2.

Tab. č. 2 Prehľad recenzií zahraničných publikácií v časopise *Pedagogický sborník* v rokoch 1937 – 1944

Rok	Recenzie spolu	Recenzie zahr. publikácií	z toho nem. kníh / z toho Čečetka	% podiel (nemecké / zahr. recenzie)
1937	49	8	2/1	25,0
1938	29	10	1/0	10,0
1939	26	13	11/1	85,0
1940	31	14	11/2	79,0
1941	21	8	7/1	88,0
1942	17	8	7/2	88,0
1943	19	9	6/0	67,0
1944	2	0	0	0,0
Spolu	194	70	45	63,0

Zhodnotenie príspevkov v sledovaných kategóriách v časopise *Pedagogický sborník*

V kategórii *Články* už od r. 1938 badať výrazné zastúpenie článkov o nemeckom školstve a vzdelávaní, a to aj od nemeckých autorov aj od slovenských autorov. V r. 1938 boli publikované 3 štúdie o aktuálnom slovenskom školstve (J. Čečetka), a to z 12 štúdií. V r. 1939 to boli 2 štúdie o nemeckom školstve od nemeckých autorov a 2 o slovenskom školstve (J. Štefánik a J. Čečetka) z celkom 12 štúdií. V r. 1940 išlo o 2 štúdie o nemeckom školstve (jedna z pera J. Čečetku a jedna od nemeckého autora) a dve o aktuálnom slovenskom školstve (obidve od J. Čečetku), a to z celkovo 17 štúdií. V r. 1941 boli publikované 3 štúdie o nemeckom školstve (J. Čečetka, Z. Bokesová a nemecký autor), 3 štúdie o aktuálnom slovenskom školstve (J. Čečetka, A. Jurovský a O. Selecký) a 1 štúdia o talianskom školstve (od talianskeho autora) z celkovo 14 príspevkov. V r. 1942 to bola 1 štúdia o nemeckom školstve (J. Čečetka) a 1 o talianskom (taliansky autor) z celkovo 10 štúdií. V r. 1943 bolo publikovaných celkovo 6 štúdií, z nich bola jedna zo slovenského školstva (V. Miko). V r. 1944 boli publikované 4 štúdie, ani jedna sa nevenovala slovenskému, nemeckému a talianskemu školstvu.

O kategórii *Rozhlady* sú údaje podrobne uvedené v Tabuľke č. 1. V r. 1937 boli venované nemeckému školstvu 2 príspevky z celkovo 6 príspevkov, v r. 1938 bolo publikovaných 5 príspevkov o nemeckom školstve a 1 o talianskom z celkovo 12 príspevkov, v r. 1939 bolo venovaných 7 príspevkov nemeckému školstvu a 2 talianskemu z celkovo 24 príspevkov, v r. 1940 bolo venovaných 7 príspevkov nemeckému školstvu a 1 talianskemu z celkovo 23 príspevkov, v r. 1941 boli venované 4 príspevky nemeckému školstvu a 3 talianskemu z celkovo 11 príspevkov, v r. 1942 boli venované 3 príspevky nemeckému školstvu a 1 talianskemu z celkovo 27 príspevkov, v r. 1943 bol venovaný 1 príspevok nemeckému školstvu z celkovo 20 príspevkov a v r. 1944 už neevidujeme žiadny príspevok venovaný nemeckému alebo talianskemu školstvu.

V kategórii *Recenzie* v rokoch 1939 – 1943 badať veľký nárast recenzovaných nemeckých publikácií v porovnaní s predchádzajúcimi dvomi rokmi. Jasne to vyjadruje aj percentuálny podiel v Tabuľke č. 2. Z celkového počtu 45 recenzií nemeckých kníh, urobil sedem recenzií Čečetka. Z toho možno konštatovať, že Čečetka viac recenzoval francúzske, maďarské a české knihy než nemecké.

Zhodnotenie vybraných reprezentatívnych diel slovenskej pedagogiky v rokoch 1939 – 1945 z hľadiska vplyvu spoločensko-politického kontextu

Pri hodnotení vybraných diel vychádzame z našich čiastkových analýz, ktoré sú uvedené vyššie. Treba konštatovať, že charakter pedagogického diskurzu na Slovensku v období rokov 1939 – 1945 ovplyvňoval svojou publikačnou tvorbou najvýraznejšie Juraj Čečetka. Je to aj logické, pretože viedol Pedagogický seminár na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity a bol redaktorom najvplyvnejšieho slovenského pedagogického časopisu Pedagogický sborník, ktorý bol už etablovaný (vychádzal od r. 1934). V našom príspevku sme sa nezamerali na podrobnú obsahovú analýzu Čečetkových štúdií v uvedenom časopise v rokoch 1938 – 1944 (to je obsahom nasledujúceho príspevku Mgr. Lucie Valkovičovej), ale zistili sme, že zo slovenských autorov publikoval najviac štúdií. Spolu ide o 11 štúdií (z toho jedna v štyroch častiach a jedna v piatich častiach). Z tejto konštatácie pre nás vyplývajú nové výskumné otázky: *Ako vplývali politicko-spoločenské pomery na celkovú tvorbu Juraja Čečetku v sledovanom období? Aké zhody, resp. odlišnosti v nej nachádzame?*

Vráťme sa však ku zhodnoteniu parciálnych analýz, z ktorých sa nám ukazuje, že sledovaná knižná tvorba v rokoch 1939 – 1945 bola oveľa menej poplatná vplyvu režimu a ideológie ako sledovaná časopisecká tvorba. Z našich kvantitatívnych analýz vyplýva, že v časopise Pedagogický sborník je zastúpené veľké množstvo príspevkov z nemeckého školstva a systému vzdelávania a tiež obsah príspevkov je evidentne poplatný dobe. Situácia sa mení v r. 1943, keď sme zaznamenali výrazný pokles príspevkov z nemeckého prostredia (v kategórii Články v r. 1943 išlo o 1 príspevok z 20 príspevkov a v r. 1944 už neevidujeme žiadny; v kategórii Rozhľady išlo v r. 1943 o jeden príspevok, v r. 1944 už nebol žiadny; len v kategórii Recenzie neprišlo ku zmene, recenzie nemeckých kníh v r. 1943 tvorili 67 % z celkového počtu, v r. 1944 sa však už nevyskytli). Keďže autorom všetkých vybraných knižných publikácií bol Juraj Čečetka, ktorý bol zároveň aj redaktorom časopisu Pedagogický sborník (do r. 1944), prichádzame k zaujímavému, z nášho pohľadu rozpornému zisteniu. Aj z tohto dôvodu je pre nás výzvou zmapovať celú tvorbu Juraja Čečetku v sledovanom období. Jedným z vysvetlení tohto rozporu môže byť, že časopis mohol byť pod väčším politickým dohľadom, ktorému Čečetka nedokázal čeliť. Od r. 1943 možno zaznamenať Čečetkovu nižšiu publikačnú produkciu v Pedagogickom sborníku. Je tiež zaujímavé, že v r. 1943 bola založená Sloven-

ská pedagogická spoločnosť,¹⁰ zameraná na rozvoj teoretickej aj praktickej pedagogiky a tiež pedagogického výskumu. Jej predsedom sa stal Čechetkov blízky priateľ, psychológ A. Jurovský, Čechetka však nie je členom výboru. Vysvetlenie tejto skutočnosti je pre nás zatiaľ nezodpovedanou otázkou.

Musíme poopraviť náš predpoklad z úvodu štúdie, že šesť rokov je príliš krátke obdobie na to, aby sa vedná disciplína stihla výraznejšie ideologizovať, konštatujeme, že opak je pravdou. Vyplýva to z našich zistení, najmä výsledkov skúmania časopisu *Pedagogický sborník*. Zdá sa, že časopis je veľmi dobrým médiom pre ideologizáciu, keďže je v porovnaní s knižnou tvorbou oveľa dynamickejší a má širší záber čitateľov.

LITERATÚRA

- ČEČETKA, J. (1939) *Slovenské evanjelické patronátne gymnázium v Turčianskom sv. Martine*. Turčiansky sv. Martin: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok.
- ČEČETKA, J. (1943a) *Príručný pedagogický lexikon 1*. Turčiansky sv. Martin: Kompas.
- ČEČETKA, J. (1943b) *Príručný pedagogický lexikon 1*. Turčiansky sv. Martin: Kompas.
- ČEČETKA, J. (1944) *Úvod do všeobecnej pedagogiky*. Bratislava: Sdruženie vysokoškolského študentstva, 1944.
- KUDLÁČOVÁ, B. (2013) Juraj Čechetka – prvý slovenský profesor pedagogiky. In: KASPER, T. – PELCOVÁ, N. – SZTOBRYN, S. (eds.): *Úloha osobností a inštitúcií v rozvoji vzdelanosti v evropském kontextu*. Praha: Karolinum, s. 423 – 432.
- MÁTEJ, J. (1976) Školstvo, výchova a pedagogika v období fašistickej okupácie, Slovensko. In: MÁTEJ, J. (ed.) *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava: SPN, s. 378 – 402.
- PAVLÍK, O. (ed.) (1984) *Pedagogická encyklopédia Slovenska I*. Bratislava, VEDA.
- PAVLÍK, O. (ed.) (1985) *Pedagogická encyklopédia Slovenska II*. Bratislava, VEDA.
- Pedagogický sborník*, Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, ročníky 1937 – 1944.
- PŠENÁK, J. (2005) Pedagogický seminár na Univerzite Komenského v kontexte vývinu slovenského pedagogického myslenia. In: ŠVEC, Š. – POTOČÁROVÁ, M.: *Rozvoj študijného a vedného odboru Pedagogika na Slovensku*. Bratislava: UK, s. 13 – 25.
- VALKOVIČOVÁ, L. (2015) Vznik časopisu *Pedagogický sborník* a jeho zameranie v prvých dvoch rokoch jeho existencie. In: RAJSKÝ, A. (ed.): *Juvenilia Paedagogica*. Trnava: PdF TU, s. 154 – 164.
- Založenie Slovenskej pedagogickej spoločnosti. In: *Sborník profesorov Slovákov, 1942/43*, č. 5-6, s. 22 – 23.

Kontaktné údaje

prof. PhDr. Ing. Blanka KUDLÁČOVÁ, PhD.
Katedra pedagogických štúdií
Pedagogická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
e-mail: blanka.kudlacova@truni.sk

¹⁰ Slovenská pedagogická spoločnosť bola založená 29. apríla 1943 v amfiteátri Slovenskej univerzity (*Sborník profesorov Slovákov, 1942/43*, č. 5-6, s. 22).

ŠTÚDIE JURAJA ČEČETKU V ČASOPISE PEDAGOGICKÝ SBORNÍK V OBDOBÍ DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

Lucia Valkovičová

Abstrakt. Cieľom príspevku je analýza odborných prác prof. Juraja Čečetku publikovaných v slovenskom pedagogickom časopise Pedagogický sborník v období druhej svetovej vojny. Časopis vychádzal v rokoch 1934 – 1950. Juraj Čečetka bol iniciátorom a dlhoročným redaktorom tohto časopisu, pričom v ňom pomerne často aj publikoval svoje štúdie. Od konca tridsiatych rokov bol obsah časopisu ovplyvňovaný politickými zmenami a následne situáciou na Slovensku počas druhej svetovej vojny.

Úvod

Vývoj pedagogiky na Slovensku je neoddeliteľné spätý s činnosťou Juraja Čečetku, ktorý je považovaný za jej zakladateľa a priekopníka. Čečetka sa už počas štúdia filozofie a francúzštiny na filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe začal zaujímať o pedagogickú psychológiu, ktorej sa po ukončení štúdia začiatkom tridsiatych rokov aj profesijne venoval v bratislavskej Poradni pre voľbu povolania (J. Mátej, 1983). Zaoberal sa tu nielen otázkami výchovného poradenstva, ale aj problémami dospievajúcej mládeže a postupne sa zoznámil s významnými pedagógmi pôsobiacimi v Bratislave. Bližší záujem o pedagogiku mu umožnil spoznať sa aj s profesorom pedagogiky Josefom Hendrichom, zásluhou ktorého začal v roku 1936 externe prednášať na Pedagogickej akadémii v Bratislave. Hendrich v ňom podnietil záujem, aby sa habilitoval ako súkromný docent pedagogiky na Filozofickej fakulte UK v Bratislave.

V období Slovenského štátu¹¹ bol Juraj Čečetka najvýraznejšou osobnosťou v oblasti pedagogiky na Slovensku. V júli 1939 bol vymenovaný za mimoriadneho profesora pedagogiky na Filozofickej fakulte v Bratislave, aby po odchode prof. J. Uhra viedol Pedagogický seminár. Od septembra 1940 tu už pôsobil ako riadny profesor pedagogiky. A napriek politickej situácii v rokoch 1939 – 1945 bolo toto obdobie Čečetkovho života veľmi plodné a úspešné. Okrem redigovania časopisu Pedagogický sborník, do

¹¹ Pojem „Slovenský štát“ tu používame ako názov pre Slovenskú republiku v rokoch 1939 – 1945.

ktorého pravidelne prispieval svojimi článkami, sa venoval aj písaniu viacerých diel z oblasti pedagogiky, a to napríklad *Zo slovenskej pedagogiky* (1940), *Príručný pedagogický lexikón I. a II.* (1943) a *Úvod do všeobecnej pedagogiky* (1944).¹²

Skúmanie časopisu *Pedagogický sborník* a zároveň prác, ktoré v ňom Juraj Čečetka publikoval, nie je možné bez bližšieho pochopenia dobového historického kontextu. Udalosti druhej svetovej vojny významne ovplyvnili nielen politickú, hospodársku a sociálnu situáciu na Slovensku, ale tiež školské a kultúrne pomery. Rok 1939 priniesol pre Slovensko veľké zmeny. Ešte pred začiatkom druhej svetovej vojny, v marci 1939, bola vyhlásená Slovenská republika, historikmi nazývaná aj Slovenský štát. Slovenské hospodárstvo i kultúra boli podriadené nemeckému vplyvu a jedinou vládnuou stranou na Slovensku sa stala Hlinkova slovenská ľudová strana. Školstvo na Slovensku sa v danom období prispôbovalo politickým požiadavkám. Vo výchove a vzdelávaní sa kládol dôraz na nábožensko-mravnú a národnú výchovu (L. Kázmerová, 2012). V oblasti vysokého školstva sa v danom období prejavovala snaha o rozvoj vied na Slovensku a ich špecializáciu. Už vo februári 1939 bola premenovaná Univerzita Komenského na Slovenskú univerzitu a záujem o poslovenčenie univerzity sa prejavil aj v personálnom zložení jej pedagógov a akademických funkcionárov fakúlt. Mnohí českí profesori boli nútení pod tlakom politických udalostí univerzitu opustiť (V. Jaksicsová, 2012).

Situácia v redakcii *Pedagogický sborník*

Časopis *Pedagogický sborník* vznikol v roku 1934 vďaka pričineniu J. Čečetku, ktorý sa venoval desať rokov aj jeho redigovaniu. Časopis vychádzal šesťkrát ročne v rozsahu približne 50 strán, v náklade 1680 kusov a prinášal informácie o školstve a pedagogike na Slovensku i v zahraničí, a zároveň sa venoval aj pedagogickej literatúre. Svoje teoreticko-pedagogické príspevky v ňom publikovali prevažne slovenskí autori, ale tiež mnohí autori z Čiech, Nemecka, Poľska, Francúzska a ďalších krajín.

Časopis vydával *Pedagogický odbor Matice slovenskej*, kde Čečetka pôsobil od roku 1934 ako externý spolupracovník. Redakcia časopisu síd-

¹² Podrobne sa osobnosťou a pedagogickým prínosom J. Čečetku zaoberá M. Mihálechová (2007) a ďalší autori, ako napríklad J. Mátej (1976, 1983), J. Pšenák (2004, 2005, 2011) a B. Kudláčová (2013).

lila od jeho vzniku v Bratislave na Vazovovej ulici, kde Čečetka pracoval ako šéfredaktor. Ján Marták bol administrátorom časopisu a svoju prácu vykonával v Matici slovenskej v Martine. V máji v roku 1938 bola redakcia časopisu v Bratislave zrušená a presunutá výhradne do Martina. Dôvodom zrušenia bolo presťahovanie hlavného redaktora časopisu J. Čečetku z Bratislavy do Martina. Čečetka sa v Martine začal intenzívnejšie venovať práci v Pedagogickom odbore Matice slovenskej, kde od roku 1938 zastával miesto interného referenta. V júni 1939 sa Čečetka presťahoval späť do Bratislavy kvôli jeho vymenovaniu za mimoriadneho profesora pedagogiky na vtedajšej Slovenskej univerzite a redakcia časopisu zostala už len v Martine.

Redaktori Pedagogického zborníka sa usilovali o rozširovanie časopisu, a preto redakcia často rozposielala ukážkové čísla väčšinou na rôzne školy a hľadala stálych predplatiteľov časopisu. Predplatiteľmi boli prevažne školské inštitúcie, knižnice, ale aj súkromné osoby. Časopis v roku 1935 objednal aj Referát ministerstva školstva a národnej osvety (ďalej MŠaNO) pre všetkých 53 školských inšpektorátov na Slovensku.

O propagovanie časopisu sa usilovala aj samotná Matica slovenská. V októbri roku 1939 tajomník Matice slovenskej (ďalej MS) J. C. Hronský požiadal prostredníctvom listu MŠaNO v Bratislave, aby upozornilo na časopis Pedagogický zborník školy, učiteľov a profesorov a odporučilo im ho na predplácanie do školskej knižnice. Svoju žiadosť zdôvodnil slovami „*Pedagogický zborník je jedinou našou odbornou revue pedagogickou, ktorá si všíma aj zahraničného pedagogického ruchu a svojimi odbornými článkami napomáha aj učiteľstvu získať si širší rozhľad a vzdelanie, zodpovedajúce jeho túžbam po vzdelaní úrovne vysokoškolskej*“ (AMS, f. MS II., signatúra 469/1939/122, PS, List MS adresovaný MŠaNO v Bratislave zo dňa 13. 10. 1939). MŠaNO zareagovalo ešte v tom istom roku vydaním vyhlášky 5. decembra 1939 č. 93.613/39-I/1 o odbere Pedagogického zborníka. Prostredníctvom nej MŠaNO upozorňovalo profesorov a učiteľov podobnými slovami, ktoré použil J. C. Hronský vo svojom liste, a to „*aby venovali náležitú pozornosť jedinej slovenskej odbornej pedagogickej revue Pedagogickému zborníku, ktorý si všíma domáci a zahraničný pedagogický a svojimi odbornými článkami pomáha učiteľstvu získavať si širší rozhľad a vzdelanie*“ (Zvesti ministerstva školstva a národnej osvety, 1938 – 1939, s. 752). Vyhláška zároveň upozorňovala riaditeľstvá stredných a odborných škôl, učiteľských ústavov a národných štátnych škôl, že časopis si pre svoje knižnice môžu objednať a finančne hradiť so zápisných poplatkov. Na ilustráciu uvádzame, že v apríli 1940 bol už počet predpla-

titeľov časopisu 1312 (AMS, f. MS II., signatúra 673 – 675/1940/150, PS, List adresovaný J. Čečetkovi zo dňa 15. 4. 1940).

V súvislosti s rozširovaním časopisu je zaujímavý Čečetkov list z decembra 1940 adresovaný J. Martákovi, v ktorom uvádza, že MŠaNO pripravuje vydať výnos, na základe ktorého budú všetky národné školy povinne odoberať Pedagogický sborník (AMS, f. MS II., signatúra 674/1940/150, PS, List J. Čečetku adresovaný J. Martákovi zo dňa 18. 12. 1940). Podobný výnos však nevyšiel a Pedagogický sborník zostal „len“ odporúčaným časopisom pre školy na Slovensku podľa už spomínanej vyhlášky z 5. decembra 1939 č. 93.613/39-I/1 o odbere Pedagogického sborníka. Avšak podľa ďalšej vyhlášky MŠaNO z 10. mája 1941 povinným časopisom pre školy sa stal nový pedagogický časopis *Nová škola*, ktorý vydávalo Štátne nakladateľstvo (Zvesti ministerstva školstva a národnej osvety, 1941). Zaujímavosťou však je, že v roku 1943 sa Čečetkov *Príručný pedagogický lexikon* (1943) stal povinnou literatúrou v školských knižniciach, pretože výnosom MŠaNO z 25. mája 1943 bol povinne zaradený do profesorských, učiteľských a žiackych knižníc (Zvesti ministerstva školstva a národnej osvety, 1943).

V roku 1942 o časopis Pedagogický sborník prejavila záujem aj Deutsche partei na Slovensku, konkrétne archív referátu pre tlač a propagandu. Po vzhliadnutí ukážkového čísla 6 z roku 1941 písomne vyjadrili záujem nielen o nové čísla časopisu, ale aj o všetky predchádzajúce ročníky, ktoré im boli následne zaslané so zľavou 50 %. Podobný záujem mali aj o časopis Filozofický sborník (AMS, f. MS II., signatúra 14/8-1942, PS, korešpondencia z dňa 11. 2. 1942, 16. 2. 1942, 24. 2. 1942, 15. 7. 1942).

Tematický vývoj Čečetkových štúdií v časopise Pedagogický sborník

Časopis Pedagogický sborník patril v období Slovenského štátu k najvýznamnejším slovenským pedagogickým časopisom a podľa slov J. Máteja (1976) mal tento časopis v danom období aj najvyššiu teoretickú úroveň. Pedagogický sborník počas svojej existencie odzrkadľoval súdobé pedagogické myslenie a prístup k výchovno-vzdelávacím otázkam. Postupne sa menili nielen autori, ale aj zameranie uverejňovaných štúdií prevažne v súlade s charakterom doby.

Určitý vývoj a zmeny v témach, rétorike či názoroch nachádzame aj pri postupnom skúmaní Čečetkových prác uverejnených v jednotlivých roč-

níkoch Pedagogického sborníka. Čečetkove štúdie z prvých rokov existencie časopisu (1934 – 1936) mali prevažne psychologický charakter. Avšak v roku 1937 sa vo svojich štúdiách už viac zaoberá aktuálnymi otázkami školstva, vzťahom občana a štátu, a tiež jeho chápaním demokracie. Vyzdvihuje Masarykove práce z oblasti filozofie výchovy a jeho postoj k životu jednotlivca. V Čečetkových príspevkoch je viditeľné silné sociálne cítenie a okrem charakteristiky situácie v školstve v chudobných oblastiach slovenského vidieka ponúka aj odborné rady, ako danú situáciu zlepšiť.

Štúdie J. Čečetku v roku 1938

Situácia na Slovensku sa výrazne menila už pred druhou svetovou vojnou a tieto zmeny sa začali odrážať aj v niektorých Čečetkových štúdiách z roku 1938. V Pedagogickom sborníku sa v úvode tretieho čísla časopisu nachádza Čečetkov článok *Slovenská národná výchova na slovenských školách* (J. Čečetka, 1938a). Čečetka sa v tomto článku zameriava na dôležitosť národného aspektu vo výchove detí a mládeže a za príklad národnej výchovy tu kladie Nemecko, Poľsko, Maďarsko a Taliansko.

Ešte zaujímavejším je z hľadiska vývoja Čečetkových pedagogických názorov článok *Reforma slovenského školstva* (J. Čečetka, 1938b) v ďalšom čísle Pedagogického sborníka z roku 1938. Čečetka tu vyzýva k reforme školstva, ktorú v autonómnom Slovensku považuje za dôležitú, pričom za rozhodujúce pokladá odstránenie starého systému školstva. „V duchu ideológie nového Slovenska“ (J. Čečetka, 1938b, s. 145) požaduje reformu cieľov, funkcií jednotlivých predmetov, a zároveň rozsahu a obsahu vzdelávania. Za pozitívny príklad uvádza nemeckých pedagógov, ktorí sa nebáli zvýšiť počet vyučovacích hodín na gymnáziu. Vo vzdelávaní mládeže hodnotí ako najdôležitejšiu národnú ideu a vo vzdelávaní dievčat zdôrazňuje ich prípravu na osobitné úlohy v rodine, spoločnosti a národe. Čečetka v článku rozpracoval aj návrh učebných plánov pre jednotlivé typy škôl a zároveň načrtoval obsahovú náplň niektorých predmetov. K otázke zrušenia koedukácie sa stavia zdržanlivo a odmieta jej mravné odôvodnenie, avšak usudzuje, že „ženy potrebujú svojmu poslaniu a povahe primerané osobitné vzdelávanie“ (J. Čečetka, 1938b, s. 152).

Štúdie J. Čečetku v roku 1939

V štyroch číslach časopisu Pedagogický sborník z roku 1939 je uverejnená Čečetkova práca *Slovenské evanjelické patronátne gymnázium v Turčianskom sv. Martine* (J. Čečetka, 1938c, 1939a, 1939b, 1939c, 1939d), pričom prvá časť sa nachádza ešte v poslednom čísle z roku 1938. Na tejto štúdií Čečetka zrejme pracoval práve v období, keď pôsobil od marca 1938 v Martine priamo v Pedagogickom odbore Matice slovenskej. Téma je zameraná na parciálny výskum dejín školstva a pedagogiky a autor sa tu sústredil na jedno z prvých troch významných slovenských gymnázií. Ako uvádza v úvode, v práci sa chcel zamerať nielen na národno-politický význam gymnázia, ale hlavne na jeho pedagogický aspekt. Čečetka danú tému podrobne spracoval a priblížil tak existenciu jedného z prvých slovenských gymnázií z 19. storočia. Zaoberá sa vznikom gymnázia, jeho organizáciou, žiakmi a profesormi, učebnými osnovami, rozvrhom hodín, používanými učebnicami, charakteristikou vyučovania a ďalšími náležitostami. Práca vyšla aj v knižnej podobe v Matici slovenskej v roku 1939.

Poslednou Čečetkovou štúdiou v Pedagogickom sborníku z roku 1939 je *Praktické zameranie ľudovej školy v slovenskej pedagogike* (J. Čečetka, 1939e). Autor sa v práci zameriava na prepojenie školy s praktickým životom ľudí, a to najmä na vidieku. Kritizuje nedostatočnú praktickú prípravu a nevyužitie jednotlivých učebných predmetov. Za pozitívny príklad v tejto oblasti považuje Rusko, a najmä Nemecko, ktoré podľa jeho názoru z výchovného hľadiska urobilo významný čin zavedením povinnej pracovnej služby mládeže. Jeho požiadavka prepojenia školy s praktickým životom sa týka najmä ľudových škôl na vidieku, keďže žiaci týchto škôl už zväčša nepokračujú vo vzdelávaní na ďalších školách. Podľa jeho názoru stojí za povšimnutie starostlivosť o školy na vidieku v Nemecku, ktorá má základ aj v politickej ideológii. Ako ďalšie príklady uvádza postoje k vidieckym školám v USA, Kanade, Brazílii a Mexiku.

V ďalšej časti štúdie sa Čečetka zaoberá tradíciou praktického zamerania ľudových škôl na Slovensku. Táto tradícia bola podľa Čečetku prerušená z dôvodu začlenenia Slovenska do Československej republiky, kde očakávanie industrializácie Slovenska spôsobilo značný odklon od poľnohospodárskeho vzdelávania. Ďalej vymenováva významných slovenských pedagógov z 18. a 19. storočia, ktorí sa snažili o prepojenie vzdelávania s praktickým životom, ako napríklad Juraj Fándly, Daniel Lehotský, Samuel Tešedík, Michal Steigel, Ján Kollár, Martin Čulen a Samuel Ormis.

Štúdie J. Čečetku v roku 1940

Vo svojom príspevku *Nová stredná škola slovenská* (J. Čečetka, 1940a) Čečetka hodnotí prínos vládneho nariadenia o organizácii a správe strednej školy č. 168 z 11. júla 1939 a výnos Ministerstva školstva a národnej osvety č. 18.255/39-II/1, ktorého predmetom boli učebné osnovy stredných škôl. Pozitívne vníma snahu o zjednotenie stredných škôl, avšak čiastočne kriticky sa stavia k učebným osnovám, časovej dotácii predmetov a k obsahu vzdelávania. Navrhuje konkrétne úpravy v osnovách a v jednotlivých predmetoch, a zároveň svoje návrhy logicky odôvodňuje.

Ďalší Čečetkov príspevok umiestnený v rubrike *Články* má názov *Nové učebné osnovy nemeckej ľudovej školy* (J. Čečetka, 1940b). O nemeckých osnovách pre ľudové školy, ktoré boli platné od roku 1940, Čečetka už v úvode konštatuje „že sa tu zámerne a intenzívne vyzdvihuje moment národno-výchovný, ľudový, princíp vodcovstva, životnosť, praktickosť“ (J. Čečetka, 1940b, s. 101). Nemeckú školu hodnotí ako politicky zameranú, systémovú a vyplývajúcu z praktického života. Učebné osnovy a časové dotácie pre jednotlivé predmety porovnáva so slovenskými a nachádza tu niekoľko významných rozdielov, a to napríklad v počte hodín pre jednotlivé predmety. Zisťuje, že v Nemecku sa kládol omnoho väčší dôraz na telesnú výchovu. O dejepise konštatuje, že osnovy nemeckého dejepisu sa nesústredujú na všeobecno-popisné a akademické zameranie, ale na politicko-výchovnú stránku. Ďalej zisťuje, že v tzv. vedách o živote sa prikladá dôraz na poznanie všeobecných životných zákonov a učenie o dedičnosti, vlohách, prirodzenom výbere, škodlivosti miešania rás a podobne, avšak svoj osobný názor na tieto témy neuvádza. V závere Čečetka konštatuje, že tieto osnovy sú zaujímavé a významné politicky a aj pedagogicky. Za významný aspekt nemeckých učebných osnov pokladá usporiadanie vyučovacieho procesu, redukovanie učiva a sústreďovanie mysle, citov i vôle mládeže.

Článok *Učiteľské akadémie* (J. Čečetka, 1940c) je posledným Čečetkovým článkom, ktorý bol uverejnený v Pedagogickom zborníku v roku 1940. Príspevok je zameraný na analýzu nových učebných osnov pre učiteľské akadémie a zároveň zákona o učiteľských akadémiách z roku 1940. Za pozitívnu stránku tohto zákona pokladá okrem iného obmedzenie počtu žiakov v ročníkoch, lekárske zisťovanie telesnej spôsobilosti pri prijímacej skúške a z pedagogického hľadiska aj predĺženie štúdia na učiteľských ústavoch o jeden rok. Pri posudzovaní učebných osnov oceňuje napríklad aj obsahové obohatenie vyučovania o predmety spoločenská

výchova, národné hospodárstvo a nemčina. Analyzuje obsah jednotlivých predmetov a porovnáva ich s osnovami pre gymnáziá, pričom často poskytuje rôzne rady, ako pristupovať k samotnému vzdelávaniu budúcich pedagógov. Čečetka tiež vyzdvihuje zavedenie nemčiny ako povinného učebného jazyka, pretože podľa jeho názoru „*Nemčinu môžeme právom pokladať za najvýznamnejšiu reč pre pedagogiku i s ohľadom na pedagogickú minulosť nemeckú, i s ohľadom na dnešnú pedagogickú literatúru nemeckú alebo v nemeckej reči prístupnú*“ (J. Čečetka, 1940c, s. 261 – 262). Na záver článku hodnotí osnovy ako prínosné a verí, že prispejú k väčšiemu zameraniu učiteľských akadémií ku konkrétnym slovenským problémom a potrebám.

Štúdie J. Čečetku v roku 1941 a 1942

Prvou Čečetkovou štúdiou uverejnenou v Pedagogickom sborníku v roku 1941 je *Proporcionalita slovenského školstva* (J. Čečetka, 1941a). Autor sa tu zamýšľa nad nerovnomerným zastúpením odborných škôl na Slovensku, pričom podľa jeho názoru počiatky tohto problému vznikli ešte v období Československa. Na základe štatistických údajov z tridsiatych rokov porovnáva počet škôl na Slovensku s počtom škôl v Čechách a dospieva k názoru, že na území Čiech bola ich prevaha neprimeraná. Čečetka tu však kritizuje aj neuspokojivé riešenie tohto problému v období samostatného Slovenska. Kriticky sa stavia k veľkému počtu obchodných škôl na Slovensku na úkor potrebných technických, priemyslových alebo poľnohospodárskych stredných škôl.

V rokoch 1941 – 1942 Čečetka publikoval v Pedagogickom sborníku rozsiahly príspevok pod názvom *Dnešné nemecké školstvo* (J. Čečetka, 1941b, 1941c, 1942a, 1942b). Tento príspevok bol rozdelený a postupne publikovaný v štyroch číslach časopisu, a zároveň bol rozčlenený na jednotlivé kapitoly, v ktorých sa autor zameriaval na rôzne aspekty školstva v súdobom Nemecku. Už v úvode Čečetka konštatuje, že základom ideí nemeckého školstva je politický program Nemeckej národnosocialistickej robotníckej strany (NSDAP) a práca A. Hitlera *Mein Kampf*. V prvej kapitole *Ideové základy dnešnej nemeckej školy* upozorňuje na fakt, že nemecká škola je politická inštitúcia, ktorá je prepojená s nemeckým národom, štátom a stranou. Všetky učebné predmety musia slúžiť na to, aby nielen sprostredkovali žiakovi vedomosti, ale aby zároveň formovali žiakovu osobnosť v intenciách ideológie strany. Ďalej sa Čečetka zaoberá

výchovou v Nemecku, politickým programom NSDAP a zároveň vo veľkej miere aj Hitlerovými názormi v knihe *Mein Kampf*. V oblasti vzdelávania súhlasí s názorom, že veľké množstvo učiva v škole rozptyľuje aktivitu žiakov a zároveň sa stotožňuje so zvýšenou požiadavkou na telesnú zdatnosť, ktorá je podľa neho pre žiakov veľmi prínosná. V závere prvej kapitoly usudzuje, že pohľad na nemeckú výchovu umožňuje pochopiť postavenie Nemecka a zároveň jeho expanziu a vojenské úspechy.

Druhá kapitola článku nazvaná *Správa a členenie nemeckého školstva* sa zaoberá riadením nemeckého školstva a jeho systémom, školskou správou, orgánmi školstva a jednotlivými typmi škôl. Na obhajobu nemeckého školstva, ktorému sa vytykala nedostatočná starostlivosť o telesne či duševne postihnutých, uvádza „*Nemecku, ako aj iným národom, záleží na tom, aby malo len zdatných členov národa. V tomto ohľade zo stránky eugenickej vedelo zaviesť aj radikálne opatrenia. Isté je aj to, že nechce, aby zdatní jednotlivci trpeli a boli ukrátení kvôli slabým, chorým, ba mravne menejcenným. Ale to neznamená zanedbávanie sociálnej a výchovnej starostlivosti o nich, a najmä o mládež; aj s týchto jednotlivcov majú sa stať čo najužitočnejší občania*“ (J. Čečetka, 1941b, s. 228 – 229).

Tretia kapitola *Školstvo nižšieho stupňa* je zameraná na ľudové školy a školy pre tzv. chybnú mládež. Zároveň tu autor bližšie analyzuje tzv. ríšsky zákon o školskej povinnosti z júla 1938 a na základe rozboru nemeckých školských osnov hodnotí ľudovú školu v Nemecku „*za dôsledne zameraný a účinne vedený nástroj politiky národného socializmu*“ (J. Čečetka, 1942a, s. 53 – 54).

V štvrtjej kapitole nazvanej *Školy stredné a vyššie* Čečetka konštatuje, že nemecké stredné školstvo je rozmanitejšie ako školstvo na Slovensku. Pri analýze učebných osnov pre stredné školy upozorňuje na dva fakty. Prvým je vyučovanie cudzej reči, a to predovšetkým angličtiny, ktorá má na nemeckých školách druhého stupňa prioritné postavenie. Druhým je zavádzanie predmetu záhradníctvo, ktoré chápe ako úsilie Nemecka o poľnohospodársku samostatnosť a zdôrazňovanie tzv. sedliackeho prvku, na ktorý už upozorňoval v kapitole o ľudových školách (J. Čečetka, 1942a). Ďalej postupne analyzuje školské osnovy, ich ciele a obsah pre jednotlivé predmety. Venuje sa tu aj otázke dievčenských škôl a väčšiemu počtu predmetov zameraných na tzv. ženské práce, v ktorých vidí „*rozumný dôsledok uvedomenia si osobitného založenia a poslania ženy v ľudskej spoločnosti*“ (J. Čečetka, 1942a, s. 79). Zrušenie koedukácie vníma ako možnosť intenzívnejšieho vzdelávania žien „*vo smere ich osobitných potrieb*“ (J. Čečetka, 1942a, s. 79) a predmety ako varenie alebo šitie ne-

pokladá podľa jeho slov za akúsi degradáciu dievčenského školstva, ale upozorňuje na ich veľký sociálny a národohospodársky význam.

V piatej kapitole *Odborné školy* sa zaoberá typmi odborných škôl a obsahom ich vzdelávania, pričom konštatuje, že intenzívna politická výchova je opodstatnená aj pri tomto type škôl. Politická výchova sa podľa jeho názoru najviac konkretizuje v odbornom vzdelávaní, pretože tak umožňuje prechod od teórie k praxi.

Šiesta kapitola *Vysoké školstvo* je zameraná na vzdelávanie najvyššieho stupňa v Nemecku. Autor tu uvažuje o slobode vedeckého bádania a na jednej strane konštatuje, že akademická sloboda v chápaní absolútnej individuálnej voľnosti vo vedeckom bádání môže viesť k odpútavaniu vedeckej práce od sociálnych aspektov. Na druhej strane pripúšťa, že na vedu nemožno nazerat' len z hľadiska jej sociálnej či hospodárskej užitočnosti. Postavenie vedy v službách filozofického, náboženského, alebo politického smeru pokladá za ochudobnenie alebo ustrnutie a preto uznáva vo vedeckom bádání potrebu slobody. Ďalej sa zaoberá organizáciou správy vysokých škôl, požiadavkami na vysokoškolských pedagógov v Nemecku a v poslednej časti tejto kapitoly aj vysokoškolským vzdelávaním učiteľov.

Posledná kapitola je nazvaná *Pracovná služba, Národnosocialistické výchovné ústavy*. Zameriava sa tu na pracovné služby mládeže, ktoré boli v Nemecku povinné od roku 1935 pre všetkých mladých mužov vo veku 18 rokov a zároveň na národnopolitické výchovné ústavy, ktoré charakterizuje slovami „*národnopolitické ústavy majú zhromaždiť výkvet nemeckej mládeže, čo sa týka stránky rasy, telesnej zdatnosti, charakteru a duševných schopností*. Podľa toho aj výber do týchto ústavov je oveľa prísnejší než do normálnych vyšších škôl“ (J. Čečetka, 1942b, s. 130).

V závere článku Čečetka konštatuje, že nebolo jeho cieľom hodnotiť ani kritizovať, ale informovať o školskej organizácii v Nemecku a hlavne poukázať na využitie školstva na všetkých jeho stupňoch na zmobilizovanie duchovných i hmotných síl ľudí „*do služieb vystupňovaného nemeckva*“ (J. Čečetka, 1942b, s. 131).

Posledným Čečetkovým článkom z tohto obdobia je príspevok s názvom *Z problematiky školského vývinu* (J. Čečetka, 1942c). V príspevku sa zamýšľa nad postupným diferencovaním školstva, nad vývojom jednotlivých typov škôl a nad prepojením štúdia s jeho praktickým uplatnením. Uvažuje nad potrebou špecializácie jednotlivca v príprave na povolanie a jeho možnosti flexibilnej zmeny profesijnej orientácie. V tejto súvislosti sa zaoberá školskými systémami v jednotlivých štátoch, a to v USA, Rusku, Taliansku a Nemecku. Podľa jeho slov industrializácia v priemysle si vyža-

duje zmeny nielen v počte odborných škôl, ale aj v obsahu a forme vzdelávania. Pre pedagogiku tak vzniká otázka normalizácie, ktorá podľa jeho názoru vo výchove znamená zjednodušenie vzdelávania. V závere tohto príspevku Čečetka konštatuje, že doposiaľ sa pedagogika zameriavala iba na všeobecné otázky výchovy a vzdelávania, avšak v súlade s aktuálnymi požiadavkami sa bude musieť stále viac zameriavať aj na odbornú výchovu a „*výchovu osobitných skupín ľudských ako častí spoločnosti, konajúcich v nej funkciu zvláštneho orgánu*“ (J. Čečetka, 1942c, s. 238).

V rokoch 1943 a 1944 Čečetka v Pedagogickom sborníku už ďalšie svoje štúdie nepublikoval¹³ a v roku 1944 časopis, po vydaní tretieho čísla, zanikol. Dôvodom bolo pravdepodobne vypuknutie SNP, do ktorého sa zapojili aj niektorí pracovníci Pedagogického odboru Matice slovenskej, ktorý časopis vydával. Počas povstania bola práca v Matici slovenskej obmedzená a vykonávali sa len nevyhnutné práce, i keď ústredie Matice slovenskej v Martine sa k povstaniu neprihlásilo (T. Winkler – M. Eliáš a kol., 2003). Obnovenie vydávania časopisu Pedagogický sborník bolo umožnené až v roku 1947 a jeho redaktormi boli postupne O. Pavlík, P. Vajcík a J. Kotoč. V roku 1950 časopis Pedagogický sborník zanikol definitívne.

Záver

V príspevku sme sa usilovali o analýzu Čečetkových štúdií publikovaných v časopise Pedagogický sborník, s prihliadnutím na komplikovanosť dobových slovenských pomerov. Profesor Juraj Čečetka patrí k najvýznamnejším osobnostiam v oblasti pedagogickej teórie na Slovensku. Svoje snahy venoval slovenskej pedagogickej vede v období, keď sa pedagogika ako veda iba kreovala.

Čečetkove príspevky v časopise Pedagogický sborník sú pre nás zaujímavé aj v súčasnosti, pretože autor v nich často vyjadruje postoj k aktuálnym spoločenským a školským problémom. Jeho príspevky sú však vo veľkej miere poznačené politicko-spoločenskou situáciou a dobovým štýlom myslenia. Nebolo však naším cieľom hodnotiť a posudzovať mieru jeho ovplyvnenia politickými režimami, počas ktorých publikoval svoje práce. Avšak mnohé jeho profesijné úspechy sa udiali práve v období, keď Slovensko podliehalo veľkému vplyvu nacistického Nemecka. Preto je potrebné si uvedomiť, že redigovať časopis a publikovať svoje práce

¹³ V roku 1943 Čečetka publikoval v Pedagogickom sborníku už len niekoľko recenzií.

v danom období bolo možné len v súlade s možnosťami, ktoré pripúšťal vtedajší režim.

LITERATÚRA A PRAMENE

- Archív Matice slovenskej (v texte AMS), *fond Matica slovenská II. 1919 – 1948* (v texte f. MS II.), *Pedagogický sborník* (v texte PS), *redakčná korešpondencia z rokov 1934 – 1942*.
- ČEČETKA, J. (1938a) Slovenská národná výchova na slovenských školách. In: *Pedagogický sborník*, roč. 5, 1938, č. 3, s. 97 – 107.
- ČEČETKA, J. (1938b) Reforma slovenského školstva. In: *Pedagogický sborník*, roč. 5, 1938, č. 4, s. 145 – 162.
- ČEČETKA, J. (1938c) Slovenské evanjelické patronátne gymnázium v Turčianskom sv. Martine. In: *Pedagogický sborník*, roč. 5, 1938, č. 5 – 6, s. 256 – 274.
- ČEČETKA, J. (1939a) Slovenské evanjelické patronátne gymnázium v Turčianskom sv. Martine. In: *Pedagogický sborník*, roč. 6, 1939, č. 1, s. 18 – 32.
- ČEČETKA, J. (1939b) Slovenské evanjelické patronátne gymnázium v Turčianskom sv. Martine. In: *Pedagogický sborník*, roč. 6, 1939, č. 2, s. 60 – 78.
- ČEČETKA, J. (1939c) Slovenské evanjelické patronátne gymnázium v Turčianskom sv. Martine. In: *Pedagogický sborník*, roč. 6, 1939, č. 3, s. 117 – 135.
- ČEČETKA, J. (1939d) Slovenské evanjelické patronátne gymnázium v Turčianskom sv. Martine. In: *Pedagogický sborník*, roč. 6, 1939, č. 4 – 5, s. 191 – 210.
- ČEČETKA, J. (1939e) Praktické zameranie ľudovej školy v slovenskej pedagogike. In: *Pedagogický sborník*, roč. 6, 1939, č. 6, s. 238 – 244.
- ČEČETKA, J. (1940a) Nová stredná škola slovenská. In: *Pedagogický sborník*, roč. 7, 1940, č. 1, s. 25 – 33.
- ČEČETKA, J. (1940b) Nové učebné osnovy nemeckej ľudovej školy. In: *Pedagogický sborník*, roč. 7, 1940, č. 3, s. 101 – 110.
- ČEČETKA, J. (1940c) Učiteľské akadémie. In: *Pedagogický sborník*, roč. 7, 1940, č. 6, s. 249 – 268.
- ČEČETKA, J. (1941a) Proporcionalita slovenského školstva. In: *Pedagogický sborník*, roč. 8, 1941, č. 1, s. 17 – 27.
- ČEČETKA, J. (1941b) Dnešné nemecké školstvo. In: *Pedagogický sborník*, roč. 8, 1941, č. 4 – 5, s. 202 – 234.
- ČEČETKA, J. (1941c) Dnešné nemecké školstvo. In: *Pedagogický sborník*, roč. 8, 1941, č. 6, s. 275 – 283.
- ČEČETKA, J. (1942a) Dnešné nemecké školstvo. In: *Pedagogický sborník*, roč. 9, 1942, č. 1 – 2, s. 52 – 81.
- ČEČETKA, J. (1942b) Dnešné nemecké školstvo. In: *Pedagogický sborník*, roč. 9, 1942, č. 3, s. 106 – 131.
- ČEČETKA, J. (1942c) Z problematiky školského vývinu. In: *Pedagogický sborník*, roč. 9, 1942, č. 6, s. 227 – 240.
- JAKSICOVÁ, V. (2012) „Usmernená“ slovenská kultúra a jej inštitucionálne rámce v 40. rokoch minulého storočia. In: *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 – 1945)*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 115 – 132.
- KÁZMEROVÁ, L. (2012) Riadiace orgány školstva na Slovensku a vzdelávací systém v rokoch 1918 – 1945. In: *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 11 – 34.

- KUDLÁČOVÁ, B. (2013) Juraj Čečetka – prvý slovenský profesor pedagogiky. In: *Úloha osobností a inštitúcií v rozvoji vzdelanosti v európskom kontexte*. Praha: Karolinum, s. 421 – 431.
- MÁTEJ, J. a kol. (1976) *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MÁTEJ, J. (1983) Pedagogické dielo prof. Dr. J. Čečetku. In: *Pedagogika*, roč. 33, 1983, č. 2, s. 191 – 198.
- MÁTEJ, J. (1958) *Školská výchova za takzvaného slovenského štátu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MIHÁLECHOVÁ, M. (2007) *Život a dielo Juraja Čečetku*. Bratislava: Infopress.
- PEDAGOGICKÝ SBORNÍK, roč. 1 – 14, 1934 – 1950.
- PŠENÁK, J. (2005) Juraj Čečetka – profesor Pedagogického seminára a vedúci Katedry pedagogiky a psychológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. In: *Rozvoj študijného a vedného odboru pedagogika na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 89 – 98.
- PŠENÁK, J. (2004) Pedagogické dielo Juraja Čečetku. In: *J. CACH, J. B. ČAPEK, B. UHER a ďalší predstavitelé dejín českej a slovenskej pedagogiky 2. poloviny 20. storočia*. Prerov: Muzeum Komenského v Prerove, s. 81 – 91.
- PŠENÁK, J. (2011) *Slovenská škola a pedagogika 20. storočia*. Ružomberok: VERBUM – vydavateľstvo KU.
- WINKLER, T. – ELIÁŠ, M. a kol. (2003) *Matica slovenská: Dejiny a prítomnosť*. Martin: Matica slovenská.
- ZVESTI MINISTERSTVA ŠKOLSTVA A NÁRODNEJ OSVETY, roč. 1 – 7, 1938 – 1944.

Kontaktné údaje

Mgr. Lucia VALKOVIČOVÁ
Katedra pedagogických štúdií
Pedagogická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
e-mail: lucia.valkovicova@tvu.sk

VPLYV PEDAGOGICKÝCH MYŠLIENOK JOSEFA HENDRICHACH V DIELE *ÚVOD DO OBECNÉ PEDAGOGIKY* NA DIELO JURAJA ČEČETKU *ÚVOD DO VŠEOBECNEJ PEDAGOGIKY*

Marek Wiesenganger

Abstrakt. V úvode prvého vysokoškolského skriptu zo všeobecnej pedagogiky v slovenskom jazyku (Juraj Čečetka, 1944) jeho autor uvádza, že ako predloha a kľúčový inšpiračný text mu slúžilo dielo významného českého pedagóga Josefa Hendricha (1888 – 1950), ktorý bol súčasne „pedagogickým“ tútorom nášho prvého profesora pedagogiky. Cieľom príspevku je zodpovedať otázku, nakoľko sa Juraj Čečetka dáva viesť pedagogickým myslením svojho majstra, ktoré z jeho myšlienok preberá, ktoré ponecháva stranou, ktoré vyslovene odmieta. Naším širším zámerom je načrtnúť základných ideí, ktoré formovali pedagogické myslenie Juraja Čečetu.

Historický kontext vzťahu prof. Josefa Hendricha a prof. Juraja Čečetu

Ako uvádzajú rôzne články venujúce sa životu prof. Juraja Čečetu (1907 – 1983) (napr. M. Miháľechová, 2007; B. Kudláčová, 2013; J. Pšenák, 1992), bola to práve osobnosť Josefa Hendricha (1888 – 1950), profesora pedagogiky, ktorá vyvolala hlbší záujem o pedagogické štúdium a následné pedagogické smerovanie života kľúčovej osobnosti slovenskej pedagogiky Juraja Čečetu. Pre naše skúmanie vplyvu pedagogického myslenia jednej z popredných osobností českej pedagogiky 20. storočia je potrebné uviesť aspoň heslovite niekoľko historických spojitostí medzi životmi spomenutých profesorov.

V našom historickom exkurze sa obmedzíme iba na obdobie bezprostredného kontaktu medzi J. Čečetkom a J. Hendrichom. Toto obdobie môžeme pracovne vymedziť rokmi 1929 – 1937. V roku 1929 totiž Juraj Čečetka začína pracovať v Psychotechnickom ústave v Bratislave a postupne sa začína zoznamovať s osobnosťami psychológie a pedagogiky v Bratislave. Zdá sa, že výchovné otázky a problémy, s ktorými sa Čečetka stretával vo svojej práci a prítomnosť prof. Hendricha na Univerzite Komenského v Bratislave, spolu vytvorili vhodné podnety a vplyv na pedagogické smerovanie Juraja Čečetu. V tomto smere nemožno tiež prehliadnuť fakt, že počas Čečetkových pražských štúdií (1925 – 1929) ho

do pedagogiky vovádzal významný pedagóg Otakar Kádner, voči ktorému však neskôr zaujíma kritické stanovisko a ktorého osobnosť nespôsobila Čečetkov príklon k pedagogickému smerovaniu. Pedagogický obrat môžeme sledovať najmä z aktivít Juraja Čečetku, ktorými prekračuje rámec práce v Psychotechnickom ústave. Medzi tieto aktivity môžeme zaradiť externú spoluprácu s pedagogickým odborom Matice slovenskej (1934), založenie a redigovanie časopisu *Pedagogický zborník* (1934) a obnovenie časopisu *Škola domáca*, ktorý premenovali na časopis *Dietá*. Spomenuté fakty sú akýmsi vonkajším rámcom postupného pedagogického dozrievania J. Čečetku. Zásadnou udalosťou v jeho pedagogickej ceste je písanie habilitačnej práce pod vedením prof. Hendricha. Obsahovo v nej pedagogickou optikou kriticky analyzuje jeden z významných psychologických smerov, a to psychoanalytický individualistický koncept A. Adlera. V období práce na habilitáciu už externe prednáša vybrané pedagogické disciplíny práve pod vedením Josefa Hendricha (v školskom roku 1936 predmet Didaktika, neskôr aj predmet Úvod do pedagogiky) (J. Pšenák, 1992). V roku 1936 vydal svoju habilitačnú prácu s názvom *Pedagogika a adlerovská individuálna psychológia* a v nasledujúcom roku sa habilitoval na docenta pedagogiky. To už však bol čas, keď Josef Hendrich zo Slovenska odchádzal, pretože sa na Karlovej univerzite uvoľnilo miesto profesora po zosnulom Otakarovi Kádnerovi.

Avšak akademická kariéra a najmä intelektuálne dozrievanie docenta pedagogiky, neskôr mimoriadneho profesora (1939) a napokon riadneho profesora pedagogiky (1940) sa odchodom jeho mentora neukončila. Vplyv J. Hendricha ostáva hlboký a neodvolateľný. To dokazuje aj priamy odkaz na Hendrichove dielo *Úvod do obecné pedagogiky*,¹⁴ ktoré nachádzame v úvode prvého skripta všeobecnej pedagogiky napísaného slovenským pedagógom. Tento odkaz je významný najmä preto, že pedagogické myslenie J. Čečetku nachádza v jeho skripte *Úvod do všeobecnej pedagogiky* svoju základnú kľúčovú pedagogickú syntézu. Dielo napísané osem rokov po odchode J. Hendricha, súčasne po napísaní dvojzväzkového *Príručného pedagogického lexikónu* (1943) je jeho prvým syntetickým spracovaním teórie výchovy. Nosné idey, stanoviská, názory vyjadrené v tomto diele, nenachádzame zásadne prepracované v nadväznom a vrcholnom dvojzväzkovom pedagogickom diele J. Čečetku *Pedagogika* (1947, 1948).

¹⁴ 1935 – 1. vyd., 1939 – 2. vyd., toto vydanie bolo zakázané z politických dôvodov a dovoľené v roku 1945, 1946 – 3. vyd. ktoré bolo podľa slov samotného Hendricha identické s 2. vyd. v podstate išlo o „dotlač“ 2. vydania.

Lexikón I, II, Úvod do všeobecnej pedagogiky, Pedagogika I, II tvoria z hľadiska pedagogického myslenia jeden harmonický celok.¹⁵ Na základe týchto faktov môžeme povedať, že výslovné zdôraznenie Hendrichovho diela ako predlohy, východiska, je významným odkazom a prejavom „učeníctva“.

Porovnanie diel *Úvod do obecné pedagogiky* (J. Hendrich) a *Úvod do všeobecnej pedagogiky* (J. Čečetka)

Ako sme už uviedli, J. Čečetka na začiatku jeho Úvodu do všeobecnej pedagogiky explicitne spomína, že mu ako východiskový text slúžilo dielo J. Hendricha. Avšak nikde v jeho skripte nenachádzame vyjadrenia typu: „sledujúc myšlienky, schémy, delenia J. Hendricha, tvrdíme nasledujúce...“. J. Čečetka teda neuvádza, ktoré časti textu, ktoré schémy sú priamo inšpirované textom J. Hendricha. Naším úmyslom bude práve identifikovať tie časti textu, v ktorých môžeme vnímať „učeníctvo“ J. Čečetku voči J. Hendrichovi a súčasne aj tie časti textu, v ktorých sa ich pedagogické myslenie rozchádza.

Musíme vopred upozorniť, že pre potreby tohto príspevku bude naše skúmanie vnútorných súvislostí medzi vybranými dielami dvoch profesorov pedagogiky základné a do značnej miery selektívne. Postupne by sme chceli predstaviť výsledky porovnania v týchto bodoch: zámer diel, štruktúra diel, autorské vymedzenia výchovy, chápanie národnej výchovy.

¹⁵ Základné štúdium monografických diel J. Čečetku nám dovoľuje ich rozdeliť do dvoch skupín. Prvú tvoria diela napísané do roku 1950. Ide o hlavné pedagogické diela prof. Juraja Čečetku. Druhú skupinu jeho pedagogických publikácií tvoria diela venované osobnostiam slovenskej pedagogiky (*Učiteľ ľudu Samuel Tešedík (1952)*, *Vavrinc Benedikt z Nedožier (1955)*, *Dejiny školstva a pedagogiky na Slovensku (1. vyd.) (1956)*, *Pedagogické dielo Jána Seberíniho (1957)*, *Dejiny školstva a pedagogiky na Slovensku (2. vyd.) (1958)*, *Pedagogické dielo Samuela Tešedíka (1959)*) a najmä jeho diela *Sociológia v pedagogike*, v ktorom sa vracia k svojmu celoživotnému nasmerovaniu na sociológiu. Okrem publikácií venovaných dejinám slovenskej pedagogiky je druhá skupina diel už ovplyvnená komunistickým politickým kontextom, čo v prípade prof. Čečetku znamená minimálne neuvádzanie myšlienok a ideí, ktoré by mohli zásadne relativizovať štátnu ideológiu. Znamená to istý typ ideového redukcionizmu, teda že v daných dielach nenachádzame ideovú hĺbku a šírku uvažovania o výchove, ktorá je prítomná v dielach prvej skupiny.

a) *Intencia – zámer diel*

Pokiaľ ide o intenciu – zámer diel, v obidvoch *Úvodoch* je výslovne spomenutý úmysel „o jasný a nestranný úvod do všeobecnej pedagogiky“ (J. Hendrich, 1946, s. 5).¹⁶ Prehľadnosť a nezaujatosť, resp. snaha nebyť jednostranným pri predstavení kľúčových otázok a odpovedí týkajúcich sa reflexie výchovy, je v obidvoch dielach nosným proklamovaným princípom pri spracúvaní jednotlivých tém všeobecnej pedagogiky. Zo zámeru je zrejmé, že nejde v prvom rade o špekulatívno-vedecké dielo, ale viac o učebnicovo-pedagogické predstavenie otázok všeobecnej pedagogiky a rôznych odpovedí na ne. Z hľadiska intencie písaného textu môžeme jednoznačne tvrdiť, že z formálneho hľadiska je ich intencia rovnaká, a teda že dielo J. Čečetku nasleduje dielo J. Hendricha.

K tomu však jedna dôležitá poznámka. Kým vyslovený zámer hovorí o jasnosti a nestrannosti, z textu obidvoch diel je zrejmé, že autori nepredkladajú spracovanie matérie všeobecnej pedagogiky doslovne a dôsledne všestranne, neutrálne. Je zrejmé, že proklamovaná snaha o všestrannosť, neupadnutie do jednostrannosti, neznamená odosobnenosť. V obidvoch dielach sú témy, ktorým napriek nie veľkému významu venujú prekvapivo veľké množstvo textu, pri iných, podstatnejších sa pozastavia takmer heslovite. Rovnako aj rôzne pedagogické stanoviská neprezentujú rovnako hĺbkovo a do šírky. K tomu môžeme ešte pridať aj to, že k niektorým témam výslovne prikladajú svoje stanovisko, iné spracujú len vecne, informačne. Kým príkladom jednostrannosti bolo dielo *Demokracia a výchova* od J. Deweya, *Úvody* od našich profesorov nie sú písané z explicitne formulovanej optiky. Ich vlastné názory sa prejavujú najmä pri takých názoroch na niektoré pedagogické témy, ktoré sú vnímané ako extrémne a ktoré nechcú brať do úvahy opačný aspekt (napr. extrémne vyzdvihovanie jedinca a neuznanie vplyvu spoločnosti na výchovu, nepripúšťanie vplyvu dedičnosti alebo naopak vplyvu prostredia apod.). Na základe týchto dôvodov a aj napriek spomenutému autorskému vplyvu v textoch obidvoch profesorov je možné obidve diela zaradiť do prehľadového, systematizujúceho a najmä formalizujúceho štýlu popisu problematik všeobecnej pedagogiky.

¹⁶ Príkladáme aj citáciu z diela J. Čečetku (1944, s. 9): „Musíme sa uspokojiť len so všeobecnejšou charakteristikou výchovy, rázu zväčša formálneho, dostatočne širokou, aby sme sa vyhli jednostrannosti, ale súčasne aj náležite odlišujúcou aspoň v hlavných znakových výchovu od inakších zjavov, resp. funkcií, úloh života ľudského.“

b) Štruktúra diel

Ďalšou oblasťou, v ktorej sa pokúšame objaviť „učeníctvo“ J. Čečetku voči J. Hendrichovi, je základná štruktúra jeho diela. Stále si kladieme tú istú otázku, nakoľko môžeme vnímať vplyv pedagogického myslenia J. Hendrich na J. Čečetku. Aby sme mohli porovnať štruktúry skúmaných diel, v nasledujúcej tabuľke uvedieme vedľa seba názvy jednotlivých kapitol.

Tab. č. 1 Komparácia obsahovej štruktúry diel J. Hendricha *Úvod do obecné pedagogiky* a J. Čečetku *Úvod do všeobecnej pedagogiky*

	<i>Úvod do obecné pedagogiky (J. Hendrich)</i>	<i>Úvod do všeobecnej pedagogiky (J. Čečetka)</i>
1. kap.	ČO JE PEDAGOGIKA A JAKÉ JSOU JEJÍ SYSTÉMY	PODSTATA, SYSTÉMY, SMERY PEDAGOGIKY, JEJ POMOCNÉ VEDY, DOSAH VÝCHOVY
2. kap.	POMOCNÉ VĚDY	ČINITELE VÝCHOVY – ŠKOLA, RODINA, NÁROD, TRIEDA, CIRKEV, ŠTÁT
3. kap.	CÍL VÝCHOVNÝ	TELESNÁ VÝCHOVA
4. kap.	SYSTÉMY PEDAGOGICKÉ	ROZUMOVÁ VÝCHOVA
5. kap.	ČINITELÉ VÝCHOVY	MRAVNÁ VÝCHOVA
6. kap.	DOSAH VÝCHOVY	UMELECKÁ VÝCHOVA
7. kap.	SOUČÁSTI VÝCHOVY	
8. kap.	NĚKTOŘE SMĚRY VÝCHOVY	
9. kap.	KOEDUKACE	

Ako vidno, dielo J. Čečetku obsahovo nasleduje, hoci nie v presnom poradí, dielo svojho predchodcu. Obidve diela začínajú základným vymedzením pedagogiky ako vedy a výchovy ako základného predmetu tejto vedy. Ďalej sa zaoberajú systematizáciou pedagogických disciplín¹⁷ a pomocnými vedami (Hendrich v 2. kapitole, Čečetka v 1. kapitole). Môžeme povedať, že prvé dve kapitoly diela J. Čečetku zodpovedajú prvým šiestim kapitolám diela J. Hendricha. Základným rozdielom je výslovné tematizovanie problému výchovného cieľa u J. Hendricha. Problematiku výchov-

¹⁷ Obidvaja vnímajú ako nedostatočné delenie vytvorené O. Kádnerom a v podstate v každom z delení nachádzajú nejakú nedôslednosť. Juraj Čečetka sa nakoniec prikláňa k deleniu od S. Hessena.

ného cieľa J. Čečetka preberá ako súčasť teoretických spresnení termínu výchova, pričom jej venuje nie veľkú časť textu.¹⁸ Siedmej kapitole J. Hendricha *Součástí výchovy* zodpovedajú posledné štyri kapitoly v diele J. Čečetku. V týchto posledných štyroch kapitolách sleduje J. Čečetka dielo svojho tútora so značnou zhodou.

c) Vymedzenia výchovy

Kým v predošlej analýze konštatujeme základnú obsahovú zhodu štruktúry diel J. Hendricha J. Čečetku, pri predstavení autorských vymedzení výchovy badáme značné odlišnosti.

Podľa Josefa Hendricha (1946, s. 9) je výchova: „*také pôsobenie vyspelejších osôb na menej vyspelé, ktoré ich privádza k vyššiemu stupňu kultúry*“. Základným pojmom takto chápanej výchovy je kultúra. Tá vymedzuje „vyspelosť“ osôb a následne ich rozdielnosť. Vidíme, že takéto chápanie výchovy je kvalitatívne, pretože za základný vnútorný princíp výchovy kladie fundujúce napätie medzi vyspelosťou – zrelosťou a nevyspelosťou. Výchova podľa J. Hendricha nie je možná, kým nie sú spolu prítomné kultúrne vyššia, a teda kvalitatívne vyspelejšia ľudská bytosť a ľudská bytosť s nižšou kultúrou. Prítomnosť vyššej kultúry vtelená v osobe umožňuje pôsobenie, ktorého výsledkom môže byť dosiahnutie vyššieho stupňa vlastného života. Môžeme uzavrieť, že podľa J. Hendricha je výchova primárne kultúrny pohyb, ktorého iniciátorom, počiatkom sú vyspelejšie osoby.

Prof. J. Čečetka vymedzuje výchovu nasledujúco (1944, s. 10). Výchova je „*zámerné usposobovanie so stránky telesnej i duševnej k dokonalejšej forme života, ako zámerné vyvinovanie a usposobovanie ľudskej osobnosti, i ľudskej pospolitosti, na uskutočňovanie ideálov ľudstva, a to alebo usposobovanie inými, vzhľadom na tieto úlohy vyspelejšími činiteľmi (napr. rodičmi, učiteľmi, alebo zas kultúrnejšími spoločnosťami ap.), alebo aj usposobovanie seba samého (samovýchova, samovzdelávanie)*“. Fundamentálnymi spojeniami, ktoré objasňujú chápanie výchovy u prof. Čečetku, sú „dokonalejšia forma života“ a „ideály ľudstva“. J. Čečetka chápe život ako základný pohyb, základnú dynamiku, s ktorou je spojená výchova. Môžeme danú súvislosť vyjadriť aj tak, že výchova je skutočne ľudský spôsob životného pohybu. Z opačného hľadiska môžeme rovnako tvrdiť, že nie je možné

¹⁸ Aj na základe štúdia iných diel J. Čečetku, môžeme povedať, že otázku výchovných cieľov spracoval značne formálne a nedostatočne.

skutočne vychovávať mimo rámca ľudskosti života. Výchovu ako uspošobovanie sa životu rozdeľuje do troch úrovní. Základnou úrovňou, na ktorú sa odvoláva pri predstavovaní „vyvinovania sa“, „uspôsobovania sa“ k dokonalejšej forme života, je *starostlivosť* o novú generáciu ako prirodzený, všeobecne rozšírený jav u všetkých živých tvorov. Táto starostlivosť však ešte nie je výchovou, pretože sa netýka života v jej skutočne ľudskej podobe. Ľudský druh totiž skrze výchovu neprejavuje iba starostlivosť o bezprostredné potreby života – to je úroveň, ktorá nás spája s ríšou ostatných živočíchov. Súčasne sa výchova neuskutočňuje ani iba na úrovni uspošobovania pre prítomné formy života ľudskej spoločnosti. Výchova je najmä uspošobovaním pre „*nové formy životné, po ktorých alebo jednotlivcov, alebo kolektívum, prípadne celé ľudstvo túži. Neodovzdávame teda len hotový vzor, ale odovzdávame aj príkaz, úlohu pracovať na novom vzore života*“ (J. Čečetka, 1944, s. 10). Výchova nie je preto iba skutočnosť „rodíčovského inštinktu“ alebo medzigeneračného pôsobenia. V týchto prípadoch by išlo práve o iniciovanie do aktuálneho stavu kultúry a úrovne ľudského života. Ako k tomu J. Čečetka totiž poznamenáva: „*Pred nami sa vznáša vzor nového človeka, ku ktorému chceme dorásť, k tomuto budúcu človeku, človečenstvu, resp. ľudstvu a k jeho svetu sa ťaháme, uspošobujeme a súčasne usilujeme sa uspošobiť všetkých okolo seba*“ (J. Čečetka, 1944, s. 10).

Z uvedeného môžeme vyvodzovať niektoré zhody a niekoľko významných rozdielov v chápaní výchovy u prof. Hendricha a Čečetku. Prvou dôležitou zhodou je chápanie výchovy ako kvalitatívneho pohybu osoby, ktorý nie je možný bez prítomnosti inej osoby na kvalitatívne vyššej úrovni.¹⁹ Obidvaja preto odmietajú koncept nepotrebnosti vychovávateľa a súčasne ponúkajú nevyhnutné osobnostné vnútorné kritérium, ktoré musí vychovávateľ spĺňať, aby bol schopný vychovávať. Zhodujú sa teda aj v tom, že výchova nie je vymedzená na základe toho, že ju vykonáva výchovná inštitúcia alebo osoba poverená výchovou. Rovnako zhodu vnímame aj v tom, že je to práve výchova, skrze ktorú osoba nadobúda vyšší stupeň vlastnej kultúrnosti, ľudskosti.

Rozdiely medzi Hendrichovým a Čečetkovým vymedzením výchovy vidíme najmä v zakladajúcom princípe výchovy. Kým u Hendricha to bola kultúra a jej kvalitatívne vrstvy, u Čečetku je to pojem život a foriem ľudského života. Iste, kultúra so samotným životom úzko súvisí, ale súčasne

¹⁹ Problematickou by sa u J. Hendricha mohla zdať tzv. samovýchova. K tomu však píše (1946, s. 9): „*Iba zdanlivo by sa nehodil na sebvýchovu, pretože tu sú výchovným činiteľom tí ľudia, s ktorých myšlienkami, spismi, životom sa sami zoznamujeme.*“

tieto dve skutočnosti nemožno podľa Čečetku stotožniť. Kultúra má slúžiť životu, teda život je pojem nadradený pojmu kultúra. Povedané inak: nie všetko kultúrne je skutočne ľudské. Preto u J. Čečetku je inkulturácia, vvedenie do kultúry, čo ako kvalitatívne najvyššej, nedostatočným určením výchovy. Život sám sa totiž potrebuje neustále rozvíjať, nadobúdať formy neustále dokonalejšie. Výchova je preto, ako sme už uviedli, odovzdaním príkazu neustále zdokonaľovať ľudstvo.

d) Národ a národná výchova

Azda najzjavnejším rozdielom v pedagogickom myslení J. Hendricha a J. Čečetku je ich chápanie významu národa a národnej výchovy. Hendrichovo stanovisko by sme mohli označiť ako „umiernené“ voči idei národnej výchovy a súčasne vyslovene kritické voči konceptom národnej výchovy uskutočňovanej v totalitných štátoch (Taliansko, Nemecko). Je dôležité zdôrazniť, že jeho uvažovanie o národnej výchove je súčasťou podkapitoly *Sociálna pedagogika*, v ktorej popisuje štyri druhy celkov, ktoré určujú charakter sociálnej pedagogiky. Ide o: celé ľudstvo, tomu zodpovedá výchova humanitná; štát – výchova občianska; národ – výchova národná; politické a záujmové skupiny – výchova triedna a politická. Princípom sociálnej pedagogiky je nadradenie významu spoločnosti nad jednotlivca, cieľ a prostriedky výchovy (J. Hendrich, 1946). Hendrich chápe spoločnosť ako podstatnú súčasť výchovy, ale súčasne z nej nerobí nosný, primárny princíp. Nepodriaďuje jednotlivca celku, ale chápe ho ako jeho súčasť. Rovnako vníma, ako dôležité je vychovávať k zmyslu pre celok (napr. pri téme spoločné dobro, autorita).

Naopak u J. Čečetku môžeme jednoznačne vidieť jeho prikláňanie sa k podstatnému princípu sociálnej pedagogiky: spoločnosť je viac ako jednotlivec. Je ťažko *„predstaviteľný príklad výslovne len a len individualistického vychovávanía, kde by človek, osamotene žijúc, len sám seba a iba pre seba samého vychovával zo svojich vlastných duchovných zdrojov. Šlo by tu vlastne o prípad anomálny“* (J. Čečetka, 1944, s. 11). V konfrontácii s tradíciou siahajúcou k Rousseuovskej samote sa systematicky usiluje predložiť argumenty v prospech sociálneho, kolektívneho definovania výchovy. Jedným zo základných dôvodov je skutočnosť, že dosahovanie dokonalosti foriem života ľudstva nie je úlohou, ktorá je zverená jednotlivci osobe. Idea ľudstva ideou sociálnou, týka sa spoločnosti a v nej sa aj uskutočňuje. Je to totiž spoločnosť, v ktorej sa ľudskosť zjavuje a ktorej úlohou je ju dosahovať a objavovať jej nové formy. Tento sociologic-

ký princíp analyzuje a predstavuje na rovine biologickej, ako aj na rovine kultúrnej. Obidve tieto oblasti sú oblasťami, ktorých možná dokonalosť presahuje jednotlivého človeka a ktorých dokonalosť môže tvoriť pre jednotlivca nevyhnutné výchovné napätie. Spoločnosť ako taká je živým organizmom, kolektívnou bytosťou, ktorá má svoje autonómne princípy života a rastu a ľudstvo je kolektívny aktér. Podľa Čečetku nie je možné dosahovať ideály ľudskosti bez prítomnosti druhých, bez nadväzovania na už dosiahnuté úrovne. Kolektív nie je preto odstránením jednotlivého, ale nevyhnutným prostredím, v ktorom sa jednotlivec rozvíja. Súčasne je spoločnosť v jej rôznych formách (napr. rodina, škola, národ atď.) aj nevyhnutným aktérom výchovy. V pedagogickom myslení J. Čečetku môžeme jasne vidieť hľadanie modelu, v ktorom nebude chýbať ani rovina spoločnosti, ani rovina individuálna. Z jeho hľadiska sú pre výchovu obidve nevyhnutné. No hoci je osoba centrom každej výchovnej akcie, predsa len spoločnosť je primárny a nosný subjekt výchovy ako takej.

V porovnaní so stanoviskami J. Hendricha musíme zdôrazniť to, že J. Čečetka sa zásadným spôsobom nedištancuje od totalitných foriem národnej výchovy. Skôr naopak, môžeme vidieť, že ich neoznačuje ako totalitné a neľudské a vo svojich textoch ich ukazuje ako príklad dôsledne a prepracovane realizovanej národnej výchovy.

Záver

V našom príspevku sme sa zaoberali skúmaním toho, ako sa prvý slovenský profesor pedagogiky dáva viesť svojim tútorom v pedagogike. Z analyzovaného vyplýva jeden významný uzáver: hoci intencia spracovania všeobecnej pedagogiky, štruktúry a témy obidvoch diel sa v základných rámcoch zhodujú, v skúmaných dielach nachádzame niekoľko veľmi dôležitých rozdielov v základnom chápaní podstaty výchovy a najmä vo vzájomnom postavení jednotlivca a spoločnosti. Mohli by sme to predbežne sformulovať ako formálnu zhodu a principiálnu ideovú obsahovú nezohodu. Súčasne však môžeme tvrdiť, že hoci na úrovni fundamentálnych princípov nachádzame značné rozdiely, v stanoviskách k niektorým konkrétnym témam, na úrovni aplikovaných ideí (vzťah dedičnosť – prostredie, eugenický princíp vo výchove, súčasť výchovy) sa ich názory zhodujú, resp. nachádzame veľkú zhodu v texte J. Čečetku s textom J. Hendricha.

LITERATÚRA

- ČEČETKA, J. (1943) *Príručný pedagogický lexikón I.*, Turčiansky svätý Martin: Kompas.
- ČEČETKA, J. (1943) *Príručný pedagogický lexikón II.*, Turčiansky svätý Martin: Kompas.
- ČEČETKA, J. (1944) *Úvod do všeobecnej pedagogiky*. Bratislava: Sdruženie vysokoškolského študentstva.
- ČEČETKA, J. (1947) *Pedagogika. Vývin systémov*, Liptovský Mikuláš: Tranoscus.
- ČEČETKA, J. (1948) *Pedagogika II. Vychovávanie telesné, rozumové, mravné a umelecké*, Liptovský Mikuláš: Tranoscus.
- HENDRICH, J. (1946) *Úvod do obecné pedagogiky*. 3. vyd. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze.
- KUDLÁČOVÁ, B. (2013) Juraj Čečetka – prvý slovenský profesor pedagogiky. In: KASPER. T., PELCOVÁ, N., SZTOBRYN, S. (eds.) *Úloha osobností a inštitúcií v rozvoji vzdelanosti v evropském kontextu*. Praha: Karolinum, s. 423 – 432.
- MIHALECHOVÁ, M. (2007) *Život a dielo Juraja Čečetku*. Bratislava: Infopress.
- PŠENÁK, J. Pedagogické dielo Juraja Čečetku. In: *Pedagogická revue*. 1992, roč. 44, č. 5, s. 365 – 380.

Kontaktné údaje

Mgr. Marek WIESENGANGER, PhD.
Katedra pedagogických štúdií
Pedagogická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
e-mail: marek.wiesenganger@truni.sk

PEDAGOGICKÉ ČASOPISY V OBDOBÍ PRVEJ SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1939 – 1945)

Zuzana Lopatková

Abstrakt. Vlastným zrkadlom spoločenského vývoja sú noviny a časopisy ako jedna z foriem propagandy, agitácie i organizácie. Pedagogické myslenie a jeho rozvoj na Slovensku výrazne ovplyvnil rozpad prvej Československej republiky a vznik samostatnej Slovenskej republiky. Hoci samostatná Slovenská republika vznikla v období, keď vládli v Európe veľmi nepokojné pomery a do jej existencie výrazne zasahovali zahraničnopolitické udalosti, tento štát priniesol po prvýkrát v národných dejinách Slovensku samostatnosť a s tým súvisiaci rozvoj kultúry či hospodárstva a upevnenie národného povedomia. Toto všetko sa premietlo aj do oblasti školstva a vzdelávania vôbec. Niektoré, predtým vychádzajúce pedagogické časopisy zanikli, iné pretrvali aj v podmienkach nového štátu a viaceré v tomto období dokonca vznikli.

Školský systém na území dnešnej Slovenskej republiky bol vždy ovplyvnený dejinnými udalosťami, ktoré sa priamo týkali nášho územia. Súvislosť medzi sociálnymi, politickými a pedagogickými zmenami je úzka a priama. Každá významná politická zmena sa zvyčajne odráža v teórii i v praxi výchovy. Pedagogické myslenie a jeho rozvoj na Slovensku výrazne ovplyvnila existencia a neskôr rozpad prvej Československej republiky, ako aj vznik samostatnej Slovenskej republiky. Hoci Slovenská republika vznikla v období, keď vládli v Európe veľmi nepokojné pomery a do jej existencie výrazne zasahovali zahraničnopolitické udalosti, išlo historicky prvýkrát o samostatný Slovenský štát, sprevádzaný s rozvojom vlastnej kultúry či hospodárstva a tiež ďalšou etapou v upevňovaní národného povedomia. Slovenské školstvo sa vytváralo už v priebehu septembra roku 1939. Riadilo sa pokynmi Ministerstva školstva a národnej osvety, podľa ktorých sa základom stal princíp dobrej kresťansko-národnej výchovy, opierajúcej sa o kresťanský svetonázor a o ideológiu slovenského národa. Tieto politické a spoločenské zmeny ovplyvnili aj skladbu a novú orientáciu učiteľstva, pedagogickej teórie i praxe, a v konečnom dôsledku aj skladbu a charakter pedagogických časopisov.

Charakter obdobia si teda, tak ako v každej dejinnej etape, vyžiadala, aby aj slovenská žurnalistika a tlač odrážala politické a ideologické požiadavky tejto doby. Jednotlivé etapy politických dejín sa tak kryjú s jednotlivými etapami dejín slovenskej žurnalistiky. Prvé obdobie existencie Slovenskej

republiky trvalo od jari 1939 až do leta 1941 a znamenalo likvidáciu starej siete periodík, a postupnú organizáciu a budovanie novej siete. Druhé obdobie trvalo od jesene 1941 do leta 1944 a tretie obdobie od vypuknutia Slovenského národného povstania až do oslobodenia. Vznik nových periodík na Slovensku a likvidácia starej siete boli zosynchronizované. Väčšinou sa pri zakladaní nových titulov dbalo na aktuálnu potrebu.

Nie všetky pedagogické časopisy po rozpade prvej Československej republiky zanikli; vydávanie siedmich z nich naďalej pretrvalo i po vzniku Slovenskej republiky: *Slovenská škola*, *Slovenský učiteľ*, *Evanjelický učiteľ*, *Učiteľský pedagogický časopis*, *Sborník Spolku profesorov Slovákov*, *Penzionovaný učiteľ* a časopis *Pedagogický sborník* (M. Fedor, 1969).

Počas trvania Slovenskej republiky v rokoch 1939 až 1945 vznikli na Slovensku tri nové pedagogické časopisy: časopis *Nová škola* (1940 – 1944), časopis *Abnormálna mládež* (1943 – 1944) a časopis *Slovenský pedagóg*. Časopis *Abnormálna mládež* predstavoval prvé tlačené periodikum v odboroch liečebná a špeciálna pedagogika a vychádzalo ako príloha k sociálno-zdravotníckemu časopisu *Sociálne rozhľady*.

Podľa *Bibliografie periodík na Slovensku v rokoch 1939 – 1944* v uvedenom období na Slovensku vychádzali tieto odborné pedagogické periodiká: *Evanjelický učiteľ*, *Meštianska škola*, *Nová škola*, *Pedagogický sborník*, *Sborník Spolku profesorov Slovákov*, *Slovenská škola*, *Slovenský pedagóg*, *Slovenský učiteľ*, *Učiteľský pedagogický časopis*, *Penzionovaný učiteľ*, *Školské zprávy rímsko-katolíckych a grécko-katolíckych biskupských úradov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*, *Der Karpatendeutsche Erzieher* a periodikum *Zprávy obchodného školstva*.

V roku 1943 bola na Slovensku založená Slovenská pedagogická spoločnosť. Návrh na založenie takejto spoločnosti publikoval Rudolf Jarušek vo svojom článku „Potrebujeme Slovenskú pedagogickú spoločnosť“ na stránkach časopisu *Slovenský učiteľ* (roč. XXIII, č. 5, január 1942, s. 196 – 198). Spoločnosť mala byť súčasťou Ministerstva školstva a národnej osvety, prípadne mala fungovať samostatne pod jeho dozorom. Jej cieľom bolo organizovať slovenských pedagogických pracovníkov v jednotlivých odboroch (sekciách), vydávať pedagogický časopis (mesačník), metodické spisy a odborné diela a v neposlednom rade aj knihy pre mládež. Aj ona chcela mať svoj tlačový orgán, ale keďže pedagogických časopisov, aj vedeckých, vychádzalo už viac, členovia Spoločnosti napokon prispievali do už existujúcich.

Ako prvé pedagogické periodikum spomenieme časopis *Pedagogický sborník*. Ten ako odborný pedagogický časopis vychádzal v Martine šesť-

krát ročne. Hlavným a zároveň zodpovedným redaktorom bol významný pedagóg, prvý docent pedagogiky na Slovensku Juraj Čečetka. Vydavateľom časopisu bola Matica slovenská, vychádzal v tlačiarňach Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, neskôr v tlačiarňach Nová kníhtlačiareň a Neografia. Počas sledovaného obdobia vyšlo šesť čísiel ročne v rokoch 1939, 1940, 1941, 1942 a 1943; v roku 1944 vyšli len tri čísla. Dvojmesačník bol skutočne na vysokej odbornej úrovni a uverejňoval aj príspevky v nemčine; resumé v nemčine a francúzštine. Publikovali v ňom svoje štúdie poprední slovenskí pedagogickí pracovníci. Časopis tiež oboznamoval svojich čitateľov s pedagogikou v cudzine a zároveň cudzinu informoval o slovenskej pedagogickej realite. Uverejňoval tiež články a referáty o odborných knihách, školských učebniciach a literatúre pre mládež, mal aktuálnu rubriku rozhľadov. Venoval pozornosť nielen všeobecným pedagogickým otázkam, ale aj otázkam stredného a národného školstva, organizácii postihutej mládeže, telesnej výchove a podobne. *Pedagogický zborník* sa teda venoval viac teoretickým otázkam, kým mesačník *Slovenská škola* viac praktickej pedagogike.

Ďalším časopisom, ktorého existencia pretrvala aj po vzniku prvej Slovenskej republiky, bola *Slovenská škola* – pedagogicko-didaktický časopis slovenského učiteľstva. Vychádzal v Trnave mesačne okrem obdobia prázdnin. Hlavným a zodpovedným redaktorom *Slovenskej školy* bol Michal Kopčan. Časopis vydával a tlačil Spolok sv. Vojtecha. Tretí ročník tohto časopisu vyšiel v roku 1939 (10 čísiel) a IV. ročník v roku 1940 (rovnako 10 čísiel). Tento časopis bol popri *Pedagogickom zborníku* jediným čisto pedagogickým časopisom. Prinášal príspevky o organizácii meštianskej školy, ďalej z dejín pedagogiky, materiály k jednotlivým predmetom (vlastiveda, kreslenie, telesná výchova, branná výchova a pod.). Časopis venoval pozornosť aj školským knižniciam, školskému rozhlasu, ako aj rozličným záujmovým aktivitám (akou bolo napr. bábkové divadlo). Uverejňoval aj kritiku a informácie o rozličnej literatúre, rôzne správy. Od 1. januára 1940 *Slovenská škola* vychádzala v novej formálnej aj obsahovej úprave. Zánik časopisu bol oznámený výmerom Okresného úradu v Trnave zo 7. júna 1941. Medzi slovenskými pedagógmi sa robili opatrenia, aby časopis bol nanovo povolený, prípadne aby Ministerstvo školstva a národnej osvety povolilo nový pedagogicko-didaktický časopis pre národné školy. Po obnovení *Slovenskej školy*, prípadne po novom pedagogickom časopise volalo aj periodikum *Slovák* v príspevku Potreba pedagogických časopisov pre národnú školu slovenskú (*Slovák*, XXIII, č. 78 z 3. 4. 1941, s. 8).

Aj časopis *Slovenský učiteľ* bol jedným z časopisov, ktoré vychádzali už v medzivojnovom období a neprestali vychádzať ani po vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Vydával ho Orgán Krajinského katolíckeho učiteľského spolku na Slovensku, a to do januára 1942. Od dvojčísla február – marec 1942 časopis vydával Orgán oddelenia katolíckeho učiteľstva III. odboru Sdruženia štátnych a verejných zamestnancov. Časopis vychádzal v Žiline každý mesiac okrem prázdnin. Hlavným redaktorom v celom sledovanom období bol František Mojto. V každom roku vyšlo 10 čísiel s výnimkou rokov 1942/43 (vyšlo len deväť čísiel) a 1944/45 (vyšlo len jedno dvojčíslo). Tento pedagogický mesačník mal prílohy *Meštianska škola* a *Hudobná príloha Slovenského učiteľa*. Okrem ideových príspevkov prinášal články z didaktiky a metodiky vyučovania, z dejín výchovy, o problémoch vychovávateľstva vôbec, ďalej príspevky o zdravotníctve, divadle, školskom filme, žiackych knižniciach a učebných pomôckach, o otázkach ľudovýchovy a psychológie. Ďalej svoju pozornosť venoval aj jednotlivým predmetom, ako boli náboženstvo, občianska výchova, prvouka, matematika, domáce náuky. Autori na stránkach *Slovenského učiteľa* publikovali aj rozličné spolkové správy, právne otázky, články o organizácii školy, rôzne záujmové otázky. *Slovenský učiteľ* vychádzal v roku 1940/41 v náklade 5 230 exemplárov (členov, ktorí časopis dostávali zadarmo, bolo 4 997, predplatiteľov 225). V rokoch 1941/42 už časopis vychádzal v náklade 8 000 až 9 500 exemplárov. V tlači sa objavili námietky voči jazyku *Slovenského učiteľa* (J. Frlička, 1942/43). Po zlúčení *Slovenského učiteľa* so *Sborníkom Spolku profesorov Slovákov a Evanjelickým učiteľom* pokračovalo vydávanie odborného pedagogického periodika pod názvom *Slovenský pedagóg*.

Nadalej pokračovalo aj vydávanie časopisu *Evanjelický učiteľ* s podtitulom Časopis Spolku evanjelických učiteľov na Slovensku – do decembra 1941; od začiatku januára 1942 mal podtitul Časopis oddelenia evanjelických učiteľov v školskom odbore SŠVZ. Časopis vychádzal do decembra 1939 v Liptovskom sv. Mikuláši a od januára 1940 v Martine, a to každý mesiac s výnimkou prázdnin. Zodpovedným redaktorom časopisu bol Andrej Žiak, od marca 1943 P. G. Dobiš, ďalej L. Lednár, J. Boďa a K. Rapoš. Tento pedagogický mesačník bol určený pre učiteľov ľudových a meštianskych škôl, samozrejme, bol konfesiónálne zameraný na členov evanjelickej a. v. cirkvi. Autori jednotlivých príspevkov v ňom publikovali články o metodike vyučovania, otázkach učebných osnov, ďalej články z náboženskej a brannej výchovy. *Evanjelický učiteľ* tiež prinášal rozličné správy, poznámky a kroniku udalostí. Časopis vychádzal v náklade 2 700 exemplárov a dostával ho každý člen Spolku evanjelických učiteľov ako

členský podiel. Časopis mal aj prílohu, nazvanú *Hudobná príloha Evanjelickeho učiteľa*.

Vydávanie *Sborníka Spolku profesorov Slovákov*, ktoré začalo ešte v medzivojnovom období, pokračovalo aj po vzniku prvej Slovenskej republiky. Spočiatku *Sborník* vychádzal v Lučenci, od XIX. ročníka v Bratislave každý mesiac okrem prázdnin. Najskôr bol hlavným redaktorom Jozef Hudec, neskôr Matej Lisý, Imro Eliáš a Melichar Václav. Časopis vydával Spolok profesorov Slovákov so sídlom v Bratislave. V každom ročníku časopisu, vychádzajúceho v rokoch 1939 – 1944, vyšlo po 10 čísiel. Časopis sa definoval ako „pedagogicko-stavovský mesačník“, ktorý vychádzal v náklade 800 exemplárov. Uverejňoval rozličné štúdie a články na pedagogické, didaktické a historické témy, správy a recenzie na vydané knihy a aj metodické príspevky. Osobitnú pozornosť časopis venoval aj odbornému školstvu – v rokoch 1940/41 mal *Sborník* aj prílohu *Zprávy obchodného školstva*. Okrem toho sa venoval aj jednotlivým vyučovaným predmetom, a to od základných predmetov až po telesnú výchovu, zdravotníctvo a školský film. Publikoval tiež pripomienky a poznámky k učebným osnovám, bránil stavovské záujmy, riešil organizačné spolkové otázky, prinášal recenzie a správy o knihách, učebniciach a podobne. Po vydaní dvojčísła (1.– 2.) zo septembra a októbra 1942 nastala medzera vo vydávaní *Sborníka Spolku profesorov Slovákov*, pretože Spolok ukončil svoju činnosť už koncom roka 1941. Vydávanie *Sborníka* bolo znovu povolené dňom 24. februára 1943, ale v obmedzenom rozsahu. V novembri roku 1944 sa *Sborník Spolku profesorov Slovákov* zlúčil s časopisom *Slovenský pedagóg*.

Ďalším pedagogickým časopisom, ktorý po vzniku prvej Slovenskej republiky nezanikol, bol *Učiteľský pedagogický časopis*, ktorý sa definoval ako „mesačník pre aktuálne otázky národného školstva a národnej osvety“. Vychádzal v Štehtrovom kníhkupectve a nakladateľstve v Prešove raz mesačne okrem školských prázdnin a jeho zodpovedným redaktorom bol Štefan Gmitro. Pre učiteľov bol tento mesačník zdarma. Časopis reagoval na všetky aktuálne otázky slovenského školstva, napríklad na návrhy na jeho reformu a podobne.

Ešte počas existencie prvej Československej republiky pre učiteľov vychádzal aj časopis *Penzionovaný učiteľ*, čo bol oficiálny časopis Ústredného spolku pensionovaného učiteľstva škôl ľudových, meštianskych a detských opatrovní na Slovensku. Vychádzal v Karlovej Vsi štvrťročne a zodpovedným redaktorom bol Štefan Kocian. Časopis vychádzal od roku 1935 (v tomto roku vyšlo len jedno číslo), a jeho vydávanie pokračovalo aj v celom období existencie prvej Slovenskej republiky.

Najvýznamnejším pedagogickým časopisom, ktorý vznikol po rozpade prvej Československej republiky a vzniku samostatnej Slovenskej republiky, bol časopis *Nová škola*. Spočiatku mal podtitul Pedagogický časopis teórie a praxe slovenskej ľudovej a meštianskej školy (do konca II. ročníka), od III. ročníka vychádzal s podtitulom Pedagogický časopis teórie a praxe pre národné školy. Potreba nového teoretického a praktického časopisu sa v slovenskom pedagogickom prostredí pociťovala už dávnejšie. Navrhoval sa aj názov: *Nová slovenská škola*, ako aj nová štruktúra, aj obsah, ktoré sa v podstate aj realizovali. Ministerstvo školstva a národnej osvety vyhláškou z 10. mája 1941 nariadilo povinný odber časopisu *Nová škola* pre všetky učiteľské akadémie, pre ľudové a meštianske školy a pre školy (ústavy) pre postihnutú mládež s vyučovacím jazykom slovenským. Bol to v podstate prvý pedagogický časopis, ktorý vznikol z iniciatívy Ministerstva školstva a národnej osvety. Podľa slov hlavného redaktora časopisu R. Jaruška mal byť časopis „tlmočníkom slovenských pedagogických snáh a obrazom našej školskej práce, okienkom do svetových pedagogických a didaktických prúdov najkultúrnejších národov ... a spojitom medzi domácimi a zahraničnými pedagogickými pracovníkmi...“. Časopis vychádzal v Bratislave každý mesiac okrem prázdnin. Hlavnými redaktormi boli Rudolf Jarušek a Mikuláš Rumpel, zodpovedným redaktorom bol Štefan Kohút. Majiteľom a vydavateľom časopisu bolo Štátne nakladateľstvo. Prvý ročník časopisu vyšiel s vročením 1940/41 a vyšli v ňom dve čísla. V II. ročníku (1941/42) už vyšlo 10 čísiel a rovnako to bolo aj v rokoch 1942, 1943 a 1944. Časopis sa definoval ako „pedagogický mesačník pre ľudové a meštianske školy“. Jeho vydávanie povolilo Prezídium policajného riaditeľstva v Bratislave z 3. mája 1941. Časopis vychádzal v náklade 3 500 – 5 000 exemplárov. Štruktúra nového časopisu bola nasledujúca: štúdie, rubriky Pedagogický poradca, Komentáre k zákonom a nariadeniam, Pedagogický ruch doma i v cudzine, Literatúra, Literatúra pre mládež. V II. ročníku *Novej školy* pribudla rubrika Telesná a zdravotná výchova a v III. ročníku časopisu rubriky Vyučovací jazyk, Vecné náuky, Otázky technických predmetov a spevu. Keď sa v rokoch 1941 a 1942 uvažovalo o zriadení spomínanej Slovenskej pedagogickej spoločnosti, navrhovalo sa, aby *Nová škola* vo zväčšenom formáte aj rozsahu bola jej úradným orgánom, čo sa však napokon nerealizovalo.

Napokon spomenieme pedagogický časopis *Slovenský pedagóg*, ktorý, ako sme už uviedli, vznikol zlúčením časopisov *Sborník Spolku profesorov Slovákov*, *Slovenský učiteľ* a *Evanjelický učiteľ*. Stalo sa tak na základe uznesenia poradného zboru predsedu SŠVU z 28. septembra 1944, ako

uvádza uznesenie, „z úsporných dôvodov“. Novovzniknutý časopis vychádzal v Bratislave mesačne okrem prázdnin. Jeho zodpovedným redaktorom bol František Mojto až do decembra roku 1944, od začiatku roku 1945 to bol P. G. Dobiš, odkedy ho vydávala Ústredná správa SŠVZ a vychádzal v Žiline. *Slovenský pedagóg* bol obsahovo podobný svojim predchodcom; prinášal články a štúdie z odboru pedagogickej teórie a z dejín pedagogiky; v každom čísle bola aj štúdia pedagogicko-psychologického zamerania z pera našich popredných psychológov.

Paleta pedagogických časopisov, ktoré vychádzali po vzniku samostatnej Slovenskej republiky, či už pokračujúcich, alebo novozaložených, je pomerne široká. Takmer všetky pedagogické periodiká publikovali príspevky k dejinám školstva a pedagogiky na Slovensku, a mnohé z nich dosahovali vysokú odbornú úroveň. Aj keď témy príspevkov v jednotlivých periodikách sú veľmi podobné, časopisy boli žánrovo pomerne pestré, čo bolo determinované povahou čitateľa, pre ktorého boli určené.

Výskum dejín nášho školstva a pedagogiky významne posúva dopredu dôkladný prieskum školských a pedagogických časopisov v každom historickom období. Pri historickom výskume obdobia moderných slovenských dejín jednoducho dobovú tlač nemožno obísť, lebo opis a analýza tohto obdobia by boli neúplné. Noviny a časopisy v každom období vypovedajú o mnohých aspektoch v časových a priestorových súvislostiach, v ktorých vznikali a existovali. Cieľom nášho príspevku nebolo opísať kompletnú bibliografiu všetkých pedagogických časopisov a novín v tomto období, ale ponúknuť prehľad najdôležitejších pedagogických periodík, ktoré boli ovplyvnené dobou svojho vzniku a existencie a ktoré zároveň výrazne ovplyvňovali slovenské pedagogické prostredie.

LITERATÚRA

- FEDOR, M. (1969) *Bibliografia periodík na Slovensku v rokoch 1939 – 1944*. Martin: Matica slovenská, 1969.
- FRLIČKA, J. (1942/43) Viac starostlivosti o reč v časopisoch. In: *Slovenská reč*, X., 1942/43, č. 5 – 6, s. 186 – 189.
- HAMADA, M. (1995) Úvaha o dejinách slovenského školstva a pedagogiky. In: *Dejiny školstva v slovenskej pedagogickej časopiseckej tvorbe. Aktuálne otázky školského múzejníctva V*. Bratislava, s. 5 – 13.
- KÁZMEROVÁ, L. (2012) Riadiace orgány školstva na Slovensku a vzdelávací systém v rokoch 1918 – 1945. In: KÁZMEROVÁ, L. a kol. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 – 1945)*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 11 – 34.
- KOMPOLTOVÁ, S. (1995) Odzrkadlenie snáh o vysokoškolské vzdelávanie učiteľov národných škôl v slovenských pedagogických časopisoch v období rokov 1918 – 1946. In:

- Dejiny školstva v slovenskej pedagogickej časopiseckej tvorbe. Aktuálne otázky školského múzejníctva V.* Bratislava, s. 66 – 67.
- KRATOCHVÍLOVÁ, E. (1995) Sborník Spolku profesorov Slovákov (1922 – 1941) – obraz života slovenských stredných škôl a ich profesorov. In: *Dejiny školstva v slovenskej pedagogickej časopiseckej tvorbe. Aktuálne otázky školského múzejníctva V.* Bratislava, s. 85 a nasl.
- LOPATKOVÁ, Z. (2014) Pedagogické časopisy na Slovensku v medzivojnovom období. In: KUDLÁČOVÁ, B. (ed.) *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v medzivojnovom období.* Bratislava: VEDA, 2014, s. 83 – 93.
- LUKÁČ, E. (1995) Idey reformného pedagogického hnutia prešovského regiónu v časopise *Za novú pedagogiku a výchovu.* In: *Dejiny školstva v slovenskej pedagogickej časopiseckej tvorbe. Aktuálne otázky školského múzejníctva V.* Bratislava, s. 74 – 87.
- MÁTEJ, J. a kol. (1973) *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky.* Bratislava.
- PAJTINKA, L. (1995) Transformácia pedagogickej tlače na trhové podmienky. In: *Dejiny školstva v slovenskej pedagogickej časopiseckej tvorbe. Aktuálne otázky školského múzejníctva V.* Bratislava, s. 14 – 19.
- Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943.* Bratislava: Štátne nakladateľstvo, 1944, s. 39.

Kontaktné údaje

Doc. PhDr. Zuzana LOPATKOVÁ, PhD.

Katedra histórie

Filozofická fakulta

Trnavská univerzita v Trnave

e-mail: lopatkova@gmail.com

ŠKOLSKÁ A MIMOŠKOLSKÁ VÝCHOVA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1938 – 1945

Milan Krankus

Abstrakt. Autor sa vo svojej štúdií venuje problematike výchovy a vzdelávania na Slovensku po roku 1938 až do skončenia druhej svetovej vojny. Všíma si zásadné organizačné a obsahové zmeny v školstve, výchove a vzdelávaní, ktoré sa realizujú v duchu národno-socialistickej ideológie a jej špecifik v slovenských pomeroch. Druhý okruh problematiky sú obsah, ciele a formy výchovy v organizácii Hlinkova mládež. Na základe analýzy dobových materiálov a literatúry tak čitateľ dostáva obraz o spôsoboch a cieľoch pôsobenia ideológie a štátnej politiky na mládež v období prvej Slovenskej republiky.

Politické zmeny na Slovensku po r. 1938 a zmeny v chápaní výchovy

Tridsiate roky 20. storočia boli poznačené vzostupom totalitných režimov v Európe. Najmä politika Nemecka v strednej Európe nezostala bez vplyvu aj na slovenské pomery. Koncom 30. rokov sa začína erózia Československa, ktorá vedie nakoniec k jeho zániku.

Šiesteho októbra 1938 bola vyhlásená autonómia a 14. marca 1939 vznikol „pod ochrannou rukou Nemecka“ samostatný Slovenský štát; 21. júla 1939 bola prijatá ústava, v ktorej sa zavádza oficiálny názov Slovenská republika.

Po konferencii v Salzburgu v júli 1940 sa Slovensko dostáva do područia hitlerovského Nemecka a dochádza k zmene politického a ideologického smerovania. Oficiálnou orientáciou sa stáva slovenský národný socializmus. Vláda a štátne orgány vyvíjali obrovské propagandistické, ideovo-politické a zákonodarné úsilie, aby obyvatelia prijali existenciu nového štátu, stotožnili sa s ním a s jeho ideologickým a politickým smerovaním. Výchova mládeže v duchu národnom a kresťanskom mala pritom hrať zásadnú rolu.

Pretvorenie výchovy v tomto smere žiadal už r. 1938 S. Mečiar, ktorý vo svojom článku určil niekoľko základných princípov, na ktorých sa má budovať slovenská kultúra, vrátane školstva a výchovy. Sú to: princíp slovenskosti, národného poslania, rozvoja nacionálnych síl slovenských,

kresťanských zásad, osobnosti, usmerňovania duchovného života a kresťanská výchova (S. Mečiar, 1938, s. 193 – 220).

V pedagogických časopisoch sa objavuje množstvo článkov, ktoré vyzývajú k rozhodnému prebudovaniu slovenského školstva po stránke ideologickej a organizačnej. J. Čečetka už r. 1938 v Pedagogickom zborníku navrhuje reformu celého slovenského školstva v duchu ideológie nového Slovenska (J. Čečetka 1938, s. 145 – 162). „Vzdelanie našej mládeže budeme musieť sústrediť predovšetkým okolo ideji národnej, vychovávať národu a to tak pre jeho život kultúrny, ako aj spoločenský a hospodársky“ (tamže, s. 146). Z tohto hľadiska vydelať tzv. národnovýchovné predmety a ostatné. J. Čečetka bol aj jedným z autorov tzv. Lomnického manifestu z 31. 8. 1940, ktorý žiada dôsledné uplatnenie slovenského národného socializmu „aj na poli kultúrnom a školskom“.

Podľa vyjadrenia J. Tisa v sneme 21. februára 1939, „pretože v novej štruktúre štátu bude základom idea kresťanská a národná, musia sa tieto mravné prvky v plnej miere uplatňovať aj vo výchove a vyučovaní. To bude prvou úlohou a hlavným poslaním slovenskej školy“ (J. Sivák, 1941, s. 244). V danej situácii priam paradoxne pôsobia slová ministra školstva J. Siváka v sneme 15. apríla 1940, kde akoby sa pozabudol a konštatuje, že „nesmieme nechať bokom najnovšie výsledky svetového úsilia vedeckého aj na poli pedagogickom, psychologickom a hlavne filozofickom“ (J. Sivák, 1940, s. 8) a tvrdí, že „o pokrok v školstve sa postarajú pokusné školy“ (tamže, s. 13). Výchovu kresťanskú a slovenskú má dopĺňať výchova vedecká, ktorej cieľom je „kresťanský inteligent“.

Na Slovensku sa mal teda budovať slovenský národný socializmus ako osobitný typ národného socializmu prispôbený slovenským pomerom, ktorý vyviera z ducha slovenského národa a národnej tradície, neprotirečí kresťanskému učeniu a zachováva národný svojráz a národnú individualitu Slovákov, pretože pochádza z „prameňov čisto slovenských“ (Š. Polakovič, 1941, s. 21). „Skutočným Slovákom je len ten Slováč, ktorý bohabojne naplňa boží zámer bezvýhradnou službou slovenskému národu, konajúc v zmysle politickej orientácie HSLS, jej ideového vodcu A. Hlinku a pokračovateľa a naplňateľa jeho odkazu J. Tisa“ (J. Polakovič, 1943, s. 13). Podľa ministra J. Siváka „treba sa prísne pridržiavať spojenia slovenského nacionalizmu s kresťanským svetonáhladom“ (J. Sivák, 1940, s. 5). Hlavný ideológ HSLS a HM Š. Polakovič konštatuje, že časti nemeckého národného socializmu tvoria aj časť nášho ideového odkazu, ale iba „podfarbujú svojráznu slovenskú národnú ideológiu“ (Š. Polakovič, 1941, s. 5). Jasne a zreteľne sformulovala podstatu slovenskej štátnej ideológie

nová ústava aj Š. Polakovič v učebnici filozofie pre gymnáziá: „Slovenskou štátnou ideológiou je slovenský národný socializmus. Je to systém totalitaristický, lebo základnou myšlienkou nášho národného a štátneho života je myšlienka celku (totalis-celkový) a to v protive s liberalistickým individualizmom, ktorý zveličoval domnelé práva jednotlivcov na škodu celku. Totalitarizmus treba doplniť myšlienkou kresťanského socializmu. Slovenský totalitarizmus je rázu kresťanského, na rozdiel od iných sústav, ktoré majú za základ heglovský panteizmus. Náš systém sa opiera o kresťanstvo, prirodzené právo a autoritu“ (Š. Polakovič, 1941, s. 141).

V novej ideológii sa slovenský národ vyhlasuje za osobitný, suverénny národ, odlišný od ostatných s právom na reč, život a kultúru a rozhodovanie o svojom osude, vyznačuje sa osobitným „duchom“ a kresťanským cítením. Ideológia novej štátnosti odmieta kozmopolitizmus, liberalizmus a individualizmus. Proti západným demokraciám a liberalizmu stavia ideu extrémneho nacionalizmu a autoritatívneho, totalitného štátu vodcovského typu. Zdôrazňuje sa myšlienka „celku proti individualizmu a ducha celku v jednotlivcoch“ (Š. Polakovič, 1939, s. 119), významu hodnoty celku národa pred hodnotou jednotlivca.

Významnú úlohu hrá vodcovský princíp, ktorý má byť jedným z nástrojov zabezpečenia existencie štátu pred „nepriateľmi, usilujúcimi o jeho zničenie“. „V jednom národe môže byť iba jedna vôľa a jeden prejav tejto vôle – vodca“ (Š. Polakovič, 1941, s. 31).

Podriadenie celého kultúrneho a spoločenského života jednej ideológii v duchu národnom a kresťanskom prinieslo zásadné zmeny aj v oblasti výchovy a vzdelávania mladej generácie. V novom štátnom útvare sa pristúpilo k zásadnej reforme celého školského a vzdelávacieho systému, ktorý sa mal prispôbiť novým pomerom, a boli vytýčené nové ciele výchovy – pretvorenie celej spoločnosti v kresťanskom a extrémne nacionalistickom duchu. „Práve školstvo bolo pre cirkev najdôležitejšie a tá si tu úspech cenila najviac“ (J. Hajko, 2009, s. 79). Katolícka cirkev nadobúda takmer neobmedzený vplyv na školu, výchovu a vzdelávanie, kde presadzuje tradičné konzervatívne katolícke hodnoty. „Výchova a vyučovanie v slovenskej škole je založené na kresťanskom svetonázore, na mravných smerniciach kresťanstvom podávaných a na ideológii slovenského národa a štátu“ (J. Klimko, 1941, s. 5 – 9). Zavádzajú sa nové pojmy ako prevýchova, pretvorenie, preporodenie, prebudovanie výchovy a heslo „prevychovať mládež od koreňa“ (J. Sivák, 1940, s. 8). Mládež sa má teda vychovávať v duchu kresťansko-národnom.

„Duševné preporodenie jednotlivca slovenskej pospolitosti, to je de-

víza výchovnej práce do najbližšej budúcnosti. Preporodiť musíme člena slovenskej pospolitosti v každom smere v duchu všetko pre národ, za Boha, za národ“ (J. Tiso, 1940, s. 1). Treba „vychovávať z mládeže vzory kresťanského citenia a života vzorných občanov národného spoločenstva a slov. republiky, národu oddaných a verných vodcovi... Táto idea musí preniknúť do všetkých vyučovacích predmetov“ (Jm. I, 1942. s. 216). Mravná výchova má teda spočívať na náboženských základoch a nie na laickej morálke.

Po roku 1940 sa už široko používa výraz národno-socialistická výchova. V zborníku Národná výchova na našich slovenských školách stredného stupňa zhrnul Š. Polakovič základné znaky novej výchovy (Š. Polakovič, 1940, s. 15 – 39). Podľa neho k nej patrí výchova národného citu, proti kozmopolitizmu, falošnému nacionalizmu a kresťanskému supernacionalizmu, výchova oddaného vyznávača národnej a štátnej ideológie, vernosť tradícii a kresťanskej duchovnej tradícii, hierarchia hodnôt a kresťanský náhľad na nacionalizmus, láska a úcta k národu, vernosť myšlienke slovenskej štátnosti a korune Svätoplukovej, fanatická viera v národ a jeho život, vernosť posvätným miestam slovenským, úcta k slovenskej piesni a svojrázu, viera v poslanie národa, vôľa k tvorbe kultúry, výchova správneho slovenského zmýšľania (slovenský idealizmus), zmysel pre celok, mravnosť a zodpovednosť, plnenie zákona cti osobnej a kolektívnej, zákon hrdinkosti, plnenie zákona práce, vernosť slovenskej jednote a bratstvu.

Prvé kroky v reforme školstva mali organizačný charakter (prepustenie učiteľov nevyhovujúcich z národnostných, rasových a politických dôvodov a pretvorenie školského systému). Dochádza k úprave učebných osnov a obsahu v predmetoch vlastiveda, dejepis, materinský jazyk a nová literatúra, ktoré sa majú naplniť novým zmyslom. Zavádza sa povinne náboženstvo ako vyučovací predmet na všetkých typoch škôl základného a stredného stupňa, vykonať sa má revízia učebných pomôcok a knižníc z hľadiska ich ideologickej vhodnosti alebo škodlivosti (napr. čechoslovakizmus, demokracia). Zaviedla sa výzdoba tried v duchu slovenskom a kresťanskom. Osobitné úlohy sa kladú na predmet občianska náuka a výchova (výchova dobrého občana a kresťana, výchova lásky a úcty k Slovenskej republike a upevňovanie národnej jednoty), dejepis a filozofia. Do škôl bol zavedený oficiálny pozdrav Na stráž!

Jedným z významných znakov novej školskej politiky a výchovy mládeže je antisemitizmus. Od 1. septembra školského roku 1940/41 boli Židia vylúčení z akéhokolvek štúdia na všetkých školách a učiteľských

ústavoch, okrem židovských ľudových škôl a osobitných kurzov. Obraz Žida ako nepriateľa slovenského národa, vykorisťovateľa a parazita sa počas celej existencie Slovenskej republiky šíril v publikáciách pre deti a mládež, časopisoch, učebniciach, čítankách a článkoch, básničkách a karikatúrach a príbehoch ako nástroj propagandy na vytváranie postojov rasovej nenávisti a netolerancie.

Pedagogika sa veľmi rýchlo prispôsobila novým pomerom a stáva sa slúžkou ideológie. Najnovšie informácie prinášali pedagogické časopisy hlavne o nemeckej národno-socialistickej výchove a reforme školy v Nemecku a školských reformách v Taliansku. Vychádzajú články, recenzie nových kníh a preklady, aby mala slovenská pedagogická verejnosť a reformátori školstva čo najnovšie a najpodrobnejšie informácie, ktorými sa môžu inšpirovať. Vo viacerých štúdiách v Pedagogickom zborníku sú čitatelia podrobne zoznámení s novými učebnými osnovami nemeckej ľudovej školy. V článku Slovenská národná výchova na slovenských školách J. Čečetka kritizuje „túžbu po svetovosti a svetoobčianstve“ a skúma „úlohy národnej výchovy a zapojenia jedinca do národa“ (J. Čečetka, 1938, s. 97 – 107). V sérii článkov v Pedagogickom zborníku v r. 1941 – 1943 popisuje vývin nemeckej školy a poukazuje na ideové základy súčasnej nemeckej pedagogiky.

V množstve článkov v pedagogickej tlači tohto obdobia zreteľne vidieť posun od odbornej problematiky a riešenia didaktických a výchovných problémov k rétorike, nacionalistickým frázam a servilnosti voči strane a vláde.

Podobu národnej výchovy nachádzame najzreteľnejšie vyjadrenú v učebniciach, najmä vlastivedy, dejepisu, zemepisu a najmä v čítankách pre jednotlivé ročníky od najnižších tried až po gymnázium. Vedľa textov slovenských spisovateľov a básnikov z minulosti a rozličných poučných aj zábavných textov sa tam striedajú články so zreteľným ideovo-výchovným charakterom, o vzniku republiky, A. Hlinkovi, J. Tisovi, A. Hitlerovi, slovenskej armáde, Hlinkovej mládeži, oslavné hymny na významné výročia, o živote významných Slovákov a bojovníkov za Slovensko, vykresľovanie Slovenskej republiky ako výsledku tisícročného boja Slovákov za vlastný štát a prirodzenom práve na vlastné územie a existenciu, zdôvodňované niekedy až biologickými danosťami (slovenská krv ako základ osobitosti). Ako prostriedky výchovy sa zdôrazňujú oslavy národných tradícií v duchu Veľkej Moravy, autochtónneho obyvateľstva a Svätoplukovho kráľovstva, návštevy pamätných miest, exkurzie, výzdoba tried, heslá a citáty, spev, oslavy významných bojovníkov za slovenskú vec, výklad dejín a ná-

rodno-štátnej myšlienky. Školské vzdelávanie a výchovu majú organicky dopĺňať aktivity v HM. Ideové a ideologické prerastanie školy a organizácie HM a súčinnosť ich pôsobenia je považovaná za jeden zo základných princípov komplexného pôsobenia na mládež.

Vplyv národno-socialistickej ideológie na úlohy a ciele výchovy v organizácii Hlinkova mládež v r. 1938 – 1945

Nová vláda zákonnými opatreniami zrušila nielen všetky politické strany okrem HSLS ale aj všetky občianske, polovojenské, telovýchovné a branné organizácie a spolky. Jedinou organizáciou má byť v budúcnosti Hlinkova mládež.

V júni 1938 vznikla Hlinkova garda a 17. 12 1938 organizácia Hlinkova mládež ako zbor mužskej mládeže v rámci HG. HM nadviazala v začiatkoch na činnosť skautov a ich výchovnú a organizačnú štruktúru, prevzala odskúšané metódy z katolíckeho skautingu a jeho členovia sa pričlenili do HM ako prví, mnohí v domnienke, že budú pokračovať v skautskej tradícii. Množstvo bývalých skautov odmietlo však vstúpiť do tejto organizácie, rovnako ako členovia Združenia katolíckej mládeže a Zväzu evanjelickej mládeže, kvôli jej pomenovaniu a orientácii výchovy v nej.

Rozhodnutím o HM bola 28. apríla 1939 vytvorená samostatná organizácia pre mimoškolskú výchovu mládeže, čím bola legislatívne vyňatá spod priamej kontroly HG a spod vedenia pronemeckej platformy v HSLS, ktorá chcela presadiť model nemeckého národného socializmu aj v práci detských a mládežníckych organizácií, a bola podriadená strane a J. Tisovi. „Naši vodcovia považovali za potrebné, aby výchova mládeže bola jednotná a preto v jednej organizácii“ (J. Šrobár, 1939, s. 11). HM sa mala stať „jedinou predstaviteľkou slovenskej mládeže“ (Nová mládež, 1942, č. 8, s. 5).

Podľa Š. Polakoviča je úloha HM veľmi dôležitá pri formovaní postojov mládeže k spoločnosti a štátu. „Hlinkova mládež je slúžkou strany podľa zákona o Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži. Je teda politickou organizáciou, ktorej účelom je dodať strane spoľahlivých ochrancov Hlinkovho dedičstva a strážcov ľudáckeho obsahu našich politických dejín“ (Š. Polakovič, 1943, s. 201).

Podľa Š. Polakoviča treba správnu národnú výchovu v škole a mimoškolských organizáciách. „Bezprostredným cieľom našej národno-socialistickej výchovy je dať Slovensku ideálnych národných socialistov“

(Š. Polakovič, 1939, s. 65). Člen HM má byť oddaný vyznávač slovenskej národnej a štátnej ideológie (tamže, s. 65), verný kresťanskej duchovnej tradícii, láske k národu, myšlienke slovenskej štátnosti, „vyznačujúci sa fanatickou vierou v národ a jeho život“ (tamže, s. 73) a správneho politického zmýšľania. Správne politicky zmýšľať pritom znamená „byť zajedno s vodcom národa (tamže, s. 77), podriaadiť sa vodcovi. Myšlienka nevyhnutnosti slovenského štátu a jeho existencie musí byť stredom jeho myslenia a cítenia, rovnako ako národ, strana a vodca. „organizačné prostriedky, ktorými sa usilujeme zaistiť tento cieľ sú autoritatívny režim a jedna strana!“ (tamže, s. 76). Inými slovami by sme mohli povedať, že cieľom tejto výchovy bolo sformovanie fanatického prívrženca ideologickej línie HSLS a existencie totalitného, autoritatívneho štátu. Výzvy k obetovaniu sa pre národ, „preliatiu krvi“ a podobne sú bežnou rétorikou. Hlavnou úlohou je vštepíť mládeži čo najvyššiu mieru národného a vlasteneckého cítenia a upevňovať náboženskú, národnú a sociálnu jednotu.

Podľa J. Tisa je Hlinkova mládež „typom nového slovenského človeka“ (J. Tiso, 1943, s. 1).

Okrem príručky *Náš duch*, ktorá určuje „čo má Slovák myslieť a podľa čoho sa má spravovať“, je Polakovič aj autorom príručky *Slovenské národné vyznanie*, ktorá má byť akýmsi katechizmom pre mimoškolskú výchovu HM, a ktorá bola považovaná za „jedinečné vyjadrenie najdôležitejších právd o slovenskom národe, štáte, o slovenskej zemi, o slovenskom duchu, o slovenskej reči, slovenskosti vôbec o boji a živote slovenského národa, o Andrejovi Hlinkovi, o slovenskej národnej pospolitosti a postoji k slovenskému národu“ (Stráž, 1942, s. 1). Každá hlava tohto spisu, ktorého cieľom je „vystupňovať nacionalistické cítenie slovenskej mládeže do najvyššieho stupňa“ (Š. Polakovič, 1942, s. 240), začína vetou: „Toto verím, toto vyznávam, tejto pravde vernosť prisahám.“ Spis bol určený na podrobné štúdium a diskusie na stretnutiach a akciách HM.

Významnou požiadavkou výchovy v HM má byť výchova disciplíny, ale aj podriadenosti sa vodcovi, od najnižších až po najvyššie štruktúry vedenia. Oslava najvyššieho vodcu a jeho nekritické zbožňovanie prostredníctvom básničiek, piesní a oslavných rečí a textov patrí k významným nástrojom národno-socialistickej propagandy a uskutočňuje sa už aj vo výchove najmenších detí. „Člen strany a HM má vždy súhlasné zmýšľanie s vodcom národa, teda s vedením národa. Má k nemu neobmedzenú dôveru. Súhlasí so všetkými jeho rozhodnutiami, lebo je presvedčený, že sú v záujme národa. I keď ide o veci, ktoré nechápe a ani nemôže chápať, lebo nemôže úplne vidieť do zákulisia vecí, koná v duchu úprav, ktoré vy-

dal vodca. Teda člen strany nekritizuje, ale poslúcha“ (Š. Polakovič, 1943, s. 203).

Organizačná štruktúra a výchovný program HM

Od decembra 1938 bol vstup do organizácie HM dobrovoľný. V máji 1939 sa vedenie rozhodlo zaviesť povinné členstvo pre všetkých chlapcov vo veku 6 až 19 rokov, ale tento nútený vstup platil iba tri mesiace, kvôli odporu, ktorý vyvolával. V prvom roku bol počet členov asi 25 tisíc v r. 1941 asi sto tisíc pod nátlakom v r. 1942 200 tisíc a 7 tisíc vodcov. V septembri 1940 sa začali organizovať aj dievčatá vo veku 6 až 20 rokov podľa vzoru nemeckej organizácie dievčat.

Od začiatku boli v práci organizácie problémy. Chýbali inštruktori pre prácu v mimoškolskej výchove a zaujímavý program. Napriek propagande a nátlaku sa mládež príliš nehrnula do novej organizácie a odpor kládli aj učitelia a kňazi, ktorí mali plniť úlohy vodcov. Počas celej existencie HM bol konštatovaný nedostatok pedagógov hlásiacich sa k práci vodcu HM a nedostatočná výchova v intenciách ideológie HSLŠ. Vedenie HM nútilo učiteľov k prijatiu funkcie vodcov a vychovávateľov, prispôsobovaniu osnov a absolvovaniu mesačných kurzov a lákalo ich rozličnými výhodami.

Členovia HM boli organizovaní do čiat a boli rozdelení na vlčatá (6 až 11-roční), orli (11 až 16-roční) a junáci (16 až 20-roční), dievčatá na víly (6 až 11-ročné), tatranky (11 až 16-ročné) a devy (16 až 20-ročné). Čaty mali svojich vodcov.

Organizácia bola tvorená podľa vekových výchovných stupňov (6 až 11 hry, 11 až 16 disciplína a národná výchova, 16 až 20 služba národu) a veku a záujmu primeraného stupňovaného programu, na vojenskom princípe (chlapci oddiely, družiny a čaty, dievčatá – rodina a oddiel), rovnošata, disciplína a pozdrav. Po 18. roku mali členovia povinne vstúpiť do strany.

Vodcovia boli bývalí skauti, dôstojníci, učitelia, starší študenti, ktorí však často nemali skúsenosti z organizovania mimoškolských aktivít, preto museli absolvovať kurzy cez rozhlas alebo počas prázdnin, alebo mesačné kurzy, kde získali vedomosti o programe. Vodca mohol byť len Slovák, árijec, po 18. roku života, skúškach a prísaha, oddaný vlasti, ktorý bude vychovávať v národnom a kresťanskom duchu a plniť rozkazy a nariadenia.

Výchovný program sa zakladal na skautských tradíciách a výchovných metódach a obsahu, postupne sa však prispôboval zmeneným pome-

rom. Cieľom pôvodného programu z r. 1939 bola mravne náboženská, národná, kultúrna, osvetová, technická, telesná, strážna, pohotovostná, sociálne zdravotná výchova chlapca a jeho príprava na budúci spoločenský, občiansky i vojenský život. Postupne sa však menil a obohacoval o ďalšie prvky. Mohli by sme ho hodnotiť ako zmes aktivít, zábavy, do-
nucovania, disciplíny a indoktrinácie. Riadil sa metodickými príručkami, ktoré vydávali skúsení vodcovia pre jednotlivé vekové stupne, s podrobnými opismi aktivít vhodných pre mládež rozličného veku a pohlavia a tiež podrobnými mesačnými plánmi vydávanými vedením HM. Mal stránku politicko-výchovnú, pracovno-záujmovú a duchovnú. Realizoval sa formou záujmových krúžkov, hier, výletov, výprav, letných táborov a pobytov v prírode, lyžovania, športových podujatí, akadémií, osád, budovateľských a pracovných táborov, pracovných krúžkov, súťaží slávností, sociálnych a pracovných programov a zbierok, teda aktivít, ktoré mali byť pre mládež prítlačlivé a dobrodružné. Cieľom bola výchova kamarátstva, súdržnosti, disciplíny a povinnosti. HM sa mala stať elitnou organizáciou kde „musí panovať kázeň, služba a radosť“ (Nová mládež, 1939, s. 2). Dôležitou súčasťou bola náboženská výchova, ktorú vykonávali vodcovia – duchovní. Aktivitu učiteľov v mimoškolskej činnosti a ich účasť na kultúrnych, branných a športových podujatiach HM podrobne sledovali a kontrolovali vyššie školské orgány.

Vo výchove dievčat sa kládol dôraz na výchovu k rodinnému životu, domáce práce a budúce materstvo. Mali z nich byť hrdé, uvedomelé, pracovité národne a kresťansky orientované Slovenky, ktoré si uvedomele plnia svoje poslanie, „národovkyne, ducha Hlinkovho“ (Stráž, 1942, s. 7). Rovnako ako chlapci mali však členky HM uniformu a zdôrazňovala sa u nich fyzická príprava a telesná zdatnosť. „V HM sa pripravuje slovenský chlapec brániť záujmy národa vo verejnom živote a na každom bojisku a slovenské dievča brániť život národa ako matka, vychovávateľka, vodkyňa, učiteľka – brániť ho v rodine, škole, vo verejnom živote a to voči nepriateľovi vnútornému i vonkajšiemu. Viera v Boha, viera v istú budúcnosť národa, zdravý slovenský optimizmus, zachovanie a zveladenie slovenského svojrázu, schopnosti uplatniť sa v praktickom živote, v rodine a domácnosti, národná hrdosť a sila osobnosti a žulová tvrdosť a odolnosť hrdinskej matky vo verejnom živote – to sú charakteristické vlastnosti, ktoré musia zdobiť vás – slovenské dievčatá“ (Stráž, 1942, s. 149).

Časopisy pre HM

Vo vzdelávaní a formovaní členov HM mali zohrávať významnú úlohu časopisy vydávané HVHM. Od r. 1939 vychádzal pre vodcov HG časopis *Stráž*, ktorý prinášal metodické články o výchovnej práci a program akcií schôdzok, aby výchova mala jednotný charakter, vrátane ideologického pôsobenia v duchu národno-socialistickej ideológie. Pre mládež vydávaný časopis *Vlčča* (6 až 9 rokov), pre dievčatá *Slovenská deva* (1940) a pre chlapcov 9 až 18-ročných časopis *Nová mládež* (1939). Od r. 1943 vychádzal časopis *Prelom*, ktorý publikoval predovšetkým zásadné dokumenty, informácie z frontu a zázemia, nariadenia a príkazy vedenia HM, prejavy prezidenta a ideologické príspevky.

Prostredníctvom HM a učiteľov na školách mali tieto časopisy za úlohu šíriť ľudácku propagandu a ich obsah sa prispôboval meniacej sa situácii doma aj v zahraničí a na fronte. V článkoch sa vysvetľovali aj základy pedagogiky a psychológie a spôsoby výchovnej práce s jednotlivými vekovými skupinami a pokyny na prácu.

Obsah časopisov tvorili informácie zo života členov HM, pokyny na výchovnú prácu a aktivity rôzneho druhu, oslavné články príbehy členov HM, v ktorých prejavili svoju odvahu, vernosť, lásku k vlasti a zmysel pre plnenie povinnosti a zbavenie sa strachu zo smrti v „boji proti bolševikom, nepriateľom a zradcom“. V časopise pre najmenších (*Vlčča*) to boli vlastenecké pesničky, básničky, rozprávky, povesti, prísahy zástave a národu, príhody z frontu a texty v ktorých dominoval „hrdinský motív ako jeden zo základných apelačných prvkov propagandistického odkazu“ (M. Zavacká, 2006, s. 33). Príbehy o reálnych aj imaginárnych statočných činoch členov organizácie tvorili stabilnú súčasť jej obsahu. „Prostredníctvom statočných činov členov organizácie, vzorov hrdinskosti, boja za samostatnosť, obetovanie sa a práce pre národ boli k tomuto cieľu vychovávané aj vlččatá – najmladší členovia HM“ (M. Milla, 2008, s. 73). Ako konštatuje M. Zavacká, „práve preto, že tieto články boli určené deťom, vyznievajú oveľa brutálnejšie než v novinách pre dospelých“ (tamže, s. 41). Práve v tomto časopise sa asi najviac prejavila deformovaná národno-socialistická propaganda zameraná na najmladšiu časť populácie, ktorá by mala byť vlastne pred ňou uchránená.

Branná výchova

Po roku 1941 sa posilňuje význam športovej, brannej a predvojenskej prípravy v HM oproti programu z r. 1939. Roku 1942 bola vypracovaná nová koncepcia výchovy a vedenia členov HM. Výchovná práca má byť podľa nej organizovaná podľa vojenskej služby. „Vojenská služba je najlepším vzorom pre HM a podľa tejto služby má byť organizovaná výchovná práca. Celá HM sa musí stať Hlinkovým vojskom“ (J. Hlavatý, 1942, s. 156). Je zavedená branná výchova pre všetky deti, mládež a obyvateľov krajiny od 6 rokov po nástup na vojenskú službu a rovnako mu dievčat do 18 rokov. Práve organizácii HM bola zverená úloha organizátora a vykonávateľa tejto činnosti, čím sa v mnohom mení aj náplň jej práce a hlavné ciele, teda militarizuje sa. Jedným z hlavných cieľov práce v HM má byť teda príprava pre vojenskú službu. „V HM vyrastá naše vojsko národa. Preto hľadí HM na slovenskú armádu ako svoj vzor“ (Nová mládež, 1943, s. 1). Cieľom mládeže má byť stať sa príslušníkom armády. Úlohou brannej výchovy a predvojenského výcviku bola príprava pre pomocnú službu pri obrane štátu, udržiavanie verejného poriadku a verejnej bezpečnosti.

Smernica z 2. júna 1943 zavádza predvojenskú brannú prípravu pre všetkých chlapcov a dievčatá, teda celú mládež Slovenska od 6 do 20 rokov. Dvadsiateho prvého novembra 1944 vzniká pracovná služba, v ktorej sa má vychovávať „fanatická mláď, súca na boj i na každú prácu“ (Prelom, 4. 1. 1945, s. 1), a PO HM, osobitné oddiely podľa vojenských zásad, ktoré sa stávajú zložkou brannej moci, na plnenie obranných a bojových úloh, zapojenie sa do boja proti povstalcovi a dodržiavanie poriadku a bezpečnosti a pomocnú službu, špionáž, diverzné akcie a pod. Tým sa zároveň začalo písať najnegatívnejšie obdobie organizácie HM, ktorá rýchlo smerovala k svojmu rozpadu na jar 1945. „Koniec HSLS a zánik politického a štátneho aparátu prvej SR znamenal aj koniec HM“ (M. Milla, 2008, s. 9).

Pri celkovom hodnotení chápania výchovy a jej cieľov v Slovenskej republike v r. 1938 – 1945 môžeme len konštatovať, že úsilie „preporodiť nového človeka“ sa nepodarilo, grandiózny a utopický program prevýchovy celej generácie podľa predstáv ideológov a politikov prvej Slovenskej republiky neuspel. Hoci spôsoby práce s mládežou a ciele výchovy v organizácii HM boli mierne odlišné od nemeckej HJ, významným spôsobom zasiahli do života tisícov chlapcov a dievčat na Slovensku a zanechali v nich značnú stopu. Ani organizovanie kultúrnych, športových, spoločenských a vzdelávacích akcií a záujmových činností nemohlo zakryť jej hlavnú úlohu – presadiť vplyv národno-socialistickej ideológie v jej slo-

venskom variante na vekovú skupinu 6 až 20-ročných. Úplne sa stratila požiadavka vedeckosti pedagogiky, demokratickosti vzdelávania, slobody a rozvoj osobnosti a formovania individuality. Zdôrazňovanie jednoty v myslení, cítení a konaní, stavanie záujmov celku nad záujmy jednotlivca, vytváranie zdanlivej národnej jednoty, kult sily a násilia, rasizmus a antisemitizmus, odmietanie demokracie a plurality, fanatizovanie mládeže a snaha vychovať oddaných prívržencov slovenského národného socializmu, oslava vodcu, nátlak a potláčanie odlišných názorov, než sú oficiálne, militarizácia, prepojenie výchovy s ideológiou a politikou strany a vlády, mohutný vplyv štátnej propagandy na výchovu a vzdelávanie – to všetko sú znaky totalitnej ideológie vo výchove a vzdelávaní na Slovensku v r. 1938 – 1945 a systému, ktorý v máji 1945 skončil, aby ho po krátko vystriedal iný, ktorý mal s ním mnohé podobné znaky.

LITERATÚRA

- ČEČETKA, J. (1938) Reforma slovenského školstva. In: *Pedagogický zborník*. 1938, roč. 5, č. 4. s. 145 – 162.
- ČEČETKA, J. (1938) Slovenská národná výchova na slovenských školách. In: *Pedagogický zborník*, 1938, roč. 5, č. 3, s. 97 – 107.
- HAJKO, J. (2009) *Nezrelá republika. Slovensko v rokoch 1939 – 1945*, Bratislava: Slovart.
- HLAVATÝ, J. (1942) *Stráž*, 1942, roč. 3, č. 6 – 7, s. 156 – 158.
- KLIMKO, J. (1941-42) Ideové smernice pre ľudové školy podľa normálnych osnov. In: *Slovenský učiteľ*, roč. XXIII, č. 1. s. 5 – 9, s. 62 – 65.
- MEČIAR, S. (1938) Predpoklady organizácie slovenskej kultúry. In: *Pedagogický zborník*, 1938, roč. 5, č. 5 – 6, s. 193 – 220.
- Jml. Štátoobčianska náuka. In: *Slovenský učiteľ*, 1942, roč. XXII, č. 5. s. 213 – 216.
- Nová mládež*, 1943, roč. 5, č. 7. s. 1.
- MILLA, M. (2008) *Hlinkova mládež 1938 – 1945*, Bratislava: Ústav pamäti národa.
- POLAKOVIČ, Š. (1941) *Slovenský národný socializmus*, Bratislava.
- POLAKOVIČ, Š. (1941) *Úvod do filozofie pre VIII. triedu gymnázií slovenských*, Bratislava.
- POLAKOVIČ, Š. (1939) *K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje*. Turčiansky sv. Martin.
- POLAKOVIČ, Š. (1940) Národná a štátoobčianska výchova z hľadiska ideologického, In: *Národná výchova na našich školách stredného stupňa*, Bratislava: Spolok profesorov Slovákov, s. 15 – 39.
- POLAKOVIČ, Š. (1943) *Náš duch*, Bratislava.
- POLAKOVIČ, Š. (1942) *Slovenské národné vyznanie*, Bratislava.
- Prelom*, roč. 3, 4. 1. 1945, s. 1.
- SIVÁK, J. (1940) *Nové slovenské školstvo*, Bratislava.
- SIVÁK, J. (1942) Plodná éra slovenského školstva In: *Slovenský učiteľ*, 1942, roč. XXIII, č. 6 – 7. s. 244.
- Stráž*, 1942, roč. 3, č. 5.
- Stráž*, 1942, roč. 3, č. 1 a 7.

ŠROBÁR, J. (1938) In: *Nová mládež*, roč. 1, č. 1, s. 11.

TISO, J. (1940) In: *Gardista*, roč. 2, č. 45, s. 1.

TISO, J. (1943) Hlinkova mládež. In: *Prelom*, 1943, 20. jún, s. 1.

ZAVACKÁ, M. (2006) Hrdinské víčatá – oficiálne detské vzory rokov 1939 – 1944 In: *Kapitolami najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám Michala Barnovského*. Zostavil J. Pešek, HU SAV, Bratislava, HÚ SAV, s. 33 – 41.

Kontaktné údaje

PhDr. Milan KRANKUS, PhD.

Katedra pedagogiky

Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

e-mail: krankus@zoznam.sk

III. ŠKOLSTVO, VZDELÁVANIE A VÝCHOVA

RIADIACE ORGÁNY A ŠTRUKTÚRA ŠKOLSTVA POČAS AUTONÓMIE SLOVENSKEJ KRAJINY A V ROKOCH 1939 – 1945²⁰

Lubica Kázmerová

Abstrakt. Vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 prešlo štrukturálnymi a výraznými ideologickými zmenami. Zmeny zodpovedali vzniknutej politickej a spoločenskej situácii počas existencie slovenského štátu. Príspevok konkretizuje intenzitu zmien, ich odraz na všetkých stupňoch školského systému, jeho riadenia a činnosti jednotlivých ministrov školstva a národnej osvety sledovaného obdobia.

Štruktúra školského systému Slovenskej republiky (1939 – 1945) sa začala vytvárať už počas autonómie Slovenskej krajiny. Školstvo spravovalo Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO), ktorého základ tvoril bratislavský Referát MŠaNO. Kompetencie inštitúcie MŠaNO sa postupne rozšírili o oblasť vysokých škôl, vedeckých inštitúcií školské a kultúrne styky s cudzinou, sociálnu starostlivosť o študentov, ochranu pamiatok, umenie, ľudovú výchovu. Po vzniku Slovenského štátu pribudlo oddelenie pre nemecké školstvo a oddelenie pre ľudovú výchovu a sociálne ciele nemeckej národnosti. Ministerstvo školstva dozeralo na finančné zabezpečenie neštátnych ľudových škôl, učiteľské platy a štátne nakladateľstvo (Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943, s. 572 – 576).

Významnú úlohu v školskom systéme slovenského štátu zohral vplyv Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ). Počas autonómie Slovenskej krajiny začala ľudová strana postupne naplňovať svoje ideologické ciele. Po 14. marci 1939 likvidovala demokratický systém československého štátu a postupne kladla základy autoritatívneho režimu. Pri preberaní moci HSLŠ realizovala personálne zmeny hlavne v radoch ideových a politických protivníkov (V. Bystrický, 2008, s. 189). Ministerstvo školstva a jeho rezort sa stalo jedným z prvých ministerstiev (zároveň s Ministerstvom vnútra), v ktorom sa v personálnej politike uplatnil politicko-stranícky

²⁰ Štúdia je výstupom projektu VEGA č. 2/0122/13, Stratégie a priority československého štátu v oblasti vzdelávania, národnej osvety na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. (Aktivity centrálnych ministerstiev v kultúrnej a školskej politike čs. štátu a kompetencie referátu MŠaNO v Bratislave, osobnosti).

a národný princíp – súčasť ideológie HSLS. Z pracovných postov museli odísť českí zamestnanci. Personálne zmeny nastolené ministerstvom školstva a realizované počas autonómie Slovenskej krajiny na školách a na školských úradoch pod dohľadom HSLS, nemenili štruktúru školského systému, ktorý bol zavedený počas prvej Československej republiky (ČSR). Predškolská výchova a trojstupňový systém vzdelávania zostal naďalej zachovaný. Zásadné zmeny uskutočňované v školstve na Slovensku mali charakter personálnej lustrácie na princípe národnej príslušnosti, ktorá sa uplatňovala pri obsadzovaní jednotlivých pracovných miest na všetkých stupňoch školského systému.

Odchod českých zamestnancov zo školstva, tak ako aj zamestnancov z iných rezortov, podliehal dohodám medzi ústrednou a autonómnou vládou. Ich právny obsah zúčastnenej strany často prehliadali a porušovali. Personálne zmeny v rezorte ministerstva školstva sa spájajú s menom prvého ministra MŠaNO autonómnej slovenskej vlády Matúša Černáka,²¹ ktorý zastával post ministra školstva od 8. októbra 1938 do januára 1939. O svojom pôsobení na ministerstve hovoril: „*Stal som sa ministrom školstva a robil som všetko tak, ako mi moje autonomistické presvedčenie kázalo*“ (Slovenský národný archív, f. Národný súd (NS), mikrofilm I. A-1018).

Pod Černákovým vedením sa začal proces odsunu českých učiteľov a profesorov zo Slovenska. V čase od októbra 1938 do októbra 1940 sa mu podrobilo 660 vyučujúcich. Na miesto po českých učiteľoch nastúpila v ideálnom prípade pedagogickou kvalifikáciou rovnocenná slovenská sila, hlavne z územia zabratého Maďarskom. Miesta boli často obsadzované pedagógmi, ktorí počas prvej ČSR pôsobili a to napriek kvalifikácii pre vyššie stupne školského systému, na nižších stupňoch. Z hľadiska kvalifikácie platil aj opačný postup. Na miesta stredoškolských profesorov nastupovali učitelia Slováci z ľudových škôl. V službách slovenského MŠaNO mohli po 14. marci 1939 naďalej zotrvať iba tí českí stredoškolskí a vysokoškolskí učitelia, za ktorých slovenské ministerstvo v uvedenom období nedokázalo nájsť náhradu zo slovenských zdrojov (Nové slovenské školstvo II., s. 56).

Po niekoľkomesačnom Černákovom pôsobení nastúpil na post ministra školstva Jozef Sivák, pracovník rezortu s dlhoročnou školskou praxou.²²

²¹ M. Černák bol od roku 1939 do roku 1944 vyslancom slovenského štátu v Nemecku, od roku 1942 akreditovaný tiež vo Fínsku a Dánsku.

²² J. Sivák začínal v školských službách na mieste učiteľa za rakúsko-uhorskej monarchie.

Sivák mal záujem podrobiť školský systém slovenského štátu reformným zmenám. Tie odvodzoval zo skúseností získaných z pedagogickej činnosti počas prvej ČSR (Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943, s. 25 – 26). Základy školskej reformy predstavil na zasadnutí Kultúrneho výboru Snemu Slovenského štátu ako korekciu predchádzajúcej školskej politiky československého štátu. Predstavovaná reforma bola v plnom súlade s ideológiou ľudovej strany, pričom však Sivákova rétorika neobsahovala odmietanie predchádzajúceho školského systému a jeho štruktúry. Slovenská škola pod jeho vedením mala plniť „*dvojakú úlohu: vychovávať a prevychovávať*“ (Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943, s. 36). Hlavnými zásadami pre výchovu a vzdelávanie bolo uplatňovanie nábožensko-mravnej a národnej výchovy. Reforma štruktúry školského systému sa začala uskutočňovať najskôr na stredných školách. Štát sledoval, okrem priameho ideového vplyvu na dospelujúcu mládež, ktorá po ukončení stredoškolskej dochádzky odchádzala do praxe, ekonomické ciele úsporného školstva. Stredných škôl bolo kvantitatívne, samozrejme, menej než ľudových (národných) a meštianok. Reforma si tým vyžadovala zo štátnej pokladnice menšie náklady než na početné ľudové školy.

Zmenu štruktúry zabezpečovalo vládne nariadenie z 11. júla 1939 č. 168 Sl. z. o organizácii a správe strednej školy. Nariadňovalo vytvorenie jednotnej strednej školy s názvom gymnázium, ktorú sa pokúsili, ale neúspešne zaviesť do praxe. Ciele jednotnej strednej školy ideovo podčiarkovali prvoradosť slovenskej štátnosti vo výchove slovenskej mládeže „*na podklade náboženskom, aby sa zaradila k mravným a verným občanom Slovenského štátu*“ (Slovenský zákonník 1939, s. 342 – 345).

Nariadenie umožňovalo zriaďovanie stredných škôl cirkvou, čo malo prispieť k zintenzívneniu mravno-náboženského vzdelávania a výchovy študujúcej mládeže. S uvedeným súviselo aj ďalšie nariadenie, ktorým zrušili na všetkých stupňoch vzdelávania koedukované vyučovanie mládeže. Školská politika slovenského štátu všeobecne považovala zrušenie koedukácie za zdravú výchovu mladej populácie. Nariadenie č. 168/1939 Sl. z. v § 11. predpokladalo vznik separátnych škôl pre dievčatá, prípadne tried v oddelenej časti budovy. Dôsledkom zrušenia koedukácie sa znížili počty dievčat na stredných školách.

Ďalší reformný krok, ktorý zasiahol do štruktúry systému slovenského školstva počas slovenského štátu, bol zákon o ľudových školách č. 308/

Neskôr pôsobil ako inšpektor. Zastával tiež úradnícke posty, písal učebnice, od roku 1919 bol členom a tiež funkcionárom ľudovej stany, kde sa radil k umiernenému krídlu.

1940 Sl. z., ktorý znížil počet štyroch typov ľudových škôl (štátnych, cirkevných, obecných a súkromných), na dva typy ľudových škôl – na obecné a cirkevné. Ľudové školy sa podľa Siváka počas prvej ČSR, mohli „zakladať samovoľne“ (Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943, s. 25), bez prísnejších pravidiel. Ekonomickú podstatu reformy ľudového školstva tvorili zásady úsporného školstva. V praxi to znamenalo zníženie počtu jednotriednych ľudových škôl. Prijatý zákon č. 308/ 1940 Sl. z. ľudovým školám ukladal, „...vychovávať školopovinnú mládež za mravných a verných občanov Slovenskej republiky na podklade kresťansko-národnom“ (Slovenský zákonník, roč. 1940, s. 481 – 489), čo bola len drobná verbálna modifikácia cieľa reformy strednej školy. Zásadnou zmenou výchovných a vzdelávacích cieľov bolo povinné vyučovanie náboženstva na ľudových školách a meštiankach. Reforma ľudového školstva vstúpila do platnosti 1. januára 1941.

Výchovné požiadavky ľudovej strany sa uplatňovali nielen vo vyučovanom procese, ale aj pôsobením na mládež v afilečnej organizácii HSLS v Hlinkovej mládeži (HM), ktorá združovala žiakov národných a stredných škôl. V jej oddieloch sa uskutočňovala väčšina voľnočasových aktivít žiakov a študentov – teda kultúrna a športová záujmová činnosť. Tak sa výchova v duchu štátno-straníckej ideológie HSLS dostala aj mimo školského vyučovania.

Rozhodujúcim činiteľom školského systému bol a naďalej zostal vyučujúci – učiteľ, profesor, výchovný pracovník. Dôležitosť postojov pedagóga pri realizácii svojich politických zámerov si uvedomovali predstavitelia ľudovej strany. Vytváraním vlastných totalitných organizácií sa pokúsili ideovo a politicky zjednocovať spoločnosť.

Organizácie učiteľov sa podrobili ideovo-politickému zjednocovaniu. Podľa zákona z r. 1940 č. 297 Sb. z. a č. 70 z r. 1942 sa stavovské učiteľské inštitúcie stali povinne členmi Slovenskej pracovnej pospolitosti. Školeniami pedagógov organizačne patrili do kompetencie školskej správy.

Ideové prispôsobenie vzdelávacieho procesu požiadavkám HSLS na vzdelávanie a výchovu žiakov a študentov ministerstvo zabezpečovalo revíziou kníh v školských a verejných knižniciach. Revíznu činnosť pripravovala Ústredná osvetová komisia pri MŠaNO.²³

Postoj ľudovej strany v školstve k národnostným menšinám, pre ktoré dobovo používali pojem národné skupiny, sa odvíjal od politických posto-

²³ V rokoch 1939 až 1943 vyšlo 140 nových učebníc pre národné školy a meštianky, ktorými nahrádzali vyradené.

gov režimu v zahraničnej politike. Do kompetencie ministerstva však naďalej patrili školy maďarskej a rusínskej národnosti. Na území slovenského štátu sa výrazne zmenili počty žiakov a študentov napr. maďarských škôl, čo zapríčinila Viedenská arbitráž.²⁴ V roku 1940 sa do pozornosti vládnych orgánov dostali židovské vzdelávacie a výchovné zariadenia. Nariadenie č. 208/1940 novelizované nariadením č. 255/1940 Sl. z. (vstúpilo do platnosti 2. septembra 1940) v hlavných paragrafoch hovorilo o vylúčení Židov zo všetkých výchovných inštitúcií na všetkých úrovniach okrem základných škôl. Povinnú školskú dochádzku mohli židovské deti absolvovať výlučne v školách pre Židov. Nariadenie zastavilo všetky štátne náklady spojené s financovaním židovských škôl. Financovanie prešlo výhradne do kompetencií židovskej obce, Ústredne Židov a na Židovskú učiteľskú jednotu.

Nariadením o právnom postavení Židov z 9. septembra 1941 pod názvom Židovský kódex vstúpilo do platnosti 270 paragrafov, ktoré postavili občanov židovského vierovyznania do osobitného právneho režimu. Podľa kódexu sa vzdelávať mohli len *„(1) Židia v školopovinnom veku – okrem tých, ktorí sú príslušníkmi štátom uznaných kresťanských cirkví – môžu svoju školskú povinnosť plniť iba v osobitných ľudových školách alebo triedach, ktoré k tomuto cieľu určí Ministerstvo školstva a národnej osvety“* (VI. n. č.198/1941 Sl. z. Nariadenie zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov).

V rokoch 1938 – 1941 prešla štruktúra školského systému slovenského štátu zmenami sčasti podmienenými politickými cieľmi režimu slovenského štátu. Tie na jednej strane reprezentovali reformy ľudových a stredných škôl a doplnenie štruktúry vzdelávacej sústavy o vysoké školy. V roku 1939 začala činnosť Slovenská vysoká škola technická a v školskom roku 1940/1941 novo zriadená bola Vysoká škola obchodná. Zmeny zaznamenala Slovenská univerzita (bývalá Univerzita Komenského). Tá sa v školskom roku 1940/1941 rozšírila o prírodovedeckú, farmáciu, rímskokatolícku bohosloveckú fakultu. V školskom roku 1942/1943 pribudla Slovenská evanjelická bohoslovecká fakulta. Druhú stranu zmien štruktúry školského systému slovenského štátu tvorilo vylúčenie židovského obyvateľstva zo vzdelávacieho procesu podmienené stratou občianskych práv.

²⁴ Na Štátnom maďarskom gymnázium v Bratislave bolo v školskom roku 1938/1939 19 tried s 721 žiakmi a po 2. novembri 1938 deväť tried s 338 žiakmi. V nasledujúcom školskom roku 1939/1940 sa počet zvýšil o 50 a taký zostal do roku 1944.

Od roku 1941 do konca druhej svetovej vojny školský systém slovenského štátu už nezaznamenal výraznejšie zmeny, k čomu prispela vojnová situácia. Princípy začatých školských reforiem uplatňovali vo vydávaných učebniciach, ktoré pod dohľadom ministerstva školstva spĺňali požiadavky štátno-straníckej ideológie HSLS.

Posledným z ministrov školstva slovenského štátu bol Aladár Kočiš. V školskom roku 1944/1945, v čase po vypuknutí Slovenského národného povstania, vydal výnosy o vlasteneckej výchove v národnom a štátnom duchu s cieľom: „...naučiť chápať slovenskú štátnosť ako prirodzený dôsledok dejinného vývinu osudov národného života pre všetky prítomné i budúce slovenské pokolenia. Škola má v tomto smere vplývať na žiakov sústavne, aby nikdy nezapochybovali o historickej opodstatnenosti nášho práva na samostatný národný a štátny život“ (Slovák, 1944, s. 3).

V roku 1945, keď územie Slovenska bolo miestom priamych bojov druhej svetovej vojny a vyučovací proces sa dal len ťažko zabezpečiť, na Slovensku existovali dva riadiace orgány – MŠaNO Slovenskej republiky a Povereníctvo SNR pre školstvo a národnú osvetu zriadené Slovenskou národnou radou. Na čele povereníctva stál Jozef Lettrich a jeho zástupcom bol Ondrej Pavlík. Druhé zasadnutie SNR v Banskej Bystrici sa zaoberalo aj otázkami školstva. SNR schválila poštátnenie školstva a návrat ku koedukácii, čo predznamenovalo jeho ďalší vývoj.

LITERATÚRA

- BYSTRICKÝ, V. (2008) Vystáňovanie českých zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939. In: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava, s. 189.
- Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943*. (1994) Bratislava.
- SIVÁK, J. (1940) *Nové slovenské školstvo II.*, Bratislava.
- Slovák* (1944) roč. 26, 30. december 1944, č. 295, s. 3.
- Slovenský zákonník 1939*. Bratislava, s. 342 – 345.
- Slovenský zákonník 1940*. Bratislava, s. 481- 489.
- Židovské školstvo počas 2. svetovej vojny.(1991) In: *Židia na Slovensku*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, s. 17 – 27.

Kontaktné údaje

PhDr. Lubica KÁZMEROVÁ, CSc.
Historický ústav SAV
Bratislava
e-mail: histluba@savba.sk

KATOLÍCKE ŠKOLSTVO V RÁMCI ŠKOLSKÉHO SYSTÉMU NA SLOVENSKU V ROKOCH 1939 – 1945

Marián Cipár

Abstrakt. Príspevok sa venuje téme systému, štruktúry a významu katolíckeho školstva na Slovensku v období rokov 1939 – 1945 (predovšetkým ľudové a meštianske školy), vyplývajúce z vývoja vzťahov štátu a Cirkvi na Slovensku, politickej situácie na Slovensku, religióznej a národnostnej štruktúry obyvateľstva na vtedajšom území Slovenska. Príspevok sa ďalej zaoberá legislatívnym rámcom, ekonomickými podmienkami a personálnym zabezpečením katolíckeho školstva. Osobitne sa venuje grécko-katolíckemu školstvu. Súčasťou príspevku sú štatistické údaje, týkajúce sa cirkevného školstva na území Slovenskej republiky.

Úvod

Cirkevné školstvo je fenomén, ktorý je ovplyvnený charakterom štátu, legislatívnym systémom školstva ako takého, financovaním škôl, religióznou štruktúrou obyvateľstva a v neposlednom rade vývojom vzťahov štátu a cirkví nielen v konkrétnej dobe, ale aj v jeho historickom a politickom kontexte.

Obdobie rokov 1938 – 1945 je okrem toho obdobím plným štátoprávnymi, politickými, ekonomickými a hodnotovými zmien a predovšetkým existencia Slovenskej republiky bola podmienená tlakom nacistického Nemecka a domácich kolaborantov na všetky oblasti života slovenskej spoločnosti a vojnovým stavom, v ktorom Slovenská republika existovala.

V príspevku sa zoberáme nasledujúcimi základnými témami:

- vzťah štátu a cirkví všeobecne v období Slovenskej republiky,
- vývoj školstva na Slovensku v sledovanom období,
- legislatívne a ekonomické postavenie cirkevných škôl,
- miesto cirkevného školstva v rámci školského systému doplnené vybranými štatistickými údajmi, týkajúcimi sa cirkevného školstva.

Politicko-spoločenský kontext doby

V roku 1939 vznikla Slovenská republika, ktorá si pôvodne dala za cieľ budovanie spoločnosti, postavenej na zásadách sociálnych encykliík pá-

pežov. Jeho prezidentom sa stal katolícky kňaz Dr. Jozef Tiso. Pôsobenie kresťanských cirkví (katolíckej a evanjelickej a. v.) štát silne podporoval. Slovenská republika bola však pod veľkým politickým, ekonomickým i vojenským tlakom nacistického Nemecka, čo spôsobilo postupné oslabovanie pozícií nenacistických síl v spoločnosti a čiastočné preberanie nemeckého modelu usporiadania štátu. Aj na Slovensku boli schválené protižidovské zákony a odtransportovaných takmer 60 000 Židov do koncentračných táborov do Nemeckej ríše. Tento moment a skutočnosť, že na čele štátu bol katolícky kňaz, spôsobili chladné vzťahy medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou od jej vzniku v roku 1939. Počas Slovenského národného povstania a po druhej svetovej vojne a obnovení Československej republiky vývoj smeroval k potlačeniu vplyvu cirkví vo verejnom živote predovšetkým komunistickými politickými silami a celý proces vyvrcholil vo februári 1948 prevzatím moci komunistickou stranou, čím bol dovtedajší vývoj vzťahu štátu a cirkví násilne prerušený a obnovený bol až po novembri 1989. Z hľadiska postavenia cirkevných škôl tento proces viedol k poštátňeniu cirkevných škôl na celom území Československa v roku 1945 (na území Slovenska už v roku 1944 v období Slovenského národného povstania).

Slovenská republika a hlavné slovenské politické sily rešpektovali tak individuálne náboženské práva registrovaných cirkví, ako ich spoločenskú dimenziu činnosti. Štát systematicky podporoval pôsobenie dvoch hlavných cirkví v spoločnosti (rímskokatolíckej a evanjelickej cirkvi a. v.) v slovenskej spoločnosti v oblasti školstva, kultúry a v sociálnej oblasti. Vzťah ku gréckokatolíckej cirkvi bol problematický, postupne sa vytváral od stavu plného sporov a nedorozumení a podozrievavého postoja k akceptácii jej existencie a činnosti (uvádzame v časti Gréckokatolícka cirkev).

Uvedený stav sa prejavil v oblasti školstva systémovými opatreniami tak vo vzťahu k cirkvám, ako aj cirkevným školám. Vo všeobecnosti bol postoj k cirkvám pozitívny.

Podpora uznaných cirkví

Podpora cirkví sa prejavila vo vytváraní systemizovaných miezd duchovných. Štát vychádzal cirkvám v ústrety pri financovaní systemizovaných miezd duchovných. Tí pôsobili tak v pastorácii, ako aj na školách. Počet systematizovaných miest vychádzal z požiadaviek cirkví. Štát reagoval

aj na zmeny spôsobené zabratím južných území z hľadiska cirkevných potrieb, kde riešil vytvorenie systemizovaných miest v rámci katolíckej Apoštolskej administratúry v Prešove.²⁵ Ďalšou oblasťou podpory cirkví bola finančná podpora cirkví pri oprave kostolov a iných sakrálnych objektov zo štátneho rozpočtu (KOL., 1940, s. 75 – 76). O úzkom vzťahu medzi štátom a cirkvou svedčí aj skutočnosť, že ústavu nemeckej a slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. schvaľovala vláda Slovenskej republiky. Duchovní uznaných cirkví boli považovaní za štátnych zamestnancov. Zákon o dočasných platových pomeroch štátnych zamestnancov sa vzťahoval aj na duchovných a tí dostávali rovnaké výhody ako štátni zamestnanci. (prídavky slobodným, prídavok na manželku, a výchovný príspevok na deti).²⁶ Snahu o vylúčenie Židov zo spoločenského života dokumentuje aj ich vylúčenie z finančnej podpory duchovných, ako aj celkovej podpory v oblasti podpory cirkví a náboženských spoločností.²⁷

Osobitou kapitolou v čase Slovenskej republiky je postavenie gréckokatolíckej cirkvi. Túto cirkev už počas obdobia medzivojnovnej Československej republiky podozrievali štátne úrady. Súvisí to s jej zložitou históriou na území Slovenska. V období Rakúsko-Uhorska bolo vedenie cirkvi a časť kňazov silne prouhorsky a promaďarsky zamerané. Oblasti, kde žili Rusíni, patrili medzi hospodársky a sociálne najmenej rozvinuté. Cirkev po vzniku Československej republiky prešla zložitým prerodom a transformáciou v rámci demokratického systému. Zložitosť situácie znásobovala skutočnosť, že Rusíni nemali kodifikovaný spisovný jazyk. V samotnom národnom spoločenstve existovali tri základné predstavy o národnom smerovaní:

- proukrajinský smer, ktorý vnímal Rusínov ako súčasť ukrajinského národa,
- proruský smer, ktorý sa snažil zaviesť ako vyučovací jazyk do škôl a vo verejnosti ruštinu a
- smer, ktorý chápal Rusínov ako samostatný národ. Tento smer bol najsilnejší a tento smer obhajovala gréckokatolícka cirkev.

²⁵ Jedným z dôsledkov Viedenskej arbitráže boli zabratie Košíc Maďarskom a biskup sa presídlil do Prešova, odkiaľ riadil 161 farností košickej diecézy, ktoré zostali na slovenskom území. Štát financoval miesta 4 duchovných pri Apoštolskej administratúre v Prešove.

²⁶ Zákon č. 173/1940 Sl. z.

²⁷ Minister školstva bez legislatívnej normy k 1. 9. 1940 zastavil vyplácanie kongruy (kongruových doplnkov) rabínom a podrabínom v aktívnej službe, na ktoré mali nárok, s odôvodnením prípravy zákona o postavení Židov (tzv. židovský kódex).

Zároveň absentovala existencia rusínskych národných inštitúcií. Túto úlohu prevzala dočasne gréckokatolícka cirkev prostredníctvom prešovského gréckokatolíckeho biskupstva (J. Coranič, 2013).

Základné faktory budovania školstva v rokoch 1939 – 1945

Transformácia školstva po vzniku Slovenskej republiky reflektovala nasledujúce základné skutočnosti:

- nové ideové smerovanie školstva v súlade so vznikom nového štátu a presadzovania novej národnej a štátnej ideológie,
- strata južných území po Viedenskej arbitráži (zníženie počtu škôl a školských inšpektorátov),
- relatívny nedostatok učiteľov slovenskej národnosti (zníženie počtu učiteľských ústavov),
- odchod väčšiny českých učiteľov,
- budovanie odborného a technického stredného školstva,
- budovanie a rozvoj vysokých škôl,
- tvorba nových učebníc (predovšetkým dejepis, vlastiveda a slovenský jazyk),
- rešpektovanie a podpora cirkevných škôl, predovšetkým v oblasti ľudových škôl.

Reforma školstva reagovala aj na významné zmeny z hľadiska územia Slovenska. Slovensko stratilo veľké oblasti na juhu krajiny. Z obsadeného územia odišlo veľa učiteľov, ktorí hľadali uplatnenie. To spôsobilo relatívny nedostatok pedagógov a urýchlilo proces odchodu českých učiteľov. Niektoré učiteľské ústavy boli pre nadbytočnosť zrušené. Na druhej strane Slovensko získalo územia na Orave a Spiši, ktoré stratilo v procese vzniku Československej republiky. Na tomto území štát prevzal 25 (Orava) a 17 (Spiš) ľudových škôl, ktoré sa stali konfesijnými (v zmysle náboženskej príslušnosti obyvateľov).

Katolícke ľudové školstvo

Ľudové školstvo patrilo medzi základné priority Katolíckej cirkvi tak v čase Československej republiky, ako aj počas Slovenskej republiky. Cirkev sa snažila formovať človeka už od útleho veku prostredníctvom pastoračie rodín, činnosťou predškolských zariadení, činnosťou ľudových

a meštianskych škôl. Cieľom bolo osloviť široké masy obyvateľstva, čo sa jej aj úspešne darilo. Cirkev sa ďalej angažovala predovšetkým v oblasti výchovy a vzdelávania pedagógov a určité miesto mala v oblasti stredného školstva.

Zásady reformy ľudového školstva:

Nový štát zaviedol reformu predovšetkým v oblasti ľudového školstva a meštianskych škôl. V oblasti ľudových, meštianskych a stredných škôl boli cirkevné a štátne (obecné) školy zrovnoprávnené v oblasti spoločenského a sociálneho postavenia pedagógov. Štát rešpektoval vysoký podiel veriacich na obyvateľstve a verejné aktivity registrovaných cirkví v školskej, sociálnej, kultúrnej a zdravotníckej oblasti.

Reforma ľudového školstva vychádzala z ideí nového štátu, v ktorom základom výchovy a vzdelávania bol nábožensko-mravný a národný princíp. Organizačná zmena vychádzala zo zaistenia náboženskej výchovy žiakov podľa príslušnosti k jednotlivým konfesiam (predovšetkým katolíckej a evanjelickej ľudové školy).

Medzi základné zásady reformy patrili:

1. vytvorenie jednotného druhu ľudovej školy, a to predovšetkým cirkevnej ľudovej školy v prevažnej väčšine obcí,
2. vytvorenie obecných ľudových škôl ako ľudových škôl pre príslušníkov viacerých konfesií, v ktorých je podiel príslušníkov jednotlivých konfesií nedostatočný na zriadenie osobitnej cirkevnej ľudovej školy (nábožensky rôznorodé obce, kde žiadna z konfesií nedosiahne 4/5 z celkového počtu obyvateľov),
3. obecná úhrada nákladov na vybudovanie a prevádzku ľudových škôl (resp. za finančnej podpory štátu),
4. štátne úhrady nákladov na personálne náklady ľudových škôl,
5. zjednotenie platov a postavenia učiteľov obecných a cirkevných škôl (vytvorenie jednotných služobných a platových ustanovení pre obidva typy škôl).

Tým, že štát na seba prevzal financovanie ľudového školstva, získal vplyv na činnosť cirkevných ľudových škôl. Svoj vplyv uplatňoval predovšetkým pre prijímaní učiteľov na učiteľské miesta. Na cirkevných školách získal štát paritné zastúpenie v kvalifikačných a disciplinárnych komisiách. Pri obsadzovaní učiteľských miest mala Cirkev právo prezentačné a štát právo nominačné. Cirkvi boli povinné využívať školské objekty aj naďalej a odovzdať finančné prostriedky, určené na vzdelávacie ciele, pre

potreby príslušných ľudových škôl. Reforma zaviedla aj vnútornú reorganizáciu ľudových škôl. Reforma si kládla za cieľ odstraňovať nedostatky, resp. pre nový štátny režim nevyhovujúce východiská z rokov 1918 – 1938 (KOL., 1940, s. 13 – 15).

Základné ciele reformy v ľudových školách:

- výchova žiakov k záujmu o praktické povolania,
- podpora záujmu o hospodárske, obchodné a živnostenské povolania,
- vedenie k telesnej a duševnej práci, ktorá je podľa ústavy povinnosťou,
- aktivita, podnikavosť, samostatnosť, zodpovednosť,
- zásada školského regionalizmu,
- láska k vlasti a rodnému kraju,
- zákaz koedukácie.

Vzdelávanie na ľudovej škole malo rešpektovať kultúrno-sociálnu situáciu v príslušnej obci a regióne a vychovávať z hľadiska štátnej ideológie na základe nábožensko-morálnych zásad pre potreby hospodárstva štátu. Aj keď vplyv štátu na ľudové školy bol silný, cirkevné školy si podržali určitú autonómiu a samostatnosť. Vplyv mala aj skutočnosť, že sa riadili pokynmi biskupského zboru a všeobecnými nariadeniami Svätej stolice v oblasti cirkevného školstva. Nemecký národný socializmus svojím pohanstvom a ateizmom bol v katolíckej cirkvi chápaný ako cudzí prvok (neslovenský) prvok, a preto nebol prijímaný ako ideové východisko v katolíckej výchove a vzdelávaní.

Gréckokatolícke školstvo

K rusínskej národnosti sa v roku 1940 hlásilo 91 079 obyvateľov na Slovensku (J. Coranič, 2013, s. 174). Vláda už za obdobia Československej republiky pozorne sledovala rusínske národnostné aktivity (KOL., 1940, s. 179) Dôvodom boli historické skúsenosti z obdobia Uhorska, keď časť gréckokatolíckej hierarchie aj radových kňazov zastávala prouhorské a maďarónske postoje. Existovala obava, že ochrana rusínskych záujmov bude spojená s revizionistickou agitáciou zo strany Maďarska prostredníctvom časti gréckokatolíckeho duchovenstva. Po 6. októbri 1938, a predovšetkým po vzniku Slovenskej republiky sa stali aktivity prešovského gréckokatolíckeho biskupstva a jeho aktivít v oblasti cirkevného školstva vážnym sporom medzi štátom a gréckokatolíckou cirkvou. Paradoxne v štáte, ktorý si ctil korporátne práva cirkví, kde patrí aj oblasť školskej

politiky, tak vznikol vážny spor v oblasti slobody činnosti cirkevných škôl. Prešovský gréckokatolícky biskup Gojdič si kládol za cieľ na jednej strane budovať gréckokatolícke cirkevné školstvo pre potreby veriacich a na strane druhej rozvíjať kultúrny a vzdelanostný život rusínskej národnostnej menšiny. Snahou biskupstva bolo udržať a rozvíjať existujúce gréckokatolícke školstvo. Biskup sa snažil udržať činnosť rusínskeho gymnázia v Prešove a činnosť cirkevných ľudových škôl s vyučovacím jazykom rusínskym. Tu prichádzal do konfliktu s regionálnou miestnou štátnou správou. Konflikt vznikol za situácie, keď štátna moc presadzovala slovenčinu ako vyučovacím jazyk v rusínskych obciach a naopak, ak niektorí kňazi rusínskej orientácie presadzovali rusínčinu v slovenských obciach. Štát podmieňoval svoju podporu (podobne ako pri rímskokatolíckej a evanjelickej cirkvi) slovakizovaním rusínskych škôl. Konflikt spôsobený aj emancipáciou slovenských gréckokatolíkov, ktorí požadovali vyriešenie slovenskej školskej otázky, t. j. preklad katechizmu do slovenského jazyka, aby sa deti učili náboženstvo v slovenskom a nie v rusínskom alebo cirkevno-slovanskom jazyku. Zároveň žiadali vytvorenie cirkevných a kultúrnych inštitúcií pre slovenských gréckokatolíkov. Ďalšími problémami bol nedostatok slovenských učiteľov, nedostatok slovenských učebníc.

Na druhej strane boli snahy o presun rusínskeho cirkevného gymnázia z Prešova do Medzilaboriec. Tu sa biskup rázne postavil proti týmto snahám. Presunutie gymnázia by malo negatívny vplyv na udržanie postavenia rusínskeho jazyka a vzdelávania, pretože by bolo presunuté na perifériu severovýchodného Slovenska.

Osemnásteho decembra 1940 dokonca ministerstvo školstva vyzvalo biskupa Gojdiča, aby zrušil gréckokatolícku ruskú učiteľskú akadémiu v Prešove (KOL., 2009, s. 187).

Neustále konflikty sa snažil biskup riešiť listom prezidentovi Tisovi, ale jeho záležitosť sa nepohla, preto sa v roku 1939 rozhodol podať abdikáciu. Svätá stolica jeho abdikáciu prijala, ale zároveň ho po niekoľkých mesiacoch vymenovala za trvalého biskupa. Preto štátna moc rezignovala na snahy o úplné potlačenie rusínskeho gréckokatolíckeho školstva a postupne v roku 1941 – 1942 sa pomery vzájomne upravovali prostredníctvom zmiešanej komisie na riešenie situácie (KOL., 2009, s. 192). Spor, ktorý vznikol, je ukázkou reakcie autoritatívneho štátu a na slobodné postoje cirkvi. Bol to konflikt, ktorý skončil pozitívne pre gréckokatolícke školstvo a gréckokatolícku cirkev.

Počet ľudových a meštianskych škôl a počet pedagógov na jednotlivých typoch škôl nám ukazujú tabuľky č. 1 – 4. Katolícka cirkev sa anga-

žovala predovšetkým v oblasti ľudového školstva, kde je podiel katolíckych škôl viac ako tretinový (rovnako ako podiel pedagógov katolíckych škôl). Zo štatistických tabuliek je vidno, že katolícke ľudové školy tvorili asi 36 % všetkých ľudových škôl ešte pred prijatím zákona o ľudových školách v roku 1941. Obdobný pomer dosahoval aj počet učiteľov na ľudových školách.

Tab. č. 1 Počet ľudových škôl podľa zriaďovateľa k 30. 6. 1940

typ školy	počet	počet tried	podiel na počte škôl v %	podiel na počte tried v %
štátne	1 164	3 658	38,14	44,72
obecné	239	529	7,83	6,47
rímskokatolícke	1 044	2 963	34,21	36,23
gréckokatolícke	192	340	6,29	4,16
evanjelické a. v.	357	544	11,70	6,65
reformované	12	18	0,39	0,22
židovské	44	127	1,44	1,55
Spolu	3 052	8 179	100,00	100,00

Zdroj: KOL, s. 15.

Tab. č. 2 Počty učiteľov podľa zriaďovateľa k 30. 6. 1940 – Ľudové školy

typ školy	muži	ženy	spolu	podiel pedagógov na celkovom počte v %	podiel mužov na celkovom počte %	podiel žien na počte na celkovom počte %
štátne (SJ, RJ)	2 020	1 782	3 802	48,99	46,59	52,04
obecné	275	176	451	5,81	6,34	5,14
rímskokatolícke	1 487	1 253	2 740	35,31	34,29	36,59
gréckokatolícke	103	48	151	1,95	2,38	1,40
evanjelické a.v.	368	117	485	6,25	8,49	3,42
reformované	9	1	10	0,13	0,21	0,03
židovské	74	47	121	1,56	1,71	1,37
Spolu	4 336	3 424	7 760	100,00	100,00	100,00

Zdroj: KOL., s. 28 – 29.

Katolícke meštianske školy

Reforma meštianskych škôl vychádzala z potreby prispôbiť sieť meštianskych škôl potrebám dochádzky detí, zavádza slobodu výberu školy, neviazanú na bydlisko žiaka. Cieľom je umožniť nadaným deťom navštevovať meštianske školy. Reforma zriadila štvorročnú meštiansku školu. Meštianska škola nadväzovala na štvrtý postupový ročník ľudovej školy. Podiel meštianskych katolíckych škôl predstavoval asi 10 % všetkých škôl a v tejto oblasti si zachoval štát dominanciu asi 90 % všetkých škôl.

Tab. č. 3 Počet meštianskych škôl podľa zriaďovateľa k 30. 6. 1940

typ školy	počet	Počet tried	podiel na počte škôl v %	podiel na počte tried v %
štátne	152	1 103	85,39	90,48
obecné	3	20	1,69	1,64
rímskokatolícke	20	86	11,24	7,05
gréckokatolícke	1	3	0,56	0,25
evanjelické a.v.	2	7	1,12	0,57
reformované	0	0	0,00	0,00
židovské	0	0	0,00	0,00
Spolu	178	1 219	100,00	100,00

Zdroj: KOL, s. 16.

Tab. č. 4 Počty učiteľov podľa zriaďovateľa k 30. 6. 1940 – Meštianske školy

typ školy	muži	ženy	spolu	podiel pedagógov na celkovom počte v %	podiel mužov na celkovom počte %	podiel žien na celkovom počte %
štátne (SJ, RJ)	689	636	1 325	91,57	96,50	86,77
obecné	9	8	17	1,17	1,26	1,09
rímskokatolícke	13	82	95	6,57	1,82	11,19
gréckokatolícke	2	2	4	0,28	0,28	0,27
evanjelické a.v.	1	5	6	0,41	0,14	0,68
reformované	0	0	0	0,00	0,00	0,00
židovské	0	0	0	0,00	0,00	0,00
spolu	714	733	1 447	100,00	100,00	100,00

Zdroj: KOL, s. 28 – 29.

LITERATÚRA

- CORANIČ, J. (2013) *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*, Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta.
- DOLINSKÝ, J. (1999) *Cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1918-1945, Edícia Dialógy*. Trnava: Dobrá kniha.
- KOL. (1940) *Reč Jozefa Siváka II, ministra školstva a národnej osvety, povedaná v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky*, Bratislava, Ministerstvo školstva a národnej osvety v Bratislave.
- KOL. (2009) *Dejiny cirkevného gréckokatolíckeho školstva na Slovensku*, Prešov 2009, Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta.
- MORAVČÍKOVÁ, M. – CIPÁR, M. (2001) *Cisárovo cisárovi, Ekonomické zabezpečenie cirkví a náboženských spoločností*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví.

Kontaktné údaje

PaedDr. Marián CIPÁR
Katedra pedagogických štúdií
Pedagogická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
e-mail: cipar.marian@gmail.com

VYSOKÉ ŠKOLSTVO NA SLOVENSKU V OBDOBÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY A VÝCHOVNO-VZDELÁVACÍ PROCES NA SLOVENSKEJ UNIVERZITE

Janka Štulrajterová

Abstrakt. Pomerne pokojné roky prvej dekády Československa vystriedali v druhom desaťročí jej existencie výrazné zmeny, v dôsledku ktorých vznikol samostatný Slovenský štát. Štúdiá má za cieľ reflektovať vznik a vývin vysokých škôl na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 a zmeny, ktoré sa dotkli Univerzity Komenského, zmeny jej názvu, odchodu českých učiteľov, vzniku ďalších fakúlt, obsahu a organizácie prednášok, relatívne autonómneho fungovania univerzity, študentských spolkov, ale aj obmedzenia štúdiá židovských poslucháčov či štúdiá žien.

Vstupom Hitlera na medzinárodnú politickú scénu a jeho ambíciou zlikvidovať Československo vzrastalo napätie, a tiež nádeje maďarských revizionistov, obnoviť hranice bývalého Uhorska. O korekciu hraníc s ČSR malo záujem aj Poľsko. V 30. rokoch 20. storočia silneli v slovenskom prostredí autonomistické snahy a aktivity. Autonomisti žiadali spravodlivé vyrovnanie s českým národom na základe Pittsburskej dohody, v zmysle ktorej sú Slováci svojbytným národom a odmietajú ideu jedného československého národa a československého jazyka. Politické udalosti ako *anšlus* Rakúska, Mníchovská dohoda, tlak nemeckej menšiny na ČSR a stupňujúca sa činnosť autonomistického bloku vyústili do požiadavky autonómie. Predstavitelia HSLS sa 5. – 6. októbra 1938 stretli v Žiline s predstaviteľmi iných politických strán a vystúpili s návrhom autonómie, ktorý pražská vláda prijala 7. októbra 1938 a vymenovala krajiniskú autonómnu vládu na čele s Jozefom Tisom. Posledným úderom mladej dvadsaťročnej republiky dal slovenský snem, v súčinnosti s Hitlerom, 14. marca 1939 vyhlásením samostatnej Slovenskej republiky. Hitler túto situáciu okamžite využil na vstup nemeckých vojsk na územie Čech a Moravy, kde bol vyhlásený Protektorát Čechy a Morava a spoločný štát Čechov a Slovákov dočasne zmizol z mapy Európy.

Existencia Slovenskej republiky 1939 – 1945 je neodmysliteľne spojená s udalosťami druhej svetovej vojny. Na jej čele stál prezident Jozef Tiso a jedinou povolenou slovenskou politickou stranou sa stala HSLS, ústava, zákony, nariadenia a prax likvidovali všetky demokratické slo-

body predmníchovskej Československej republiky (J. Pšenák, 2011, s. 133).

Ešte pred vznikom Slovenskej republiky, hneď po vyhlásení autonómie sa v Bratislave z bývalého referátu Ministerstva školstva a národnej osvety zriadilo Ministerstvo školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny a ministrami školstva Slovenskej republiky boli Matúš Černák, Jozef Sivák a Aldár Kočiš. Základnými atribútmi kultúrnej a školskej politiky bol jej kresťanský a národný charakter a v celej školskej sústave sa uskutočnili viaceré zmeny a reformy.

Dejiny univerzít ako významných kultúrnych centier sú vždy spojené s politickými a spoločenskými dejinami národov. Preto sme sa rozhodli zamerať na oblasť vysokého školstva, na personálne zmeny i zmeny v obsahu vyučovania a zásahy do akademickej autonómie dovtedy jedinej vysokej školy na slovenskom území – Univerzity Komenského, ale aj na vznik nových vysokých škôl,

V období prvej Československej republiky sa počet slovenských vysokých škôl obmedzoval len na *Univerzitu Komenského v Bratislave*. Zákon, ktorým sa zriadila Československá štátna univerzita v Bratislave (Zákon č. 375/1919 Zb. z. a n.), neskoršie premenovaná na Univerzitu Komenského (Vládne nariadenie vlády ČSR č. 595/1919 Zb. z. a n.), stanovil zriadenie univerzity so štyrmi fakultami: právnickou, lekárskou, filozofickou a prírodovedeckou. Lekárska fakulta začala svoju činnosť hneď v roku 1919, právnická a filozofická v školskom roku 1921/22, ale prírodovedecká fakulta zostala kodifikovaná iba zákonom, úsilie oživiť literu zákona a uviesť do života kompletnú univerzitu aj s jej štvrtou fakultou sa podarilo však až o 20 rokov neskôr. Mimo rámca univerzity existovala ešte katolícka a evanjelická bohoslovecká fakulta.

Vytvorenie nových vysokých škôl, zriadenie dovtedy chýbajúcej Prírodovedeckej fakulty, lekárnického štúdia, Telovýchovného ústavu prijímala verejnosť pozitívne. Kvantitatívny nárast vysokých škôl súvisel v podstate s nutnosťou, ktorú vyvolala situácia po zatvorení vysokých škôl v Čechách a štát využil aj svoje postavenie, aby sa realizovali objektívne potreby slovenskej kultúry a hospodárstva. Profesorské zbory sa celé obdobie snažili o zachovanie si relatívnej dávky akademickej slobody, uchovať si vlastnú tvár a eliminovať snahy štátnej moci o infiltráciu ľudáckej ideológie na akademickú pôdu.

Vysoká škola technická

Snahy o založenie slovenskej techniky sa viedli od roku 1919, pretože štúdium techniky bolo pre slovenských študentov možné buď na technike v Prahe, alebo Brne. Nedostatok stavebných inžinierov bol obrazom nedostatočného chápania potrieb Slovenska a brzdil jeho hospodársko-technický vývoj. Toto úsilie o založenie technickej vysokej školy na Slovensku začal slovenský profesor brnianskej techniky Michal Ursíny a pokračoval v ňom profesor Jur Hronec. Ostalo len pri sľuboch, preto sa táto požiadavka stala programom niektorých politických strán. Prvý poslanecký návrh na zriadenie vysokej školy technickej na Slovensku podal poslanec opozičnej HSLS už v roku 1926. Tento, ani dva ďalšie jeho návrhy neboli prijaté a na Slovensku absentovala technická inteligencia, čo malo, ako sme už naznačili vyššie, negatívny vplyv na rozvoj slovenského hospodárstva (pozri Krajinské zastupiteľstvo za slovenskú techniku. In: Slovák, roč. 12, 1. novembra 1930, č. 248, s. 1). Stalo sa tak až zákonom z 25. júna 1937, č. 170 Zb. z a n., keď sa v Košiciach zriadila *Vysoká škola technická generála dr. Milana Rastislava Štefánika*. Otvorenie prvého školského roku bolo naplánované na 30. októbra 1938, na deň 20. výročia vzniku republiky. V súvislosti s Viedenskou arbitrážou z 2. novembra 1938 sa slávnostné otvorenie prvého školského roku v tento deň nekonalo, keďže Košice, sídlo vysokej školy, pripadli Maďarsku. Škola sa preto narýchlo sťahovala do Prešova, odkiaľ na začiatku decembra 1939 prešla do Turčianskeho Sv. Martina, kde sa zakončil aj letný semester školského roku 1938/1939. Vysoká škola bola zriadená s tromi oddeleniami: oddelenie inžinierskeho staviteľstva konštruktívneho a dopravného, oddelenie inžinierskeho staviteľstva vodného a kultúrneho a oddelenie zememeračského staviteľstva. Bolo potrebné vymenovať a vybrať profesorov pre novozriadenú vysokú školu. V jeseni 1937 bratislavská pobočka Spolku československých inžinierov navrhla prof. J. Hroncovi vytvoriť komisiu odborníkov, ktorá by rozhodla o personálnom obsadení profesorských miest novej školy. Členmi navrhutej komisie sa stali profesori z vysokých škôl technických v Prahe a v Brne a významní predstavitelia hospodárskeho a kultúrneho života na Slovensku. Predsedom komisie sa stal prof. J. Hronec. Hlavnou úlohou komisie bolo vybrať z prihlásených uchádzačov najvhodnejších kandidátov a obsadiť s nimi desať profesorských miest. V júli 1938 boli menovaní prví desiatich profesori Vysokej školy technickej. (Päťdesiat rokov slovenskej vysokej školy technickej, 1987, s. 36) Profesorský zbor vysokej školy na svojom prvom slávnostnom zasadnutí 4. augusta 1938 jednomy-

seľne zvolili za prvého rektora školy Juraja Hronca a v akademickom roku 1938/39 bolo zapísaných 68 študentov (tamže, s. 39). Po vzniku Slovenskej republiky sa začali na Ministerstve školstva a národnej osvety porady o určení trvalého sídla Slovenskej vysokej školy technickej. S cieľom centralizovať všetky slovenské vysoké školy v jednom meste, uvažovalo sa o definitívnom umiestnení SVŠT do Bratislavy. Minister školstva J. Sivák za najvýznamnejší dôvod uviedol ten fakt, že prítomnosť techniky v Bratislave je potrebná preto, aby sa mohla zriadiť prírodovedecká fakulta. J. Sivák to vyjadril slovami: „*Zdôrazňujem, umožniť zriadenie prírodovedeckého štúdia, a to s pomerne malým nákladom, je prvý a najzávažnejší dôvod, prečo technika musí do Bratislavy*“ (Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943, 1944, s. 287).

Na technike sa malo zriadiť štúdium, resp. náukobeh pre štúdium kandidátov profesúry kreslenia na stredných školách, ktoré malo byť osemsemestrové. Učitelia kreslenia na meštianskych školách by sa pripravovali štyri semestre. Stredoškolskí profesori mali okrem kreslenia študovať druhý predmet na prírodovedeckej alebo filozofickej fakulte. Návrh počítal s tým, že profesorský zbor by zabezpečoval výučbu kreslenia aj pre poslucháčov oddelenia architektúry a pozemného stavitelstva. Ako ďalšie dôvody, pre ktoré sa mala technika presťahovať do Bratislavy, sa uvádzali existujúca Univerzitná knižnica. Tú by bolo ľahšie doplniť technickou literatúrou, ako budovať celkom novú technickú knižnicu. V Bratislave bol sústredený priemysel a v jej závodoch a podnikoch by poslucháči mohli vykonávať odbornú prax a realizovať exkurzie (J. Pšenák, 2011). Treba ešte uviesť, že o sídlo techniky sa uchádzali okrem Turčianskeho Sv. Martina aj Ružomberok, Banská Štiavnica a Trenčín. Premiestnenie komplikoval fakt, že už existujúca bratislavská univerzita zápasila s priestorovými ťažkosťami, a keďže hospodárske pomery nedovoľovali postaviť pre techniku novú budovu, hľadali sa aspoň dočasne vyhovujúce priestory. Komisia odborníkov nakoniec vybrala budovu učňovských škôl, ktorých adaptácia si nevyžadovala vysoké finančné náklady. Uznesením vlády z 31. marca 1939 sa vysoká škola technická definitívne premiestnila so Bratislavou. Vláda Slovenskej republiky vydala v roku 1939 nový zákon č. 188/1939 z 25. júla 1939, podľa ktorého sa v Bratislave *zriadila Slovenská vysoká škola technická* (ďalej SVŠT). V dôvodovej správe tohto zákona sa uvádza, že novozriadená vysoká škola je pokračovateľkou Vysokej školy technickej generála dr. Milana Rastislava Štefánika. Slovenská vysoká škola technická mala zriadených šesť odborov s dvanástimi oddeleniami. Jednotlivé odbory a oddelenia sa mali otvárať postupne vládnymi naria-

deniami. Ďalšie zmeny v organizácii Slovenskej vysokej školy technickej sa vykonali vládnym nariadením č. 236 Sl. z. z 20 septembra 1939. Podľa tohto nariadenia od začiatku študijného roku 1938/1939 sa na Slovenskej vysokej škole technickej premenili odbory a oddelenia takto: Odbor inžinierskeho staviteľstva s oddelením konštruktívnym, dopravným a vodohospodárskym a s oddelením kreslenia pre kandidátov učiteľstva na stredných školách; Odbor špeciálnych náuk s oddelením zememeračského inžinierstva a s oddelením prírodných vied pre kandidátov učiteľstva na stredných školách a odbor lesníckeho a poľnohospodárskeho inžinierstva s oddelením lesného inžinierstva (Zvesti MŠaNO, 1939, s. 104). V školskom roku 1940/1941 vládnym nariadením č. 160 Sl. z. z 3. júla 1940 boli otvorené ďalšie dva odbory: odbor elektrotechnického inžinierstva, spočiatku len s oddelením strojného inžinierstva (Zvesti MŠaNO, 1940, s. 181). Oddelenie prírodných vied pre kandidátov učiteľstva pre stredné školy sa po jednoročnej existencii na Slovenskej vysokej škole technickej zrušilo po otvorení Prírodovedeckej fakulty Slovenskej univerzity (1940). Vládnym nariadením č. 168 zo 17. júla 1941 sa doplnili tri oddelenia – oddelenie poľnohospodárskeho inžinierstva, odboru lesníckeho a poľnohospodárskeho inžinierstva, oddelenie elektrotechnického inžinierstva, odboru strojného a elektrotechnického inžinierstva a oddelenie banského inžinierstva, odboru špeciálnych náuk. Odbor obchodného inžinierstva sa na SVŠT nerealizoval, pretože v roku 1940 vznikla samostatná *Vysoká škola obchodná* a neotvorilo sa ani oddelenie leteckého inžinierstva. V školskom roku 1941/1942 mala SVŠT päť odborov s ôsmimi oddeleniami. Týmito zákonnými normami SVŠT nadobudla charakter vysokej školy polytechnického typu. V tejto podobe pretrvala až do roku 1946 (bližšie pozri: Päťdesiat rokov slovenskej vysokej školy technickej, 1987).

Slovenská vysoká škola technická mala svoju budovu, profesorský zbor, vlastnú knižnicu, ústavy, prvé laboratóriá a akademické úrady. Hneď v prvých rokoch existencie SVŠT v Bratislave na nej pôsobili vynikajúci pedagógovia a odborníci ako profesori: D. Ilkovič, K. Havelka, E. Belluš, S. Kriška, P. Danišovič, A. Turecký, T. Krempaský, F. Valentín, J. Mikuša, R. Briška, J. Gonda, L. Kneppo, J. Čabelka a ďalší. Postupne od založenia SVŠT narastali aj počty študentov. V školskom roku 1943/1944 na nej študovalo 1 724 študentov (Päťdesiat rokov Slovenskej vysokej školy technickej, 1987, s. 42). Prišli sem študovať aj študenti zo zatvorených škôl v Prahe a Brne, okrem Slovákov a Čechov tu študovalo aj mnoho študentov bulharskej národnosti. Napr. v školskom roku 1941/1942 študovalo na SVŠT 399 študentov bulharskej národnosti (tamže, s. 44). Štúdium na

SVŠT bolo osemsemestrové, inžinierske stavitelstvo trvalo 9 semestrov. Zememeračské inžinierstvo sa z pôvodných šesť semestrov predĺžilo na osem semestrov. Absolvovaním druhej štátnej skúšky poslucháči získali inžiniersky titul. Profesori, docenti a asistenti SVŠT sa okrem plnenia pedagogických povinností intenzívne venovali vedeckovýskumnej práci a výsledky svojich prác vo forme štúdií a článkov publikovali v časopisoch: *Technický obzor slovenský* so samostatnými prílohami *Slovenský stavitel'*, *Elektrotechnická príloha* a *Prírodovedecká príloha*. Od školského roku 1940/1941 začala na škole vychádzať revue slovenských pedagógov s názvom *Technik*. Profesori Slovenskej vysokej školy technickej sa zapájali do zakladania a budovania technických inštitúcií a organizácií. V roku 1939 vznikol *Štátny geologický ústav*, v tom istom roku vznikol *Mechanický skúšobný ústav*. Keď sa v roku 1942 zákonom č. 135/1942 Sl. z. zriadila *Slovenská akadémia vied a umení (SAVU)*, jej členmi sa stali aj mnohí profesori SVŠT.

Slovenská vysoká škola technická si počas celého obdobia existencie Slovenskej republiky udržiavala habilitačné pokračovanie a autonómne postavenie voči štátnym orgánom. Odpor proti fašizmu prejavili pracovníci a študenti SVŠT aktívnou účasťou v Slovenskom národnom povstaní (J. Pšenák, 2011, s. 168).

Vysoká škola obchodná

Vysoká škola obchodná bola zriadená na základe nariadenia zo 4. októbra 1940 v Bratislave. Podobne ako technické vzdelanie nachádzali študenti do vzniku SVŠT v Prahe, aj Vysoká škola obchodná v Prahe poskytovala slovenským študentom podmienky na štúdium ekonómie, i keď čiastočne výchovu ekonómov alternovala aj Právnická fakulta UK. Úvahy o zriadení ekonomického štúdia v rámci Slovenskej vysokej školy technickej sa nepodarilo realizovať, ale podľa zákona č. 188 Zb. z. sa v roku 1939 mohlo otvoriť štúdium obchodného inžinierstva (Zvesti MŠaNO, 1940, s. 270). Na výchove obchodne vzdelanej vysokoškolskej inteligencie mali obrovský záujem obchodné a priemyselné komory v Bratislave, Banskej Bystrici a Prešove, ktoré mali znášať aj vecné a osobné náklady školy. Škola sa začala budovať podľa vzoru pražskej Vysokej školy obchodnej s tým rozdielom, že miesto štyroch smerov sa čiastočným zlúčením zaviedla len obchodná a priemyselná špecializácia a osobitný smer pre kandidátov profesúry na obchodných školách. Štúdium bolo štvorročné a absolven-

ti po absolvovaní predpísaného štúdia a skúšok, získavali titul inžinier. Riadiacim orgánom novozaloženej vysokej školy bolo kuratórium, do ktorého delegovali členov obchodné a priemyselné komory v Bratislave (4), Banskej Bystrici a v Prešove (2), Ministerstvo školstva a národnej osvety (1), Ministerstvo hospodárstva (1), Ministerstvo financií (1), Slovenská národná banka (1), Ústredné združenie slovenského priemyslu (1). Ďalšími členmi boli dekan Vysokej školy obchodnej v Bratislave, po jednom zástupcovia Slovenskej univerzity a Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave. Úlohou kuratória bolo starať sa o hospodársko-správnu činnosť školy, zabezpečiť ju materiálne, menovať profesorský zbor a z jeho členov voliť dekana. Dekan sa volil na dva roky, schvaľovalo ho Ministerstvo školstva a národnej osvety. V tomto období nemala Vysoká škola obchodná vlastný profesorský zbor. Tvorili ho profesori iných vysokých škôl, zväčša Slovenskej univerzity a Slovenskej vysokej školy technickej a preto boli z ich radov zvolení aj prví dekáni: J. Hronec (1940 – 1942), A. Jurovský (1942 – 1944), J. Fischhof (1944 – 1945). Vlastnú správu školy vykonával dekan, za svoju činnosť zodpovedal kuratóriu. Základným organizačným článkom pedagogickej činnosti boli ústavy na čele so správcami: ústav hospodárskeho práva, ústav národného hospodárstva, ústav podnikového hospodárstva, ústav hospodárskeho číselníctva, geografický ústav, ústav pre štúdium cudzích jazykov, ústav tovaroznalectva, náuky o surovinách, mechanickej a chemickej technológie. Vysoká škola obchodná bola financovaná zo školského, príspevkov obchodných a priemyselných komôr, prípadne ďalších príspevkov (J. Pšenák, 2000, s. 79 – 90; J. Pšenák, 2011, 168 – 169). Nariadením SNR č. 34/1945 bola Vysoká škola obchodná poštátnená a ďalším nariadením č. 133/1945 Zb. a n. SNR dostala názov *Slovenská vysoká škola obchodná*.

Pri reformách a zriaďovaní vysokých škôl v období Slovenskej republiky treba ešte konštatovať, že zverolekárstvo sa v predmníchovskej Československej republike študovalo len na *Vysokej škole zverolekárskej* v Brne. Po zatvorení českých vysokých škôl, vrátane spomínanej Vysokej školy zverolekárskej v Brne v roku 1939, študenti študovali zverolekárstvo v cudzine. Získané doktorské diplomy veterinárskeho lekárstva si mohli absolventi nostrifikovať na Slovensku (Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943, 1944, s. 297).

V Bratislave vznikli z potrieb výchovy vlastných dôstojníkov slovenskej armády aj Vojenská akadémia a Vojenská vysoká škola.

Slovenská univerzita

Výhodou univerzity a jej najvýznamnejšou prednosťou je, že je inštitúciou stojacou nad politikou a mimo nej a predstavitelia univerzity sa snažia vystupovať apoliticky. Či si univerzitná pôda svoju autonómiu zachovala aj pri politickom vývoji a zvratoch po roku 1938/1939 sa teraz pokúsime naznačiť.

Keď Národné zhromaždenie 27. júna 1919 prijalo zákon o zriadení československej štátnej univerzity, slovenskí politici prejavili na parlamentnej pôde radosť a iniciatívu, ale bez pomoci českých univerzitných osobností ju nebolo možné prakticky realizovať. Prvých desať rokov existencie univerzity vykryštalizovalo celý rad problémov, ktoré bolo potrebné riešiť. Priestorové nedostatky, nedostatok budov, posluchárni, internátov pre študentov, ale aj nedobudovanosť fakúlt a úplná absencia Prírodovedeckej fakulty, ovplyvnilo život univerzity a sťažovalo jej prácu. Ani päť slovenských ministrov školstva prvej republiky (Šrobár, Markovič, Dérer, Hodža, Štefánek) nevedelo presadiť splnenie litery zákona. Bratislavská univerzita mala najmenej poslucháčov zo všetkých československých univerzít a nedokázala konkurovať českým vysokým školám aj pre najnižšie finančné náklady od štátu.

Druhým vážnym problémom, ktorý ovplyvnil život univerzity, bola národnostná a jazyková otázka. Keďže prví pedagógovia pochádzali z českého univerzitného prostredia, aj prvé profesúry obsadzovali Česi. Tí zohrali nesporne významnú úlohu pri vzniku a rozvoji slovenskej vedy a výchove novej vysokoškolsky vzdelanej generácie. Keďže sa podľa zákona o univerzite mali prednášky konať buď v českom, alebo slovenskom jazyku, pre autonomistov sa táto požiadavka postupne stala predmetom sváru a podali niekoľko interpelácií, v ktorých žiadali, aby sa vyučovalo po slovensky. Tieto požiadavky nakoniec vyústili do demonštrácií slovenského autonomistického študentstva v roku 1937 známych pod heslom „na Slovensku po slovensky“ a voči 12 študentom bolo začaté disciplinárne konanie (AUK, Rektorát UK, sign. A-10/2, 1932-1945, pozri tiež J. Bartl, 1998, s. 326). Jazyk prednášok bol vonkajším, ale aj tak dôležitým znakom. Oveľa významnejším ukazovateľom bola atmosféra, ktorú okolo seba vytvárali niektorí profesori. Medzi profesormi lekárskej fakulty, vzhľadom na predmet ich odborného záujmu, nepocitovali česko-slovenský antagonizmus, oveľa výraznejší bol medzi profesormi právnickej a filozofickej fakulty, ktorí svojou publikačnou činnosťou a prednáškami podporovali ideu čechoslovakizmu a vedome zaznávali existenciu slovenského náro-

da, jeho históriu, jazyk a vedeckými metódami sa snažili zdôvodniť čechoslovakistické názory Masaryka, Beneša, Dérera, Šrobára a iných. Medzi týchto profesorov patrili napr. literárny historik Albert Pražák, historik Václav Chaloupecký, právnik Zdeněk Peška, sociológ Anton Štefánek a i. (O. Dolan – J. Bartl, 1966, s. 5). Profesor Hynek v Ročenke Univerzity Komenského uvádza, že poslanci opozičnej HSLŠ sa netajili averziou voči univerzite, že je česká a načo je Slovákom česká univerzita (J. Bartl, 2014, s. 63). Z doterajšej literatúry je všeobecne známy fakt, že počas 20 rokov existencie Československej republiky nedošlo k výraznejšiemu poslovenčeniu univerzity v počte inaugurovaných profesorov a habilitovaných docentov. V akademickom roku 1938/39 bolo na celej univerzite 14 profesorov Slovákov, 55 Čechov a 3 profesori inej národnosti (ruskí emigranti), pričom najviac profesorov slovenského pôvodu bolo na lekárskej fakulte (v pomere 8 k 25 Čechom), čo bolo okrem tolerantnosti profesorského zboru isto spôsobené apolitickosťou tohto vedného odboru. Iné pomery vládli na právnickej a filozofickej fakulte, kde pôsobili najväčší stúpenci idey čechoslovakizmu, nielen českého, ale aj slovenského pôvodu. Na začiatku zimného semestra 1938/39 z celkového počtu 11 akademických funkcionárov nebol ani jeden Slováč (O. Dolan – J. Bartl, 1966, s. 6 – 9). Hoci viacerí Slováci boli v období predmníchovskej republiky habilitovaní, ich profesionálny postup nepokračoval tak, ako by si predstavovali.²⁸ Tak napríklad na filozofickej fakulte bolo v roku 1938 zo 14 riadnych profesorov okrem M. Hodžu, ktorého členstvo bolo iba formálne, iba 1 Slováč, zo 7 mimoriadnych profesorov boli iba 2 Slováci a z 15 súkromných docentov boli 5 Slováci, ale len jeden bol poverený suplovaním prednášok. Medzi 14 lektormi boli 3 Slováci a celkovo z 53 učiteľských síl bolo 24,5 % Slovákov (E. Paulínyová, 1969, s. 300). Fakulta nemala možnosť prijímať ďalších pracovníkov a odbory, na ktoré sa Slováci habilitovali, boli obsa-

²⁸ Na filozofickej fakulte sa v roku 1927/28 habilitoval historik Daniel Rapant, roku 1933 bol vymenovaný za mimoriadneho profesora, ale riadnym profesorom sa stal až v období Slovenského štátu. Pavel Bujnák bol v roku 1931 vymenovaný za riadneho profesora reči a literatúry maďarskej, ale po dvoch rokoch zomrel. Roku 1936 sa stal mimoriadnym profesorom Ján Stanislav. Branislav Varsík a Alexander Húčšava boli počas prvej republiky habilitovaní za docentov, všetci traja sa riadnymi profesormi stali až za Slovenského štátu. Anton Štefánek sa stal bezplatným profesorom sociológie v roku 1937, ale po vzniku Slovenskej republiky sa stal riadnym profesorom, hoci bol známym odporcom režimu. Tiež Juraj Čečetka získal profesúru až po vzniku Slovenskej republiky, hoci sa habilitoval v roku 1937. Pozri: PAULÍNYOVÁ, E. Vznik a vývoj Filozofickej fakulty v rokoch 1919 – 1945. In: *50 rokov Univerzity Komenského*, s. 297 – 300.

dené. Podobná situácia bola aj na právnickej fakulte, do akademického roku 1936/37 bol riadnym profesorom slovenského pôvodu iba Augustín Ráth. V nasledujúcom školskom roku bol za profesora menovaný Vladimír Fajnor. Z asistentov sa prvý habilitoval Imrich Karvaš, ktorý sa v roku 1934/35 stal mimoriadnym profesorom. Asistenti Ľudovít Knappek, Štefan Luby, Karol Rebro a Jozef Fundárek sa habilitovali v období predmníchovskej republiky, ale profesormi sa stali až po vzniku Slovenského štátu (M. Vietor, 1969, s. 229 – 231).

Väčšina členov profesorských zborov fakúlt nebola politicky angažovaná a v intenciách nepolitickosti a nadstraníckosti sa snažila pôsobiť aj na svojich študentov. Politické zápasy prvej republiky sa ale postupne začali prenášať aj na univerzitnú pôdu, zdanlivo čisto akademické problémy (nedobudovanosť univerzity, zloženie učiteľského zboru, sociálna starostlivosť o študentov či obsah a jazyková forma prednášok) sa stali predmetom politických zápasov medzi centralistickými stranami a ľudákmi a vyhrotená politická situácia roku 1938 tieto tendencie iba zvyšovala.

Najvýraznejšie zmeny nastali na univerzite koncom roku 1938. Obdobie autonómie bolo na univerzite charakterizované najmä v organizačnej oblasti chaosom, existovalo dvojstranné riadenie z Prahy a autonómnej vlády na Slovensku. Akademickí funkcionári a českí profesori žili v obavách až do rozhodnutia vlády Slovenskej krajiny z 19. 12. 1938, na základe ktorého bola zo služieb Slovenskej krajiny prepustená väčšina českých profesorov, docentov, asistentov a administratívnych pracovníkov. K 31. decembru 1938 „boli daní k dispozícii“ ústrednej vlády v Prahe profesori,²⁹ ktorí „nemali kladný pomer k slovenským záležitostiam a hatili vývoj slovenskej národnej kultúry“ (Slovenská pravda zo 14.10.1938). Niektorí českí pedagógovia boli dočasne ponechaní v službách slovenského štátu. Univerzita ich ponechanie zdôvodňovala tým, že sú nenahraditeľní a že niet za nich vhodných kandidátov. Dekrét o ponechaní v službách univerzity sa musel každoročne obnovovať, lebo títo profesori boli v postavení zmluvných a mimoriadnych profesorov. Koncom roku 1939 boli na uni-

²⁹ Išlo o týchto profesorov: V. Bušek, C. Čechrák, R. Horna, Z. Peška, R. Rauscher, B. Tomsa z Právnickej fakulty; profesori: J. Buchtala, Z. Frankerberger, K. Koch, J. Lukeš, I. Mačela, M. Mikula, M. Netoušek, B. Polák, V. Teissler, P. Závíška, súkromní docenti: F. Dreyshuch, S. Krákora, H. Krsek, J. Vavrda, asistent Hloucal z Lekárskej fakulty. Do penzie boli z Lekárskej fakulty daní profesori S. Ružička, F. Prokop, A. Spilka a A. Mach. Z Filozofickej fakulty boli daní k dispozícii profesori: J. Borovička, V. Chaloupecký, V. Klecanda, J. Král, J. Ludvikovský, F. Ryšánek, J. Tvrďý, J. Uher, V. Vážny, O. Vočadlo a na trvalý odpočinok odišiel profesor D. Vorel (O. Dolan – J. Bartl, 1966, s. 8).

verzite ešte viacerí českí profesori a docenti, ale postupne sa ich počet zmenšoval.³⁰

Z postu rektora bol uvoľnený prof. MUDr. Jan Lukeš a úrad rektora prebral 31. januára 1939 dekan lekárskej fakulty, prof. MUDr. Alojz Chura, kategoricky však odmietol prijať túto funkciu, preto do konca akademického roka 1938/39 bol iba poverený vedením rektorského úradu.

Nariadením Slovenskej krajiny č. 41/1939 Zb. zo 14. februára 1939 o zmene názvu vedenie univerzity, na podnet predsedu autonómnej vlády, zmenilo názov Univerzity Komenského na *Slovenskú univerzitu v Bratislave*. Tiso chcel, aby sa táto otázka riešila vopred, aby sa potom mohla upraviť zákonom. Tento neutrálny názov zvolil preto, aby sa neskôr vyhlo prípadným sporom, po ktorom významnom slovenskom politikovi sa má univerzita pomenovať, uvažovalo sa o pomenovaní Univerzita Ľudovíta Štúra. Na zasadnutí Akademického senátu 26. januára 1939, ktorý tento návrh prijal, vystúpil s výhradami len profesor A. Štefánek s poukázaním na to, že názov Slovenská univerzita existuje v Slovinsku (Zápisnica AS 1938/39 II., s. 4 – 6, Archív RUK, fond Rektorát UK).

Po vzniku Slovenského štátu v marci 1938 sa pokusy o pripútanie univerzity k novému štátu zosilnili. Jednou z ciest na dosiahnutie tohto cieľa bol výber vhodného kandidáta na post rektora. Medzitým celková politická atmosféra, demonštrácie a ovácie bratislavských ľudáckych študentov ešte na jeseň 1938³¹ viedli k tomu, že za rektora bol v akademickom roku 1939/40 zvolený prof. JUDr. Vojtech Tuka, slávnostne inštalovaný do funkcie 14. januára 1940. V dejinách univerzít to bol kuriózný stav, že rektor univerzity bol zároveň ministrom vnútra a predsedom vlády, čo naznačuje snahy vládnucej strany zviazať univerzitu so záujmami režimu. Inštalácia prvého rektora Slovenskej univerzity bola plánovaná na začiatok roku 1940 a mala sa odohrať s veľkou pompou. Tuka určil, aby na jeho inštaláciu boli pozvaní zástupcovia univerzít celého sveta, všetci nositelia Nobelovej ceny a výnimoční vedci a profesori univerzít, slávnostné bohoslužby celebroidal pápežský nuncius, oslavy mali byť nafilmované a pri oslavách mala spolupracovať v plnej miere aj Hlinkova garda. Ani vojnové

³⁰ V školskom roku 1941/42 pôsobili na univerzite títo českí profesori a docenti: K. Kizlik, A. Ráliš, V. Budil na Právnickej fakulte, F. Skutil, supľujúci profesori V. Buben, E. Dostál na Filozofickej fakulte, A. Galla, J. Babor, S. Kostlivý, J. Sumbal na Lekárskej fakulte, F. Nábělek, J. Hromádka na Prírodovedeckej fakulte a niektorí ďalší asistenti (tamže, s. 15).

³¹ Študenti ho v bratislavských uliciach oslavovali s výkrikmi „Nech žije rektor Tuka“ (Slovák, roč. 20, č. 279 zo 7.7.1938).

pomery neboli Tukovi zábranou na organizovanie takejto veľkolepej oslavy a poukazujú na jeho neskromnosť a namyslenosť a mali svetu ukázať univerzitu a Slovensko v novom „samostatnom“ slovenskom štáte (Zápisnica AS, 1939).

Právne legalizovať postavenie univerzity v novom politickom systéme bolo úlohou nového univerzitného zákona. Na zasadnutí Akademického senátu 27. novembra 1939 sa už diskutovalo o osnove univerzitného zákona, ktorý podstatne zasahoval do organizácie univerzity, začleňoval do jej rámca aj katolícku a teologickú fakultu a odbúral voliteľnosť akademických funkcionárov. Najviac sa v osnove napádal paragraf o menovaní akademických funkcionárov. Osnova zákona menovanie rektora a dekanov zdôvodňovala tým, že na čele univerzity musí stáť osoba vhodná pre štát z politického hľadiska, spoľahlivá a organizačne schopná, čo nie je zaručené pri systéme voľby. Rektor V. Tuka, osobne prítomný na rokovaní o osnove zákona, nezabudol poznamenať, že doba vyžaduje rešpektovanie autority a že k autoritatívnemu systému smeruje celý štát (Zasadnutie Akademického senátu z 27.11.1939). Priamo zlikvidovať autonómiu univerzity sa osnova zákona neodvážila, v ponímaní zákonodarcov slovenského štátu sa táto autonómia vymedzila na právo vydávať štatúty, udeľovať akademické hodnosti, tituly a habilitovať súkromných docentov, ale pri väčšine úkonov podliehalo rozhodnutie akademického senátu schváleniu Ministerstva školstva, takže nadriadené orgány mali možnosť zasahovať do chodu univerzity. Univerzita napriek svojmu autonómne charakteru musela rešpektovať systém platných právnych predpisov a zákonov, takže nebola celkom od štátu nezávislá (O. Dolan – J. Bartl, 1966, s. 13).

Napriek odporu časti profesorského zboru bola osnova nového zákona po určitých zmenách odhlasovaná a bol prijatý zákon o Slovenskej univerzite (Zákon č. 168/1940 Sl. z.). Zriadila sa *Slovenská univerzita v Bratislave (Universitas Slovaca Istropolitana)* s úradným jazykom slovenským alebo latinským. Tukova snaha presadiť na univerzitné insígnie letopočet 1467 a nadviazať tak na tradície stredovekej Academie Istropolitany mala zvýrazniť starobylosť univerzitných tradícií v Bratislave a potlačiť spomienku na československú Univerzitu Komenského (J. Bartl, 2014, s. 70). Do univerzity v zmysle prijatého zákona boli včlenené dovedy samostatné bohoslovecké fakulty – evanjelická a katolícka. Na univerzite sa zriadili čestné akademické tituly, úrad čestného rektora (*rector magnificentissimus*), ktorým sa stal prezident republiky Jozef Tiso, úrad čestného kancelára (*supremus cancellarius*) zastával minister školstva a národnej

osvetu Jozef Sivák. Akademických funkcionárov: rektora, prorektora, dekanov a prodekanov menoval prezident republiky na dva roky z riadnych profesorov univerzity. Novým zákonom o Slovenskej univerzite sa rušil zákon č. 375/1919, podľa ktorého bola zriadená československá univerzita, v platnosti však ostali všetky vyučovacie oprávnenia profesorov a súkromných docentov nadobudnuté pred rokom 1939, ako aj práva poslucháčov a absolventov, získané na univerzite v roku 1919 (Zákon č. 168/1940 Sl. z.). Možno teda konštatovať, že diskusie a polemiky okolo osnovy zákona a samotný nový univerzitný zákon podstatnejšie nenarušil život univerzity, okrem zavedenia systému menovania akademických funkcionárov a menovania profesorov podľa minoritného vóta a vonkajších prejavov a foriem, ako boli pozdrav „Na stráž“ a zavedenie krížov do posluchárni a úradných miestností. Boj o autonómiu univerzity, ktorý bol len jedným z celého radu problémov, poukazoval na to, že univerzita nie je jednoliaty a povolný organizmus, hoci nešlo o autonómiu, aká bola v čase predmníchovskej republiky. V tejto súvislosti je ešte potrebné spomenúť fakt, že ministri školstva M. Černák a J. Sivák hájili v polemikách s J. Tisom či V. Tukom záujmy o autonómne postavenie univerzity, vyjadrili odmietavé názory k zásadám menovania profesorov a k zmene habilitačného poriadku, odmietli rušiť či obmedzovať univerzitnú autonómiu poukazujúc na škody, ktoré vzniknú dosadením menej schopných ľudí.³²

Pozitívnym krokom v školskej politike Slovenskej republiky v oblasti vysokého školstva bolo zriadenie *Prírodovedeckej fakulty a Telovýchovného ústavu*.

Štúdium telesnej výchovy sa do roku 1938 na slovenských vysokých školách nerealizovalo. Stredoškolskí učitelia telesnej výchovy študovali v Prahe alebo Brne. Po odchode českých stredoškolských učiteľov vznikol problém s nedostatkom učiteľov telesnej výchovy a MŠaNO výnosom z 23. októbra 1939 zriadilo pri Filozofickej fakulte SU **Telovýchovný ústav** s cieľom pripravovať učiteľov telocviku na stredných školách. Okrem telesnej výchovy museli kandidáti učiteľstva študovať na filozofickej fakulte druhý aprobačný predmet, z ktorého mali vykonať štátnu skúšku. Po vzniku Príro-

³² Napr. na dôvernej porade predsedníctva HSLS v prezidentskom paláci 3. marca 1943 vznikla ostrá výmena názorov medzi dr. Tisom a ministrom Sivákom. Tiso kritizoval postoj vysokoškolských profesorov k režimu a bol za radikálne opatrenia proti niektorým osobám na Filozofickej fakulte. Na námietky ministra Siváka, že sa profesorov nemôže len tak ľahko zbaviť, lebo sú riadne habilitovaní a ustanovení, niektorí už samotným prezidentom Tisom, ten podráždene reagoval slovami: „...ako som ich menoval, tak sa ich aj zbavím“ (O. Dolan – J. Bartl, 1966, s. 17).

dovedeckej fakulty bola možnosť štúdia telesnej výchovy aj na tejto fakulte. Telovýchovný ústav bol pričlenený k stolicy pedagogiky a jej prednostom sa stal prof. Juraj Čečetka a výkonným riaditeľom Karol Stráňai. V učebných plánoch okrem tradičných disciplín plávanie, atletika, gymnastika absolvovali poslucháči aj teoretické medicínske predmety, teóriu telesnej výchovy, korčuľovanie, šerm, turistiku a táborenie, národné tance a pod. (J. Perútka, 1969, s. 519 – 525). Vo februári 1940 MŠaNO zrušilo brannú výchovu (prednášky o obrane štátu a telesnú a brannú výchovu pri TÚ) a požiadalo akademickú gardu, aby prevzala branný výcvik vysokoškolského študentstva. Poslucháči brannú výchovu výrazným nezaujmom sabotovali. Neúspech s organizovaním brannej výchovy prinútil Hlavné riaditeľstvo HM k tomu, aby energicky požadovalo od rektorátu univerzity, že absolvovanie brannej výchovy malo byť podmienkou na zápis.

Pre univerzitu bolo azda najväčším prínosom definitívne zriadenie **Prírodovedeckej fakulty** od začiatku akademického roka 1939/1940. V období príprav otvorenia Prírodovedeckej fakulty boli mobilizovaní prírodovedci pôsobiaci v rôznych miestach Slovenska a zároveň prebiehala akcia menovania profesorov z iných bratislavských fakúlt, z filozofickej, lekárskej, so Slovenskej vysokej školy technickej. Prvý zápis študentov sa uskutočnil už v termíne pre školský rok 1940/41 a celkom sa zapísalo 176 študentov, z toho do prvého ročníka 98 študentov. Odbor geografia bol na filozofickej fakulte aj po odchode českých profesorov, z vyučujúcich ostal len Jan Hromádka. V septembri 1939 boli zriadené dva nové ústavy, ktoré formálne patrili k filozofickej fakulte, prednášali na nich aj učitelia lekárskej fakulty a Slovenskej vysokej školy technickej. Od jesene 1939 sa okrem geografických, zoológických a botanických prednášok začali aj prednášky z matematiky, fyziky, geológie a chémie, i keď neboli vytvorené inštitucionálne pracoviská. Prvý zápis poslucháčov prírodných vied sa uskutočnil v jeseni 1939. V roku 1942 sa zriadila Botanická záhrada na pozemkoch Lafranconi. Stolica geológie a paleontológie vznikla v školskom roku 1940/1941, v školskom roku 1942/1943 vznikol ústav atómovej fyziky, viedol ho kmeňový profesor Dionýz Ilkovič. V roku 1944 vznikol astronomický ústav a ústav matematiky. Bez inštitucionálneho pracoviska sa prednášala meteorológia a klimatológia. Chémiu prednášali profesori z lekárskej fakulty a zo Slovenskej vysokej školy technickej. Vedecký výskum v týchto odboroch bol len v začiatkoch (J. Pšenák, 2011, s. 162).

Lekárska fakulta – na lekárskej fakulte ostala väčšina pracovísk v takej podobe, ako vznikali a rozvíjali sa počas existencie prvej ČSR. Vymenili sa prednostovia kliník, keďže museli odísť českí profesori, ale chýbajú-

cich profesorov nahradili habilitovaní docenti. Najviac profesorov slovenského pôvodu bolo na lekárskej fakulte, čo bolo spôsobené apolitickosťou vedného odboru a zaiste aj väčšou mierou tolerancie profesorského zboru. Lekárska fakulta sa rozšírila o ďalšie odbory ako urológia, psychológia, sociálne lekárstvo, lekárska etika, telovýchovné a športové lekárstvo, balneológia (Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943, 1944, s. 298). Reforma univerzitného štúdia sa dotkla aj **lekárnického štúdia**. Do vzniku Slovenskej republiky sa lekárnictvo dalo študovať len v Prahe. V školskom roku 1939/40 sa otvorilo lekárnické štúdium na Filozofickej fakulte SU, ale už v nasledujúcom akademickom roku sa študovalo na Lekárskej fakulte SU. Štúdium lekárnictva sa predĺžilo na 6 semestrov a bolo podmienené absolvovaním jednoročnej aspirantskej praxe vo verejnej alebo ústavnej lekární.

Právnická fakulta – ako politicko-ideologické pracovisko bola predmetom štátnej administratívy a oficiálnych predstaviteľov Slovenskej republiky. Vedecká práca profesorského zboru v porovnaní s predchádzajúcim obdobím kvantitatívne i kvalitatívne poklesla. Príčiny boli rôzne, hoci publikačné možnosti sa nezhoršili. Monografie vychádzali v Knižnici PFSU, štúdie a články v *Právnickom obzore* a v novozaloženom časopise *Verejné právo*. Tá časť učiteľského zboru, ktorá sa nechcela konfrontovať s režimom málo publikovala alebo vydávala monografie, učebné pomôcky a komentáre písane veľmi odborne. Okrem publikačnej činnosti niektorých exponovaných členov typu Ďurčanský alebo Rajec, bola väčšina publikácií písaná na platforme apolitickosti vedy. Profesorský zbor čelil kritike, že od roku 1939 bolo vydaných málo vedeckých prác a študenti používajú staré české učebnice. Viditeľné však bolo úsilie fakulty o udržiavanie vnútorného autonómneho života školy proti neprijateľným zásahom vládnych miest, napr. v prípade vylúčenia žien zo štúdia. V roku 1944 vrcholil na fakulte kryštalizačný proces, keď sa niektorí učitelia mentálne približovali k protinemeckej línii a tento postoj učiteľov determinoval aj výchovno-vzdelávací proces (M. Vietor, 1969, s. 232 – 233).

Filozofickú fakultu postihol odchod českých profesorov asi najviac. Udržať rozsah a zároveň kvalitu výučby nebolo najmä v prvých rokoch slovenského štátu ľahké. Odchodom českých učiteľov utrpel celý rad odborov, ktoré sa na fakulte celkom dobre etablovali. Neprednášala sa estetika, národopis, hudobná veda a dejiny umenia, značne utrpela anglistika, klasická filológia a iné odbory. Na niektorých odboroch musela fakulta siahnuť k provizórnemu riešeniu suplovania prednášok a cvičení učiteľmi iných odborov. Vo vedeckej oblasti nadväzovala fakulta na niektoré

tradície vytvorené už v časoch prvej Československej republiky a obdobie šiestich rokov trvania Slovenskej republiky bolo aj vzhľadom na všeobecnú situáciu príliš krátke na to, aby sa prejavili nejaké nové tendencie. Profesorom ostávala omnoho menej času na vedeckú prácu, pretože nedostatočné personálne obsadenie mnohých odborov kládlo oveľa väčšie časové nároky na pedagogickú činnosť tých, ktorí na fakulte pôsobili (E. Paulinyová, 1969, s. 313 – 321).

Významnú zložku pri štúdiu tejto problematiky tvorí študentstvo, ktoré prechádzalo výraznými zmenami v oblasti politickej aj ideovej orientácie. Od vzniku univerzity bolo evidovaných 47 študentských spolkov rôzneho zamerania. Už sme spomenuli ich aktivity za používanie slovenského jazyka pri prednáškach či velebenie rektora Tuku. Snaha vedúcich predstaviteľov vysokoškolskej mládeže sympatizujúca s ľudáckym režimom chcela získať čo možno najväčší počet vysokoškolákov a vytvoriť jedinú stavovskú, politickú a nábožensko-národnú organizáciu vysokoškolákov. Konečná forma ústrednej organizácie bola stanovená zákonom č. 78 Sl. z. zo 6. mája 1942, podľa ktorého boli poslucháči povinní zorganizovať sa do *Združenia vysokoškolského študentstva*. Študenti nemeckej národnosti boli organizovaní v organizácii Deutsche Studentschaft (Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943, 1944, s. 298). Najaktívnejšiu zložku medzi študentskými organizáciami dovtedy tvorilo Ústredie slovenského katolíckeho školstva a Hlinkova akademická garda.

Otvoreným problémom, ako sme už vyššie naznačili, bolo aj štúdium žien na univerzite. Pripravovali sa aj opatrenia na úseku vysokoškolského vzdelávania žien s cieľom obmedziť ich štúdium na vysokej škole. V lete roku 1941 sa organizovala anketa o štúdiu žien na Slovenskej univerzite. Pripravil sa aj návrh vládneho nariadenia o dočasnej úprave štúdia žien na Slovenskej univerzite (Zborník Spolku profesorov Slovákov, 1941/1942, s. 14). Podľa tohto návrhu by mohol študovať od školského roku 1941/1942 na Slovenskej univerzite len obmedzený počet poslucháčok, a to len na Lekárskej fakulte 50, na Filozofickej fakulte 30 a na Prírodovedeckej fakulte 15 poslucháčok. Zo štúdia práv sa mali ženy vylúčiť úplne. Cieľom tohto vládneho nariadenia bolo „vrátiť ženu rodine“. Tento návrh vládneho nariadenia na obmedzenie štúdia žien na univerzite sa vďaka výraznému nesúhlasu profesorských zborov jednotlivých fakúlt neuskutočnil.

Zásahy režimu sa odrazili ešte v jednom spoločensky pálčivom probléme a tým bola diskriminácia študentov a pedagógov židovského pôvodu. Vláda Slovenskej republiky podľa § 44 zákona č. 185/1939 nariadila

úplné vylúčenie Židov z akéhokoľvek štúdia na tuzemských školách. Toto drastické opatrenie bolo čiastočne zmiernené nariadením z 11. októbra 1940 a povoľovalo výnimky iba tým Židom, ktorí sa pred rokom 1940 stali príslušníkmi niektorej kresťanskej cirkvi. Výnimku povoľovalo Ministerstvo školstva a národnej osvety. Niektorým poslucháčom židovského náboženstva alebo pochádzajúcim zo zmiešaného manželstva sa na čas povoľovalo v obmedzenom počte pokračovať v štúdiu.³³ Takýto stav v dôsledku stupňujúcej sa perzekúcie židovského obyvateľstva netrval dlho a v školskom roku 1940/41 neštudoval na Slovenskej univerzite ani jeden poslucháč židovského pôvodu (O. Dolan – J. Bartl, 1966, s. 26).

Posledný akademický rok počas existencie Slovenskej republiky prebiehal už len formálne a bol silne narušený vojnovými udalosťami. Úroveň vysokoškolského štúdia utrpela povolaním vysokoškolákov do mimoriadnej vojenskej služby. Rektor univerzity, prof. Valentin, nabádal Akademický senát, aby sa napriek ťažkostiam prednášalo a aby sa aspoň formálne urobilo povinnosť zadosť (Zasadnutie Akademického senátu 6.2.1945, s. 7). Dekan Filozofickej fakulty prof. Novák si sťažoval, že ťažko sa dá prednášať lebo na jednu prednášku prídu štyria poslucháči a na ďalšiu už len traja, aj to celkom iní (tamže, s. 8).

Záver

Obdobie Slovenského štátu, najmä v prvých rokoch jeho existencie, keď sa uplatňovala nová štátna moc a zasahovala do všetkých spoločenských oblastí, neobišla ani vysokoškolské prostredie. Tento vplyv zákonite poznačil ďalší vývoj vysokoškolských inštitúcií, keďže nemohli existovať mimo rámca politického diania a ideály nepolitickosti, neangažovanosti, nadstraníckosti sa bránili veľmi ťažko. Relatívna dávka akademickej slobody, ktorá ostala aj napriek veľkým zmenám v správe štátu, umožnila pedagógom zaujať individuálny postoj k obsahu výučby a vyhnúť sa tak propagovaniu fašistickej ideológie. Vzťahy veľkej časti pedagogického zboru a študentov s českými profesormi a ideami prvej československej republiky sa nedali vymazať z myslí ľudí zo dňa na deň. Profesori a docenti vysokých škôl boli odchovcami a priateľmi českých pedagógov, preto sa ich dotkol ich nútený odchod.

³³ Na Lekárskej fakulte táto kvóta tvorila 4 % celkového počtu študentov (O. Dolan – J. Bartl, 1966, s. 26).

Štatistické údaje o raste počtu vysokých škôl a fakúlt, študijných odborov, počtov študentov na slovenských vysokých školách dokumentujú veľký kvantitatívny rozvoj vysokého školstva. Generácia profesorov a docentov tvorila zakladateľskú generáciu mnohých vedných odborov na Slovensku. Reprezentujú ju stredoškolskí profesori, inšpektori, riaditelia stredných a meštianskych škôl, učitelia ľudových a meštianskych škôl.

Slovenská univerzita, Slovenská vysoká škola technická a Vysoká škola obchodná prešli v rokoch 1938 – 1945 veľmi zložitým vývojom. Pôsobili na ne vonkajšie politické tlaky, ale aj reakcie učiteľov a študentov na ne. Profesorské zbory neslúžili režimu a nepodľahli tlaku natoľko ako po roku 1948, v období totalitného komunistického režimu.

Pozitívne možno hodnotiť aj kolektívne úsilie jednotlivých fakúlt v udržovaní autonómneho života školy a proti neprijateľným zásahom vládnych miest, ako napr. vylúčenie žien zo štúdia. Proti návrhu ľudáckej vlády o vylúčení žien zo štúdia sa nerealizoval pre odpor jednotlivých fakúlt a napokon bol počet prijatých žien o niečo vyšší ako v období prvej republiky.

Detailnejšie skúmanie života učiteľov a žiakov, obsahu prednášok, ktoré sa, žiaľ, nezachovali, sledovanie sociálnych vzťahov i vzťahov k okolitému politickému a spoločenskému daniu by nám pomohlo podrobnejšie a plastickejšie vytvoriť obraz o dejinách vysokých škôl v sledovanom období.

LITERATÚRA

- Archív UK, fond Rektorát UK, Zápisnice Akademického senátu 1932 – 1945.
- BARTL, J. (2014) K pomenovaniu Univerzity Komenského. In: *Verbum Historiae* [online]. [cit. 2015-03-27]. Dostupné na internete: http://www.Verbum_Historiae_1-2014.pdf
- BARTL, J. (1988) Demonštrácie slovenského autonomistického študentstva v jeseni 1937 pod heslom „Na Slovensku po slovensky“. In: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám. K životnému jubileu univ. prof. PhDr. Richarda Marsinu*. Bratislava: Slovenský historický ústav Matice slovenskej, s. 325 – 342.
- DOLAN, O. – BARTL, J. (1966) Bratislavská univerzita v rokoch 1938 – 1945. In: *Historica*, roč. XVII, s. 3 – 33.
- Nariadenie č. 595/1919 Sb. Z. a n. o pomenovaní Univerzity Komenského.
- Nariadenie vlády Slovenskej krajiny č. 41/1939 zo 14. 2. 1939 o zmene názvu univerzity na Slovenská univerzita v Bratislave.
- PAULINYIOVÁ, E. (1969) Vznik a vývin Filozofickej fakulty v rokoch 1921 – 1945. In: *Päťdesiat rokov Univerzity Komenského*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 283 – 321.
- Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943 (1944) Bratislava: Štátne nakladateľstvo.
- Päťdesiat rokov slovenskej vysokoškolskej školy technickej (1987) Bratislava.
- PERÚTKA, J. (1969) Fakulta telesnej výchovy a športu Univerzity Komenského. In: *Päťdesiat rokov Univerzity Komenského*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 525 – 527.

- PŠENÁK, J. (2011) *Slovenská škola a pedagogika 20. storočia*. Ružomberok: Verbum, 329 s.
- PŠENÁK, J. (2000) Vysoké školy v Slovenskej republike (1939 – 1945). In: *Paedagogica*, roč. 15, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 79 – 90.
- Slovák*, roč. 12, 1. novembra 1930, č. 248.
- Slovák*, roč. 20, č. 279 zo 7. decembra 1938.
- Slovenský zákonník 1939 – 1945*.
- VIETOR, M. (1969) Právnická fakulta za Slovenského štátu (1938 – 1945). In: *Päťdesiat rokov Univerzity Komenského*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 225 – 238.
- VARSÍK, B. – BARTL, J. (1969) *Päťdesiat rokov Univerzity Komenského*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Zákon č. 375/1919 Sb. z. a n. o zriadení Česko-slovenskej štátnej univerzity v Bratislave.
- Zákon č. 170/1937 Sb. z. a n. o zriadení Vysokej školy technickej Dr. Milana Rastislava Štefánika.
- Zákon č. 188/1939 Sl. z. o Slovenskej vysokej škole technickej.
- Zákon č. 168/1940 Sl. z. o Slovenskej univerzite.
- Zákon č. 185/1939 Sl. z. o vylúčení Židov z verejného života.
- Zákon č. 78/1942 Sl. z. o Združení vysokoškolského študentstva.
- Zákon č. 135/1942 Sl. z. o zriadení Slovenskej akadémie vied a umení.
- Zápisnica Akademického senátu, 24. 10. 1939, fond RUK.
- Zborník Spolku profesorov Slovákov, 1941/1942.
- Zvesti MŠaNO, roč. I. a II. (1938 – 1939) – VII. (1944).

Kontaktné údaje

Mgr. Janka ŠTULRAJTEROVÁ, PhD.
Katedra pedagogiky
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
e-mail: janka.stulrajterova@uniba.sk

VYSOKÁ VOJENSKÁ ŠKOLA V BRATISLAVE 1940 – 1944

Miroslava Slezáková

Abstrakt. Príspevok si kladie za cieľ predstaviť Vysokú vojenskú školu v Bratislave, ktorá vznikla z potreby výchovy vlastných dôstojníkov generálneho štábu a zásobovania po vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Zaoberá sa dôvodmi a okolnosťami jej vzniku, fungovaním, priebehom výučby a absolventmi.

Vznik samostatnej Slovenskej republiky 14. marca 1939 sa výrazne dotkol všetkých stránok života jej obyvateľov. V nových podmienkach bolo okrem iného potrebné vybudovať a stabilizovať armádu. Zmeny sa tak týkali i vojenského školstva, najmä najvyššieho.³⁴ Naliehavá potreba vlastnej školy pre výchovu veliacich dôstojníkov generálneho štábu podnietila v provizórnych podmienkach vznik Vysokej vojenskej školy (ďalej VVŠ), v dobovej terminológii nazývanej vojenskej alebo vojnovej.

Všetky informácie o vzniku a fungovaní VVŠ sme čerpali z fondov Vysokej vojenskej školy v Bratislave a Ministerstva národnej obrany, ktoré sú uložené vo Vojenskom historickom ústave – Vojenskom historickom archíve v Bratislave.

Zmienky o VVŠ sa v literatúre spred roku 1989 z politických dôvodov neobjavujú. Po zmene režimu na ňu reflektovali najmä vojenský historici. I v období existencie školy bola známa najmä v radoch armády.³⁵ Dobová publikácia z dielne ministerstva školstva a národnej osvety *Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943* sa o VVŠ vôbec nezmieňuje. Čiastočne to spôsobil fakt, že škola bola zriadená výnosom ministra národnej obrany, pod ktorého priamo patrila. Teda nie pod ministerstvo školstva. Hoci sa

³⁴ Výchovu dôstojníkov generálneho štábu a intendancie počas prvej Československej republiky zabezpečovali dve inštitúcie: Válečná škola/Vysoká škola válečná v Prahe a Vojenská intendantská škola/Vysoká intendantská škola takisto v Prahe. Válečná škola vznikla v roku 1921 vďaka Francúzskej vojenskej misii a podľa vzoru parížskej Vysokej školy vojnovej (E. Stehlík, 2009, s. 22).

³⁵ V útlej knižke z dielne Ministerstva národnej obrany *Armáda v obrane a práci* je v kapitole o vojenskom školstve venovaná VVŠ krátka stať. *Armáda v obrane a práci: päť rokov budovateľskej činnosti slovenskej armády*. Bratislava: Ministerstvo národnej obrany, 1944, s. 84.

prípravoval zákon Snemu Slovenskej republiky, ktorý by školu zaradil do systému vysokých škôl, nikdy nebol schválený.³⁶

Vysoká vojenská škola, ako už bolo spomenuté, bola založená výnosom ministra národnej obrany generála Ferdinanda Čatloša č. 151 442 Dôv./3 výcv. 1940 z konca januára 1940 (VHA, f. Ministerstvo národnej obrany, ďalej MNO, šk. č. 52, 151 442). Jej vznik bol podnietený nedostatkom dôstojníkov generálneho štábu a intendancie slovenskej národnosti, frekventanti teda museli byť v aktívnej vojenskej službe a pri prijatí spĺňať ešte niekoľko podmienok, ktoré spomenieme neskôr.

Podľa výnosu mala škola 2 oddelenia (t. j. študijné odbory): A) oddelenie dôstojníkov generálneho štábu a B) oddelenie dôstojníkov intendancie (vojenského zásobovania a činností s ním spojených). Teoretické a praktické štúdium dôstojníkov generálneho štábu a intendancie bolo koncipované na 3 roky/ročníky, ktoré však boli kvôli vojnovnej situácii a problémom spojeným s naliehavou potrebou veliacich dôstojníkov skracované. V oddelení A) „*sa poslucháči štúdiom a aplikáciou zásad vojenskej vedy vychovávajú a školía, aby mohli zastávať všetky úlohy dôstojníkov generálneho štábu;*“ v oddelení B) „*sa poslucháči štúdiom a aplikáciou vojenských vied, právnických, národohospodárskych a technických vychovávajú a školía, aby mohli zastávať všetky úlohy dôstojníka intendancie*“ (V. Tálsky, 1944, s. 84). Prvý ročník mal trvať od 15. februára do 31. augusta 1940, mesiac a pol pred koncom bol vyhradený na „skúšené“ a dovolenky. Skúšené alebo skusy boli niekoľkodňovou odbornou praxou pri jednotkách. Spolu s praktickými cvičeniami v teréne tvorili základ praktickej prípravy frekventantov oddelenia generálneho štábu. Frekventanti oddelenia intendancie sa prakticky školili najmä pri intendačných útvaroch a útvaroch zbraní v poli a u Vyšších veliteľstiev.³⁷

Profesorský zbor VVŠ podľa ministerského výnosu sa skladal z riadnych profesorov (dôstojníci generálneho štábu a niektorí dôstojníci zbraní a služieb) a mimoriadnych profesorov (jednotliví dôstojníci zbraní a služieb

³⁶ Zachovala sa len jeho osnova z februára 1940. Hovorilo sa v nej: „*Absolventi Vysokej vojennej školy, ktorí vykonali predpísané skúšky, sú na roveň postavení osobám s vysokoškolským vzdelaním a sú oprávnení pripojiť k svojej dôstojníckej hodnosti prívlastok „generálneho štábu“ pot. „intendantstva.“*“ (A. Šimunič, 1996, s. 84). Okolnosti a dôvody, pre ktoré zákon o VVŠ nebol schválený, sa môžu stať predmetom ďalšieho výskumu.

³⁷ V lete 1943 kvôli nedostatku personálu mohli (de facto museli) byť frekventanti počas odbornej praxe zapájaní do pracovných povinností. Frekventantom 3. ročníka v 2. turnuse bol čase trvania odbornej praxe priznaný charakter dôstojníkov – absolventov VVŠ – oddelenia intendancie (VHA, f. MNO, č. 73 2 2 7, 352).

a niektorí profesori vysokých civilných škôl – medzinárodné občianske, obchodné právo, pre správ. riadenie štát. účtovníctva a pre národohospodárstvo).³⁸ Cudzie reči mali poslucháči študovať súkromne, na konci každého ročníka sa mali podrobiť skúškam z nemčiny, francúzštiny a maďarčiny. V druhom ročníku bola táto časť nariadenia zmenená a vyučovanie jazykov sa dostali do riadneho rozvrhu. V rozvrhu pre 2. a 3. ročník 1. turnusu sa objavila ako vyučovací predmet pre obe oddelenia i slovenčina (VHA, VVŠ, šk. č. 3), bližšie okolnosti jej zaradenia medzi vyučovacie predmety nie sú známe, podobne ako meno vyučujúceho. Výcvik jazdy na koni prebiehal v krytej posádkovej jazdiarni na Námestí slobody. Poslucháči oboch odborov VVŠ boli zapísaní na novovzniknutú Slovenskú vysokú školu technickú (na oddelenie špeciálnych náuk) na letný semester 1939/40 ako mimoriadni poslucháči kvôli prednáškam zo súkromného práva, národného hospodárstva (národohospodárstva) a cestných a dopravných zákonov (VHA, f. VVŠ, kr.č. 2, č. 551/Dôv. 1940, Zápis poslucháčov VVŠ na Slov. vysokú školu technickú v Bratislave).³⁹ Za veliteľa VVŠ bol menovaný plukovník gen. štábu Augustín Malár a za jeho zástupcu major gen. štábu Emil Novotný (neskôr ho vystriedal podplukovník generálneho štábu Ladislav Lavotha).

Vyučovanie v škole sa malo riadiť smernicami, ktoré vydalo veliteľstvo VVŠ. (VHA, f. VVŠ, kr. č. 9, *Smernice pre profesorský sbor VVŠ*). Ukladali profesorom povinnosť chodiť na hodiny dôkladne pripravení, námety na praktické taktické cvičenia a znenia všetkých prednášok predkladať na posúdenie veleniu VVŠ a pravidelne zadávať frekventantom domáce úlohy.⁴⁰ Inštruovali prednášajúcich, aby podporovali u frekventantov učenie sa rozkazov obsahove naspamäť, čím „*má sa docieľiť toho, aby poslucháči naučili sa takticky hovoriť, uvažovať, rozkazovať. Pritom nejde o doslovný text, ale o správny obsah...*“. Ostatné usmernenia sa týkali konkrétnych postupov pri výučbe taktiky, najdôležitejšieho predmetu pre oddelenie

³⁸ Profesorský zbor mal pôvodne 48 príslušníkov, ich počet však kolísal (A. Šimunič, 1996, s. 85). Dôvod pre na civilných školách nezvyčajne vysoký počet prednášajúcich objasnil zástupca veliteľa major gen. štábu Emil Novotný takto: „*Isto, Vysoká vojenná škola má značný počet profesorov, pretože každý z nich má určité vymedzené prednášky, cvičenia na ktoré sa musí dôkladne pripraviť, preštudovať príslušnú literatúru vlastnú i cudziu, ktorá o predmete prednášky pojednáva*“ (Prepis rozhlasovej reportáže, VHA, VVŠ, krab. 1, s. 6).

³⁹ V ďalších rokoch sa od prednášok na Slovenskej vysokej škole technickej upustilo a celá teoretická časť vyučovania s výnimkou jazdy na koni prebiehala v dvoch učebniach na prvom poschodí Dunajskej kasárne.

⁴⁰ Plné znenia prednášok, praktických cvičení a tzv. bojových hier tvoria najväčšiu časť z 11 škatúl fondu VVŠ.

generálneho štábu. Počas prvých vyučovacích dní a týždňov sa vyskytli aj iné praktické problémy, ktorých sa týkali doplnenia smerníc. Veľká pozornosť sa venovala najmä spôsobom komunikácie a sprostredkovania kritiky medzi jednotlivými vyučujúcimi, t. j. zásada nekritizovať kolegu pred študentmi. Konkrétneho prípadu sa musel týkať i bod, ktorý prísne zakazoval prezrádzať zadania úloh a ich riešenia.

Škola bola dočasne umiestnená v dvoch učebniach a prislúchajúcich priestoroch (jedáleň s kuchyňou, päť spální pre mimobratislavských poslucháčov, kancelária veliteľa VVŠ a zborovňa) na prvom poschodí Dunajskej kasárne, čo bol dnes už neexistujúci Landererov palác na dnešnom Šafárikovom námestí v Bratislave.⁴¹ Plánované vybudovanie definitívnej spoločnej budovy pre VVŠ a Vojenskú akadémiu sa už nerealizovalo.

Podľa výnosu MNO z decembra 1939 mala VVŠ vzniknúť v Trenčíne (VHA, f. MNO, 1940, Inv. č. 75-76, č. 210). Výnos obsahoval i podmienky na prijatie uchádzačov: hodnosť nadporučík alebo stotník, vek (25 až 33 rokov), odslúžené najmenej 4 roky, lekárske potvrdenie o zdravotnej spôsobilosti, povahové predpoklady a usporiadané finančné pomery, kvalifikačný stupeň za posledné dva roky aspoň dobrý, netrestaný za hrubé poklesky. Z prihlášok, ktoré záujemcovia na základe výnosu zaslali, boli vybraní poslucháči školy zriadenej už v Bratislave. Uchádzačov o štúdium v 2. turnuse VVŠ už čakali písomné a ústne prijímacie skúšky zo všeobecného vzdelania, slovenských a vojnových dejín, zemepisu, nemčiny, strojopisu, taktiky, topografie a jazdy na koni (VHA, f. VVŠ, šk. č. 7, 1942). Výber vhodných frekventantov bol priamo v kompetencii ministra národnej obrany.

Počas krátkej existencie školy absolvovalo školu v rokoch 1940/42 35 a v rokoch 1942/44 22 riadnych poslucháčov oboch odborov.

Tab. č. 1 Počty absolventov VVŠ

Študijné obdobie	Počet absolventov odd. A Zapísaní/Ukončení	Počet absolventov odd. B Zapísaní/Ukončení	Celkové počty frekventantov/ absolventov
1940/42	22/22	13/13	35/35
1942/44	10/9	13/13	23/22

⁴¹ Landererov palác, nazvaný po rodine kníhtlačiarov Landererovcov, bol postavený pravdepodobne v poslednej tretine 18. storočia. Od roku 1857 slúžil ako sídlo nižšieho vojenského učilišťa, Pionierskej kasárne Františka Jozefa (pioniersky pluk č. 5) a po roku 1918 ako kasáreň mostného práporu (V. Obuchová – Z. Ševčíková, 1993, s. 29 – 31).

Slávnostné otvorenie VVŠ sa konalo 15. februára 1940 za prítomnosti prezidenta republiky J. Tisa, predsedu vlády V. Tuku, ministra obrany F. Čatloša, predsedu snemu M. Sokola a ďalších hostí z vojenského, politického a univerzitného prostredia. Slávnosť vysielal rozhlas a bola aj filmovaná a uskutočnila sa v učebniach VVŠ v Dunajskej kasárni. Riadne vyučovanie sa začalo nasledujúci deň ráno. (VHA, f. VVŠ, kr. č. 2, Smernica pre slávnostné otvorenie Vysokej vojenskej školy).

Presný a zrozumiteľný výklad o fungovaní a organizácii VVŠ prináša prepis rozhlasovej reportáže z 26. marca 1940 (VHA Bratislava, f. VVŠ, šk. č. 2, Rozhlasová reportáž pre z VVŠ, podklad pre kroniku). Vedúci oboch oddelení predstavili v stručnosti pre civilných poslucháčov vekovú, náboženskú a hodnotnú štruktúru frekventantov a osnovy vyučovaných predmetov.

Tab. č. 2 Štruktúra frekventantov

Vek	25 – 39 rokov				
Náboženstvo	rímskokatolícke 24 poslucháčov	gréckokatolícke 1 poslucháč	evanjelické 10 poslucháčov		
Hodnosti	1 major	17 stotníci	13 nadporučíkov	4 poručíci	
Zbrane	Pechota 21 poslucháčov	Jazdectvo 4 poslucháči	Delostrelectvo 8 poslucháčov	Letectvo 1 poslucháč	Telegrafné vojsko 1 poslucháč

Obe oddelenia mali spoločné prednášky z vojensko-odborných predmetov, ako boli všeobecná taktika, materiálna služba generálneho štábu a z predmetov civilných vysokých škôl. Oddelenie generálneho štábu študovalo ďalej taktiky jednotlivých zbraní, ktoré boli spolu s všeobecnou taktikou ťažiskové. Oddelenie intendantie malo namiesto nich odborné predmety o intendačnej službe, čo zahŕňalo zásobovacie predpisy, zákony, hospodárstvo, základy stravovania a pod. Dôraz sa kládol na výučbu jazdy na koni ako ekvivalent telesnej prípravy. Okrem teoretickej výučby boli dôležité praktické cvičenia v poli, ktoré simuláciou bojových stretov pripravovali frekventantov na skutočné boje. Výučbu dopĺňali exkurzie po vojenských jednotkách a podnikoch a tzv. „skúsené“ či „skusy“, teda prax.

V programoch VVŠ boli plánované aj spoločenské debatné večery za účasti všetkých profesorov a frekventantov. Jeden sa konal na konci apríla 1940 vo večerných hodinách v amfiteátri P. J. Šafárika v budove Slovenskej univerzity. Mal názov „*Význam ducha armády v mieri a vo vojne*“ (VHA, f. MNO, šk. č. 53, 155 673, č. 733).

Medzi dokumentmi z VVŠ sa zachoval i nesignovaný a nedatovaný text prednášky *Pedagogické, psychologické a metodické pokyny pre profesorov Vysokej vojennej školy* (VHA, f. VVŠ, šk. č. 1). Možno predpokladať, že vznikol v čase krátko okolo alebo po vzniku školy. Na 9 stranách predstavil prednášajúci, podľa vlastných slov dlhoročný pedagóg, stručne odporúčania pre pedagógov a profesorov na VVŠ: s. 3: „*Konečné a pre nás dôležité resumée je fakt, že výchova má zmeniť všetky schopnosti telesné i duševné každého individua pre svoj spoločenský stav podľa pokynov, ktoré nám dáva pedagogika. Konkrétne povedané, my profesori Vysokej vojennej školy máme úlohu z každého poslucháča vychovať dobrého a schopného dôstojníka generálneho štábu so všetkými potrebnými vlastnosťami pre tento stav. Ako to urobíme? Každý podľa svojich schopností a možností pri vyučovaní svojho predmetu, ale všetci rovnako tým, že svojou korektné vedenou životosprávou dáme živý príklad, lebo podľa známeho príslovia vieme veľmi dobre, že „verba movent, exempla trahunt“ (Slová povzbudzujú, príklady tiahnu. – pozn. M. S.).* Oficiálna štátna ideológia orientovaná na podporu národného a kresťanského zmýšľania sa pochopiteľne premietla i do odporúčaní na vzdelávanie dôstojníkov, avšak len v jednej vete („... už musíme mať pred sebou hotové a pevné charaktery, predsa však otužovať poslucháčov v duchu národnom a kresťanskom ostáva svätou povinnosťou každého pána profesora“). V otázke tvorby učebných osnov navrhoval zaradiť výklad ťažších, abstraktnejších pojmov na prvé tri dopoludňajšie hodiny. Prednášky odporúčal koncipovať podľa didaktickej zásady „*od jednoduchého k zložitému*“. Tiež stručne objasnil základné metódy vyučovania a ich aplikáciu na výučbu frekventantov VVŠ. Svoje odporúčania zhrnul skúsený pedagóg na konci prednášky (s. 9): „*Nie je bezvýznamná otázka pre pedagóga: ako sa máme učiť, a to práve na Vysokej škole? Učiť sa máme v logickej spojitosti myšlienok podľa globálnej metódy, t.j. celý text učiva naraz a nie po kúskoch. Takto sa učia len malé deti. Učiť sa podľa marginálnych nadpisov pri jednotlivých odsekoch sa veľmi odporúča.*“

V druhom ročníku štúdia, ktoré začalo v polovici septembra 1940, nastali mierne zmeny v študijných predmetov, štúdium nemčiny, francúzštiny a maďarčiny sa dostalo do rozvrhov. Taktiež sa plánovala osloviť Slovenská univerzita kvôli profesorovi najnovších dejín („*politické dejiny*

terajšieho storočia“), príp. i vojenských dejín, profesorovi pre politický zemepis a pre sociológiu (VHA, VVŠ, šk. č. 1). Ministerstvo dopravy bolo požiadané o odborníkov na problematiku železničnej dopravy.

Podľa rozvrhov oboch turnusov VVŠ vyučoval politické dejiny prof. Dr. Branislav Varsik z Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity, jeden z prvých slovenských profesorov histórie. Politický zemepis prednášal český prof. Dr. Jan Hromádka tiež z FiF SU, považovaný za zakladateľa slovenskej geografie. Prednášky z psychológie viedol prof. Dr. Anton Jurovský, jeden z priekopníkov slovenskej psychologickéj vedy. Riaditeľ Vyššej školy družstevnej v Bratislave a univerzitný lektor Gustáv Laucký prednášal súkromnú a politickú ekonómiu a podnikové účtovníctvo. Súkromné právo objasňoval poslucháčom senátny predseda najvyššieho súdu Dr. Štefan Moyš. Sociológiu podľa rozvrhov hodín vyučoval profesor aplikovanej sociológie na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity Dr. Anton Štefánek.

Frekventanti 2. ročníka boli počas roka hodnotení za vypracovanie zadaní zo všeobecnej taktiky a taktiky konkrétnych zbraní a za vyhotovenie a prednes prednášky (referátu) zo starších a novších vojenských dejín. Vypracovania s mapkami a nákresmi sa tiež zachovali vo VHA (MNO, f. VVŠ, šk. č.1).

Po zložení koncoročných a záverečných skúšok boli absolventi oboch odborov v klasifikačných protokoloch usporiadaní podľa počtu získaných bodov a slovne hodnotení. Záverečné i priebežné výsledky skúšok sa zaznamenávali do protokolov o prospechu, ktoré mali podobnú formu ako triedne výkazy (1. turnus VHA, f. VVŠ, šk. č. 5 a 6, 2. turnus VHA, f. VVŠ, šk. č. 11 Dodatky).

Slávnostné vyradenie absolventov prvého behu VVŠ sa uskutočnilo znovu za prítomnosti prezidenta, ministra obrany a diplomatických hostí v priestoroch telocvične Vojenskej akadémie, dnešného Ministerstva obrany, 14. februára 1942 (VHA, f. MNO, 1942 Dôv, Inv. č. 332, č. 73 2/11 294 – 298). Absolventom školy bolo udelené vysvedčenie, odznak a označenie absolvent Vysokej vojenskej školy za hodnosťou.⁴² Skrátenejší 3. roč-

⁴² V návrhu na vyučovanie a ukončenie VVŠ z decembra 1940 897./Dôv. 1940 sa plánoval tretí ročník od 16. júna do 15. novembra 1941. (VHA, f. VVŠ, kr. č. 2, 897/Dôv. 1940, Vyučovanie a ukončenie VVŠ-návrh) Vyradenie bolo naplánované na 12. novembra 1941. Aj ďalší plán priebehu vyučovania, z apríla 1941, počítal s tretím ročníkom, ktorý mal začínať 3. mája. (VHA, f. MNO 1941, 73 2/21, č. 260) Pravdepodobne kvôli útoku Nemecka a jeho spojencov (medzi nimi i Slovenskej republiky) na ZSSR (tzv. plán Barbarossa) od 22. júna 1941 do decembra toho roku vyučovanie z organizačných a personálnych dôvodov neprebiehало a aj vyradenie absolventov sa posunulo.

ník VVŠ sa mal nahrádzať absolventskými stážami u jednotiek na fronte i v zázemí, doma a v Nemecku. Až po nadobudnutí praxe a úspešnom absolvovaní stáže mohol byť absolventov priznaný titul dôstojník generálneho štábu a intendancie (P. Šimunič, 1996, s. 86).

Prípravný ročník (s účinnosťou 1. ročníka VVŠ) druhého turnusu VVŠ sa začal 8. apríla 1942. V archívnych záznamoch sa o priebehu otvorenia nezachovali záznamy, podobne ako zo slávnostného vyradenia absolventov. Cieľom prípravného kurzu je v odd. A „školiť frekventantov tak, aby mohli byť odoslaní na vysoké vojenské učilištia cudzine...“, pre odd. B „dať základnú prípravu pre ďalšie školenie na VVŠ oddel. B, prípadne na školenie na voj. učilištiach v cudzine“ (VHA, f. MNO, 73 2/15, č. 399). Z toho dôvodu sa zintenzívnilo vyučovanie nemčiny. Do druhého ročníka nastúpili frekventanti už ako riadni študenti VVŠ. Vyučovanie jednotlivých predmetov prebiehalo podobne ako pri 1. turnuse, jednotlivé ročníky sa skladali z prednášok, praktických cvičení, exkurzií, praxe pri jednotkách a záverečných skúšok. Od dlhodobejších školení v Nemecku sa pre zmenu situáciu upustilo, keďže kvôli vojne bola zatvorená berlínska Vojnová akadémia, fungovali len krátkodobé dôstojnícke kurzy (VHA, f. MNO, 1942, inv. č. 322, 73 2/10 8, č. 289).

Najmä o priebehu vyučovania v roku 1944 sa zachovalo v archíve málo dokumentov, ako napríklad scenár priebehu 3. ročníka VVŠ či týždenné rozvrhy hodín pre oddelenie intendancie a gen. štábu z januára až marca toho roku (VHA, f. VVŠ, šk. č. 10). Podľa plánov mal ročník končiť na konci júla 1944, keď mali frekventanti ukončiť praktické cvičenia a exkurzie. Už na konci apríla 1944 boli frekventanti rozoslaní k jednotlivým jednotkám a do školy sa už nevrátili. Šestnásteho júna 1944 v dopoludňajších hodinách bombardovalo Bratislavu letectvo protihitlerovskej koalície, počas ktorého boli zasiahnuté okrem rafinérie Apollo (hlavného cieľa) aj civilné a verejné budovy, medzi nimi i kasárne, ktoré zostali nepoužiteľné.⁴³ Výsledné listiny absolventov oboch oddelení už boli vydané 24. júla 1944 v Prešove, kam sa v apríli presunul zástupca veliteľa.⁴⁴ O tom, či sa konalo aj oficiálne slávnostné vyradenie absolventov, sa vo fonde Vojenskej vysokej školy nezachovala správa. Plánované otvorenie 3. turnusu VVŠ sa po vyhlásení výnimočného stavu (12. august 1944) a vypuk-

⁴³ Po vojne, v roku 1947, musela byť polozrúcaná budova bývalých kasární zbúraná. (Obuchová, V. – Ševčíková, Z., 1993, s. 31).

⁴⁴ Tu bol vo februári 1942 zriadený aj veliteľský kurz, administratívne začlenený pod VVŠ. (VHA, f. MNO, 73 3/11. 247).

nutí Slovenského národného povstania 29. augusta 1944 pochopiteľne neuskutočnilo.

Vysoká vojenská škola počas svojej krátkej, štvorročnej existencie vychovala 57 absolventov oddelenia generálneho štábu a intendancie. Zanikla v tichosti počas búrlivého obdobia druhej polovice roku 1944 a po vojne bola účelovo „zabudnutá“.

LITERATÚRA

- BAKA, I. (2007) Vznik a výstavba slovenskej armády. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta; Univerzum, s. 207 – 227.
- OBUCHOVÁ, V. – ŠEVČÍKOVÁ, Z. (1993) Landererov palác v Bratislave. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 1993, č. 3, s. 29 – 31.
- Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943 (1944)*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo v Bratislave, 719 s.
- STEHLÍK, E. (2009) *Srdce armády. Generální štáb 1919 – 2009*. Praha: Ministerstvo národní obrany, 103 s. <http://www.mocr.army.cz/assets/multimedia-a-knihovna/publikace/utvary-zarizeni/09-srdce-armady---2---rozrizeni---ce.pdf>
- ŠIMUNIČ, P. (1996) Vojenské školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In: *Vojenské obzory 1996*. Teoretický časopis. Príloha H č. 1/96, roč. 3, s. 82 – 95.
- TALSKÝ, V. (1944) Vojenské školstvo. In: *Armáda v obrane a práci: päť rokov budovateľskej činnosti slovenskej armády*. Bratislava: Ministerstvo národnej obrany, s. 84 – 87.

Zoznam skratiek v príspevku:

- VVŠ – Vysoká vojenská škola
VHA – Vojenský historický archív
MNO – Ministerstvo národnej obrany
SU – Slovenská univerzita
FiF – Filozofická fakulta

Kontaktné údaje

Mgr. Miroslava SLEZÁKOVÁ, PhD.
CVTI SR – Múzeum školstva a pedagogiky
Bratislava
e-mail: miroslava.slezakova@cvtisr.sk

MENŠINOVÉ ŠKOLSTVO NA SLOVENSKU A ŠKOLSTVO SLOVENSKO-POLSKÉHO POHRANIČIA V OBDOBÍ PRVEJ SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Jana Gašparovičová

Abstrakt: Príspevok je venovaný problematike menšinového školstva v období prvej Slovenskej republiky, približuje jeho historicko-spoločenské a legislatívne východiská. Charakterizuje školstvo nemeckej, maďarskej, rusínskej menšiny, osobitnú pozornosť venuje židovskému školstvu a školstvu slovensko-poľského pohraničia. Prináša prehľad o organizácii menšinových škôl, základnom a strednom školstve národnostných skupín.

Úvod

Charakter menšinového školstva v období prvej Slovenskej republiky bol poznačený obrovskými spoločensko-politickými zmenami 30. a 40. rokov 20. storočia. Rozpad spoločného Československého štátu, zmena štátnych hraníc Slovenska so značným územným oklieštením, redukciou obyvateľstva a zmenou národnostnej štruktúry, nástup nacizmu vyúsťujúci do druhej svetovej vojny spojený so zmenou charakteru štátu ovplyvnili postoj a politiku slovenského štátu voči národnostným menšinám. Slovensko stratilo v dôsledku Viedenskej arbitráže a následných dohôd viac ako pätinu územia, počet obyvateľov sa zredukoval na 2 567 555 obyvateľov (P. Tišliar, 2014, s. 19). Osoby slovenskej národnosti tvorili viac ako 86 % obyvateľstva, väčšinu predstavovali aj z hľadiska sídelnej štruktúry, prevažovali v takmer 91 % obcí Slovenskej republiky (P. Tišliar, 2014, s. 34), necelých 14 % obyvateľstva tvorili príslušníci nemeckej, židovskej, poľskej, rusínskej, cigánskej a českej menšiny.

Menšinové školstvo

Práva národnostných menšín zakotvoval zákon o Ústave Slovenskej republiky (z 21. júla 1939), ktorý menšinám na základe § 94 umožňoval politické a kultúrne organizovanie a používanie materinského jazyka v školách.

Podmienky pre školy národnostných skupín upravoval 6. diel zákona č. 308/1940 o ľudových školách (26. november 1940). Zákon stanovoval zriaďovanie škôl s vlastným jazykom v obciach s minimálne 30 školopovinnými žiakmi, povoľoval zriaďovanie škôl s vlastným jazykom v obciach s minimálne 15 školopovinnými žiakmi, ak pritom štátnej správe nevznikli výdavky. Štát usmerňoval školskú národnostnú politiku tak po organizačnej, ako i obsahovej stránke. Ministerstvo školstva a národnej osve-ty určovalo, či bude škola cirkevná alebo obecná, stanovovalo výchovné ciele, vyučovací poriadok, učebné osnovy a vnútornú organizáciu školy. Priamym dozorom nad národnostnými školami boli poverené škôldozor-né úrady. Členov školských výborov menovalo ministerstvo z príslušníkov konkrétnej národnostnej menšiny (Zvesti, s. 375). I keď legislatívne úpravy stanovili rovnaké práva príslušníkom menšín, školská politika v oblasti menšinového školstva (národnostných a náboženských menšín) mala nehomogénny charakter, ktorý vyplýval z:

- charakteru prvej Slovenskej republiky a jej nedemokratického režimu,
- z obdobia druhej svetovej vojny (Mníchovská dohoda, rozpad ČSR, ochranná zmluva s Nemeckom),
- z územných nárokov susedných štátov na územie Slovenska a z toho vyplývajúcej obrannej politiky SR (Viedenská arbitráž, maďarské re-vizionistické snahy, územné nároky Poľska, národnostná nevyhranenosť a manipulovateľnosť Rusínov),
- z histórie formovania slovenského národa a slovenskej štátnosti.

Školstvo nemeckej národnosti

Nemecká menšina predstavovala so svojimi 129 552 obyvateľmi (P. Tišliar, 2014, s. 19) najpočetnejšiu národnostnú skupinu na Slovensku (5 %). Privilegované postavenie tejto menšiny vyplývalo zo spoločensko-politickej situácie a ochrannej dohody uzavretej medzi Slovenskou re-publikou a Nemeckou ríšou. Slová Jozefa Tisu: „...všetky oprávnené túžby a nároky nemeckej národnej skupiny na Slovensku sa splnia“ (Nové slovenské školstvo II., s.77), garantovali menšine osobitné, zvýhodnené po-stavenie. Školstvo nemeckej menšiny zažívalo v období prvej Slovenskej republiky obrovský rozmach, ktorý sa prejavil v jeho expanzii, organi-zácii a finančnom zabezpečení. Expanziu nemeckého školstva v období prvej SR potvrdzuje porovnanie početnosti škôl z obdobia prvej ČSR a SR. Kým v prvej ČSR bolo na území Slovenska spolu 110 nemeckých základ-

ných a stredných škôl, z toho 3 meštianske školy, 2 paralelky, 3 gymnáziá a 2 paralelky na gymnáziách (Pedagogická encyklopédia Slovenska I., 1984, s. 443), už v počiatočnom období Slovenského štátu počet nemeckých škôl enormne stúpol. Na začiatku školského roka 1940/1941 bolo na Slovensku 151 ľudových a meštianskych nemeckých škôl s 19 313 žiakmi umiestnenými v 512 triedach. Slovenské detské opatrovne stagnovali, naproti tomu počet nemeckých opatrovní stúpol na 19.

Tab. č. 1 Národné školy pre nemeckú menšinu (k 1. septembru 1940)

druh školy	počet škôl	počet tried	počet žiakov
Štátne ľudové školy	45	175	6 736
Neštátne ľudové školy	96	253	9 177
Štátne meštianske školy	11	59	2 217
Neštátne meštianske školy	8	31	1 183
Štátne materské školy	4	5	225
Neštátne materské školy	15	15	585
Spolu:	160/19	518/16	20 123

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov Nové slovenské školstvo II., s. 78 – 80.

I v oblasti stredného školstva došlo k posilneniu nemeckých škôl, v šk. roku 1940/1941 bolo na Slovensku 15 stredných škôl zahŕňajúcich gymnáziá, odborné školy a učiteľské ústavy s 2569 žiakmi nemeckej národnosti umiestnenými v 92 triedach. Nemecké školy nevznikali len v obciach s nemeckým obyvateľstvom, ale i v slovenských obciach; v roku 1943 boli na Slovensku nemecké školy v 161 obciach (Sborník MŠaNO, 1942, s. 393 – 395).

Tab. č. 2 Školy stredné, odborné a učiteľské ústavy pre nemeckú menšinu (k 1. septembru 1940)

druh školy	počet škôl	počet tried	počet žiakov
Štátne gymnázium	1	21	761
Neštátne gymnázium	1	10	413
Štátny učiteľský ústav	1	2	72
Štátna obchodná škola	1	2	71

Neštátna obchodná škola a akadémia	1	10	335
Neštátna odborná škola pre ženské povolania	1	2	84
Neštátna odborná škola pre vzdelávanie učiteliek ženských ručných prác	1	1	12
Učňovské školy	8	44	821
Spolu:	15	92	2 569

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov Nové slovenské školstvo II., s. 80.

Na základe rámcovej dohody uzavretej medzi predstaviteľmi nemeckej menšiny zastúpenej predsedom Deutsche Partei Franzom Karmasi-
nom a Ministerstvom školstva a národnej osvety SR bolo na ministerstve
vytvorené osobitné nemecké oddelenie s pododdeleniami pre základné,
stredné školstvo, kultúrne a sociálne záležitosti, s koreferátmi a počet-
ným úradníckym aparátom. Riadenie školstva nemeckej menšiny usmer-
ňoval Krajinský školský inšpektorát v Bratislave s tromi okresnými škol-
skými inšpektorátmi v Bratislave, v Kremnici a v Kežmarku. Zvýhodnené
postavenie nemeckého školstva sa prejavilo i v jeho financovaní. Jeho roz-
počtové dotácie rástli rýchlejšie ako pri slovenských školách; v roku 1940
predstavovali 6,4 mil. Ks, o tri roky neskôr (1943) bolo na financovanie
nemeckého školstva vyčlenených 18,2 mil. Ks. Podľa nariadenia č. 6 (zo
6. decembra 1944) boli už počas SNP zrušené všetky nemecké školy, kto-
ré vznikli po Mníchovskom diktáte. Po oslobodení v roku 1945 a presíd-
lení nemeckého obyvateľstva všetky nemecké školy na Slovensku zanikli
(Pedagogická encyklopédia Slovenska I., 1984, s. 444).

Školstvo maďarskej menšiny na Slovensku

Po Viedenskej arbitráži odstupuje Slovensko Maďarsku územie
10 390 km² s 860 tisíc obyvateľmi. Na Slovensku ostalo žiť 46 689 (1,8 %) obyvateľov maďarskej národnosti (P. Tišliar, 2014, s. 19). Národnostné
školstvo maďarskej menšiny na území, ktoré ostalo SR po arbitráži, ostalo
zachované, redukovali sa stredné školy. V školskom roku 1940/1941 na-
vštevovalo 39 maďarských ľudových a meštianskych škôl 5503 žiakov za-
radených do 121 tried. Predškolské vzdelávanie maďarskej menšiny bolo
zabezpečené 6 materskými školami s 250 žiakmi.

Tab. č. 3 Národné školy pre maďarskú menšinu (k 1. septembru 1940)

druh školy	počet škôl	počet tried	počet žiakov
Štátne ľudové školy	8	18	782
Neštátne ľudové školy	28	90	4 122
Štátne meštianske školy	1	6	261
Neštátne meštianske školy	2	7	338
Štátna pomocná škola	1	1	19
Neštátne materské školy	6	6	250
Spolu:	46	128	5 772

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov Nové slovenské školstvo II., s. 81.

Desať stredných škôl vrátane gymnázií, odborných škôl a učiteľských ústavov zabezpečovalo výchovu a vzdelávanie stredoškolákov maďarskej menšiny.

Tab. č. 4 Školy stredné, odborné a učiteľské ústavy pre maďarskú menšinu (k 1. septembru 1940)

druh školy	počet škôl	počet tried	počet žiakov
Štátne maďarské gymnázium v Bratislave	1		446
Štátne slovenské dievčenské gymnázium s maďarskými pobočkami	1		
Štátny maďarský učiteľský ústav	1	1	23
Štátna obchodná škola	1	2	
Obchodná škola	1	2	
Odborná škola pre ženské povolania	1	1 pobočka	
Učňovské školy	4	10	

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov Nové slovenské školstvo II, s. 83.

MŠaNO SR riešilo po arbitráži vzdelávanie žiakov slovenskej menšiny na odstúpenom území. Slovensko z 90 stredných škôl stratilo po Viedenskej arbitráži 26 stredných škôl (17 slovenských a 9 maďarských škôl), ktoré pripadli Maďarsku. V školskom roku 1938/1939 bolo zapísaných na slovenské stredné školy na odstúpenom území 6 800 slovenských žia-

kov a ich vzdelávanie bolo potrebné riešiť. Časť z týchto žiakov sa prešla vzdelávať na stredné školy nachádzajúce sa na Slovensku, časť žiakov ale nebola schopná vzhľadom na geografické pomery a nevybudované komunikácie navštevovať slovenské školy. MŠaNO SR sa podarilo 7 škôl presunúť na slovenské územie, a to slovenskú pobočku maďarského gymnázia z Košíc do Tisovca, slovenskú reálku z Košíc do Bardejova, učiteľský ústav z Levíc do Novej Bane, gymnázium z Komárna do Trstenej, gymnázium z Rožňavy do Čadce, neštátny učiteľský ústav uršulínok do Čadce, neštátny učiteľský ústav dominikánok do Humenného. Dve slovenské stredné školy ostali na odstúpenom území zachované, ostatné zanikli (Päť rokov slovenského školstva, 1944). Je potrebné zdôrazniť, že školstvo menšín v horthyovskom Maďarsku bolo orientované výhradne na výchovu k maďarskému cíteniu a asimiláciu obyvateľstva. Ústne maturitné skúšky prebiehali v maďarskom jazyku a pre väčšinu študentov národnostných menšín boli ťažko zvládnuteľné, slovenskí učitelia boli nahradení maďarskými učiteľmi. Menšiny žijúce na tomto území si udržiavali jazyk a kultúru vďaka súdržnosti a výchove v rodinách (I. Janko, 2001).

Školstvo rusínskej menšiny na Slovensku

Rusínska menšina, ktorá po pričlenení Podkarpatskej Rusi k Maďarsku obývala predovšetkým severovýchodné oblasti Slovenska okresov Svidník a Medzilaborce, bola so svojimi 61 762 obyvateľmi (2,41 %) tretou najpočetnejšou národnostnou menšinou na Slovensku (P. Tišliar, 1940, s. 19). Menšinu, ktorá nemala svoj vlastný kodifikovaný jazyk a chýbala jej kultúrna vodcovská vrstva, spájalo spoločné gréckokatolícke vierovyznanie. Charakterizovala ju národná nevyhranenosť a vlašný vzťah k Slovenskej republike, čo sa snažilo využiť horthyovské Maďarsko pri svojich iredentistických snahách. Snaha o pripojenie etnicky rusínskych oblastí ku Karpatskej Rusi, podporovaná i niektorými rusínskymi predstaviteľmi, vyvolávala na Slovensku obavy z ďalšieho možného narušenia jej územnej integrity. Situáciu vyostrovali i napäté vzťahy medzi predstaviteľmi katolíckej a gréckokatolíckej cirkvi, ktoré vyústili v otvorenom vystúpení biskupa Gojdiča proti Jozefovi Tisovi a v jeho žiadosti o Tisovo suspendovanie pápežom. „Ludácky režim sa snažil Rusínov úradne ‚zmenšiť‘, de facto poslovenčiť“ (M. Lacko, 2008, s. 156), čo sa následne prejavilo i v školskej politike SR voči rusínskej menšine. V období slovenského štátu školstvo rusínskej národnostnej menšiny stagnuje, štát ju nedostatočne podporo-

val. V školskom roku 1944/1945 je na Slovensku 167 národných (ľudových a meštianskych škôl), 2 materské školy a 4 stredné rusínske školy (J. Mátej, 1958, s. 66).

Tab. č. 5 Rusínske školstvo na Slovensku (v šk. roku 1944/1945)

druh školy	počet škôl	počet tried
Materské školy	2	2
Ľudové školy	165	368
Meštianske školy	1	6
Stredné školy	2	11
Učiteľské akadémie	2	
Gr.-katolícke ruské gymnázium	1	
Gr.-katolícka ruská učiteľská akadémia	1	2

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Dva roky slobodnej školy, s. 39, in Mátej, 1958.

Židovské školstvo

Vazalské postavenie prvej Slovenskej republiky voči Nemeckej ríši sa prejavilo i v jej prijatí tzv. „riešenia židovskej otázky“. Elementy nacistického vzorca „konečného riešenia“ boli tak v protektoráte, ako aj v iných okupovaných krajinách (i v krajinách pod nemeckou „ochranou“), konštantné. Najprv musela byť skupina, ktorá mala byť postihnutá, definovaná. Systémom diskriminačných nariadení bola postupne izolovaná do „ghetta bez stien“. Ešte pred skutočnou koncentráciou bola zbavená materiálnych základov existencie, ľudskej dôstojnosti, občianskych práv a slobôd. Potom bola deportovaná do koncentračných táborov a následne vyhladená (D. Kasperová, 2010, s. 16).

Podmienkou úspešnej izolácie a vylúčenia židovského obyvateľstva zo spoločenského a hospodárskeho života bolo jeho zamedzenie prístupu k vzdelávaniu. Slovenská republika už v začiatkoch svojej existencie prijala protizidovské nariadenia obmedzujúce právo Židov na vzdelanie, a to viacerými vládnymi nariadeniami: vládne nariadenie č. 208/1940 (2. september 1940), vládne nariadenie č. 255/1940 Sl. z. (s malými zmenami prevzaté nariadenie č. 208/1940) a vládne nariadenie 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov (9. september 1941) – tzv. „židovský kódex“.

Židovský kódex v treťom oddiele v §§ 38 – 40 obsahovo zhrňal predchádzajúce dve nariadenia a rozširoval ich. Na základe kódexu boli Židia:

- vylúčení z akéhokoľvek štúdia na všetkých školách a učebných ústavoch okrem škôl ľudových a okrem kurzov osobitne pre nich zriadených;
- nemohli ako jednotlivci, náboženské obce alebo korporácie a ustanovizne zriadiť nijakú školu alebo učebný ústav – okrem škôl ľudových – a vzdelanie, ktoré podávali tieto školy alebo učebné ústavy, nemohli nadobudnúť ani súkromným vyučovaním;
- ich vysvedčenia zo škôl a učebných ústavov, vydaných v cudzine, nebolo možné nostrifikovať (§ 38);
- v školopovinnom veku – okrem tých, ktorí boli príslušníkmi štátom uznaných kresťanských cirkví – mohli svoju školskú povinnosť plniť iba v osobitných ľudových školách alebo triedach, ktoré na tento cieľ určilo Ministerstvo školstva a národnej osvety;
- osobný a vecný náklad ľudových škôl (tried) uvedených v ods. 1 boli povinné hradiť príslušné židovské náboženské obce (§ 39);
- v rámci preškolenia Židov bolo možné pre nich zriadiť osobitné kurzy, ktorých náklady hradila Ústredňa Židov (§40) (www.upn.gov.sk).

Praktickým uplatnením protižidovskej vzdelávacej normotvorby boli vylúčení židovskí študenti zo slovenských vysokých a stredných škôl, zachovalo sa iba zredukované základné školstvo; v školskom r. 1940/41 vyučovalo 178 židovských učiteľov na 68 židovských ľudových školách so 7942 žiakmi⁴⁵ (Kamenec, 2008, s. 134). Pre potreby realizácie vzdelávacích aktivít a udržiavania židovského školstva bol v rámci Ústredne Židov vytvorený školský a kultúrny odbor, ktorý z prostriedkov židovských obcí zabezpečoval financovanie židovských škôl. Pokusy odboru aspoň čiastočne eliminovať protižidovské vzdelávacie opatrenia organizovaním doplnkovej vzdelávacej a kultúrnej činnosti pre židovskú mládež, napríklad letné akademie, jazykové kurzy a tábory pre mládež, už v zárodku Ministerstvo vnútra SR zamietlo.

Židovský kódex umožňoval prostredníctvom § 40 zriadiť osobitné kurzy s cieľom preškoliť Židov. Preškolovalacie kurzy, nazývané i prevrtovacie „hachšarab“ – príprava, sa na Slovensku uskutočňovali v rokoch 1940 – 1942. Ich cieľom bolo vyučiť Židov remeslu a pripraviť sa na vystáhanie do Palestíny a ukázať slovenským úradom, že Židia sú po rekvalifikácii užitočnou pracovnou silou pre slovenské hospodárstvo.

⁴⁵ Izidor Schwartz, predseda Spolku židovských učiteľov, uvádza, že v roku 1940 bolo na Slovensku 24 židovských ľudových škôl, 2 meštianske školy, 89 učiteľov a 3 300 žiakov (in I. Schwartz: Židovské školstvo, s. 144).

Dôležitú úlohu zohrával i psychologický moment: možnosť aspoň čiastočne zaradiť izolovanú skupinu obyvateľstva do sociálneho prostredia. V priebehu dvoch rokov sa uskutočnilo na Slovensku 288 preškoľovacích kurzov, ktoré navštevovalo približne 10 000 frekventantov. Záujem o kurzy bol vysoký, prevyšoval ponuku, preto pri zaraďovaní záujemcov do kurzu prebehol ich výber. Organizovanie a náklady kurzov zabezpečovalo od marca 1941 preškoľovacie oddelenie sociálneho odboru Ústredne Židov (ÚŽ). Išlo o poľnohospodárske a remeselnícke kurzy s veľmi širokým odborným zameraním (I. Kamenec, 2008).⁴⁶

Osobitným fenoménom židovského vzdelávania bolo vzdelávanie v židovských obecných školách v troch pracovných táboroch v Seredi, v Novákoch a vo Vyhniach. Vyučovanie v táboroch prebiehalo od septembra 1942 do roku 1944, keď bolo po obsadení Slovenska nemeckou armádou zrušené. MŠaNO uznalo vo februári 1943 táborové školy a podriadilo ich školskej štátnej inšpekcii. Udržovateľom škôl bol kultúrny odbor ÚŽ, vyučovanie prebiehalo podľa platných slovenských osnov rozšírených o pracovné vyučovanie. Deti do 10 rokov sa vyučovali 6 hodín denne, deti od 10 rokov 7 hodín denne a 2 hodiny pracovali v dielňach a v záhrade. Pre 14 až 16-ročných zriadených boli v táboroch organizované remeselnícke kurzy, pre 14 až 18-ročných zriadených pokračovacie kurzy, v ktorých si prehľbovali svoje vedomosti v slovenčine, matematike, fyzike, dejepise a biológii. Dospelí sa mohli vzdelávať v kurzoch slovenského jazyka pre dospelých (I. Kamenec, 2008, s. 259). V pracovných táboroch boli pre deti predškolského veku zriadené škôlky a opatrovne. Na základe iniciatívy židovských pracovníkov, vychovávateľov a pedagógov bolo povolené organizovanie letných prázdnin pre žiackych zriadených tábora mimo pracovných táborov, 285 detí z troch pracovných táborov strávilo prázdniny u svojich príbuzných a známych mimo táborov (H. Pokreis, 2004). Vychovávateľa a učiteľia sa snažili svojimi aktivitami nahradiť deťom stratený domov. Vplyv vychovávateľov a ich výchovných a vzdelávacích snáh hodnotila mládež v táboroch vysoko pozitívne, podobne ako mládež v Terezíne, „ktorá hovorila o jedinečnom a určujúcom životnom stretnutí“ (D. Kasperová, 2010, s. 195).

Svedectvá preživších žiakov a učiteľov táborových škôl nás informujú

⁴⁶ Išlo o odbory z oblasti záhradníctva, brašnárstva, krajčírstva, kožušníctva, zámočníctva, cukrárstva, pekárstva, klampiarstva, opatrovania, konzervárstva, grafického, chemického a optického odboru (pozri Vestník Ústredne Židov v jednotlivých číslach z roku 1941).

o tom, že i v nepriaznivom prostredí boli vďaka obetavosti rodičov a pedagógov vytvorené prijateľné podmienky na vzdelávanie detí s dôrazom na citovú výchovu a rozvíjanie ich lásky k umeniu. Riaditeľ nováckej židovskej školy Š. Weiser spomína: „...bolo treba nejakým spôsobom uspôsobiť, aby (žiaci) ako-tak znášali tieto nenormálne podmienky a aby nakoniec boli vyzbrojení pre všetky príkoria, ktoré vyplývali pre nich, pre rodičov z tohto väzenského prostredia...“⁴⁷

Školstvo slovensko-poľského pohraničia

Dvadsaťpäť obcí hornej Oravy a Spiša malo neľahký osud, v priebehu prvej polovice 20. storočia trikrát zmenili svoju štátnu príslušnosť. V rámci povojnového usporiadania získalo Poľsko v roku 1920 rozhodnutím Najvyššej dohodovej rady 25 slovenských (goralských) obcí hornej Oravy a severného Spiša. I keď bilaterálna zmluva o štátnom občianstve a otázkach súvisiacich uzavretá 29. 11. 1920 medzi Republikou Československou a Republikou Poľskou zaistovala národnostným menšinám právo na zakladanie, kontrolu a spravovanie vlastných škôl a zriadenie verejných škôl s vyučovacím jazykom československým v obciach s minimálnym počtom 40 československých žiakov,⁴⁸ k praktickému uplatneniu zmluvy v školskej politike poľského štátu nedošlo. Naopak, toto obdobie bolo poznačené násilnou polonizáciou slovenskej menšiny, výhradným vyučovaním slovenskej menšiny v poľskom jazyku. Po Viedenskej arbitráži stupňuje Poľsko svoje územné nároky na Slovensko; na základe dohody uzavretej v Zakopanom (1. 12. 1938) získava od Slovenska ďalšie územie s rozlohou 226 km² so 4 300 obyvateľmi (M. Lacko, 2008, s. 90). K zmene štátnej príslušnosti obcí dochádza po septembri 1939, keď sa Slovensko zapája po boku Nemecka do vojenskej výpravy proti Poľsku. Územie 25 slovenských obcí a územie zabraté Poľskom v roku 1938 je v roku 1939 prinavrátené Slovensku. Ústavný zákon SR (22. 12. 1939) stanovil účinnosť právnych predpisov SR na inkorporovanom území.

Obdobie polonizácie hornooravského a spišského školstva bolo vystriedané opätovným „slovenským obdobím“. V septembri 1939 prebe-

⁴⁷ Dokumentárny film Slovenskej televízie História jedného dokumentu. Pán učiteľ. Banská Bystrica 1990, svedectvo 1, Š. Weiser.

⁴⁸ Slovenský národný archív Bratislava, fond, Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska 1918 – 1927, škatuľa 4, č. 11456 In: Garek, 2010.

rajú na inkorporovanom území správu školstva a školských budov poverení slovenskí učitelia – správcovia –, organizačne prislúchajú školy pod inšpektorát Trstená a inšpektorát Kežmarok (neskôr škôldozorné úrady). Vyučovanie na školách prebieha v slovenskom jazyku a je vedené v duchu základných princípov vzdelávania prvej SR – riadi sa princípom dobrej kresťanskej a národnej výchovy. Vyučuje sa v pracovných dňoch od 8.00 – 12.00 a od 14.00 – 16.00 hodiny, nedeľné dopoludnie je venované náboženskej výchove. Zmena štátnej zvrchovanosti územia, ako i skoro dvadsaťročné prerušenie kontinuity vzdelávania v slovenskom jazyku prinášajú so sebou problémy; školy sú konfrontované s nedostatkom slovenských pedagógov, nedostatočnými priestormi, veľkým počtom žiakov v triedach. Chladné poveternostné podmienky severného regiónu spôsobujú prerušovanie vyučovania v zimných mesiacoch, počas jarných prác žiaci pomáhajú rodičom pri poľnohospodárskych prácach a absentujú na vyučovaní. Vzniknuté problémy sa postupne riešili; nedostatok učiteľov bol vyriešený zaradením poľských učiteľov ovládajúcich slovenský jazyk do vyučovacieho procesu, nedostatok priestorov sa riešil vyučovaním na zmeny, prístavbou a budovaním nových školských priestorov, slovenské knihy poskytli školám ich donori: Matica slovenská, Slovenská liga a Spolok sv. Vojtecha.

V období konca 30. a prvej polovice 40. rokov dochádza na inkorporovanom území Spiša a Oravy k rozvoju kultúrnej a vzdelanostnej úrovne žiactva i obyvateľstva. Na Orave vznikla nová štátna ľudová škola v Bukovine, v Jablonke bola otvorená nižšia stredná škola – „meštianka“. Na Spiši bola vybudovaná meštianka a detská opatrovňa v Jurgove, postavená nová školská budova v Sfní. Najväčšie školy v Jablonke, Fridmane a Nedeci mali viac ako dvesto žiakov, vyučovali na nich mnohí významní učitelia ako Jakub Čarnogurský či Rudolf Dočolomanský. V roku 1939 navštevovalo školy na Spiši 1 702 žiakov a vyučovalo na nich 34 učiteľov (M. Majeríková, 2010, s. 236) v roku 1944 sa učí na oravských školách 3 639 žiakov v 80 triedach (M. Garek, 2010, s. 228).

Nositelmi rozvoja kultúrnej a vzdelanostnej úrovne boli predovšetkým učitelia, ktorí sa sami odborne vzdelávali. 14. októbra 1939 sa na pri-navrátanom území uskutočnila prvá konferencia pre učiteľov, učitelia sa pravidelne zúčastňovali na školských poradách, na ktorých si vymieňali skúseností, simulovali ukážkové hodiny, organizovali odborné prednášky z pedagogiky a metodiky, súčasťou vzdelávacích podujatí bola i v duchu kresťanskej výchovy ich účasť na bohoslužbách. Učitelia organizovali kultúrno-osvetové podujatia pre žiakov a obyvateľov obcí (divadlo, besiedky,

kurzy varenia, prednášky o hygiene, úprave záhrad, exkurzie), zakladali knižnice a čítárne a spolupodielali sa na národopisnom výskume. Obyvateľstvo ich prijímalo pozitívne, neboli známe protesty proti vyučovaniu v slovenčine.

Obdobie rozvoja a budovania slovenského školstva v 25 spišských a oravských obciach končí 20. mája 1945, keď podpísaním protokolu v Trstenej sú vrátené hranice do pôvodného stavu a následne sú na tomto území zrušené slovenské školy a vyhnaní slovenskí učitelia.

Záver

Po ukončení druhej svetovej vojny opätovne vzniká spoločný Československý štát, menia sa hranice štátu a zastúpenie národnostných menšín. Mení sa i charakter štátu. Menšinové školstvo začína písať ďalšiu, novú kapitolu svojej histórie.

LITERATÚRA

- Dva roky slobodnej školy.(1958) Bratislava, 1947. In: *Školská výchova za tzv. Slovenského štátu*. Bratislava: SPN, 204 s.
- GAREK, M. (2010) Školstvo na území hornej Oravy v rokoch 1939 – 1945. S. 222 – 229. In: *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- JANKO, I. (2001) *História slovenského národnostného školstva v Maďarsku*. Nitra: SPU.
- KAMENEC, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Vydavateľstvo ARCHA.
- KASPEROVÁ, D. (2010) *Výchova a vzdelávanie židovských detí v protektoráte v ghettu Terezín*. Praha: Filozofická fakulta, 224 s.
- LACKO, M. (2008) *Ilustrované dejiny. Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava: Perfekt a Ústav pamäti národa, 2008, 206 s.
- MAJERÍKOVÁ, M.(2010) Školstvo, kultúra a náboženské pomery na inkorporovanom území Spiša v rokoch 1939 – 1945. S. 230 – 245. In: *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- MÁTEJ, J. (1978) *Škola, výchova a učiteľ v klérofašistickej Slovenskej republike*. Bratislava: SPN. 311s.
- MÁTEJ, J. (1958) *Školská výchova za tzv. Slovenského štátu*. Bratislava: SPN, 204 s.
- Nariadenie zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov*. [online]. [cit. 2015-04-27]. Dostupné na internete: <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/vlada_198-1941.pdf>.
- Nové slovenské školstvo II*. Reč Jozefa Siváka, ministra školstva a národnej osvety, povedaná na kultúrnom výbore snemu Slovenskej republiky, Bratislava, 1940. In: MÁTEJ, J. 1978. *Škola, výchova a učiteľ v klérofašistickej Slovenskej republike*. Bratislava: SPN, 1978, 311 s.

III. Školstvo, vzdelávanie a výchova

- Päť rokov slovenského školstva. 1939 – 1943.* (1944) Bratislava: ŠNB.
- PAVLÍK, O. (ed.) (1984) *Pedagogická encyklopédia Slovenska I.* Bratislava, VEDA.
- PAVLÍK, O. (ed.) (1985) *Pedagogická encyklopédia Slovenska II.* Bratislava, VEDA.
- POKREIS, H. (2004) Vznik a vývoj židovských svetských ľudových škôl na južnom Slovensku. S. 73 – 83. In: *Acta Judaica Slovaca č. 10.* SNM, Múzeum židovskej kultúry. Bratislava: Edícia Judaica Slovaca.
- Sborník MŠ a NO. 1941 – 1945. (1942) Bratislava: ŠNB, s. 352 – 367.
- SCHWARTZ, I. (1940) Židovské školstvo na Slovensku. In: *Židovská ročenka pre Slovensko 5 700.* Bratislava. S. 143 – 145.
- TIŠLIAR, P. (2014) Odras národnostnej politiky Slovenskej republiky (1939 – 1945) v štatistickej praxi. S. 21 – 52. In: TIŠLIAR, P. – ŠPROCHOVÁ. (eds.) *Populačné štúdie Slovenska IV.* 2014. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z. s. 21 – 52.
- Zvesti, roč. III, 1940, zoš. 14, 367 – 368. In: MÁTEJ, J. (1978) *Škola, výchova a učiteľ v klérofašistickej Slovenskej republike.* Bratislava: SPN.

Kontaktné údaje

PhDr. Jana GAŠPAROVIČOVÁ, PhD.
Katedra jazykovej prípravy
Fakulta sociálnych vied
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
e-mail: jana.gasparovicova@ucm.sk

ČINNOSŤ OKRESNEJ STAROSTLIVOSTI O MLÁDEŽ V TRNAVE A JEJ OKOLÍ V ROKOCH 1940 – 1945

Ivana Šuhajdová

Abstrakt. Obdobie rokov 1939 až 1945 sa pre nás zapísalo do dejín dvojakým spôsobom. Existenciou Slovenského štátu a dodnes najväčším ozbrojeným konfliktom v dejinách ľudstva – druhou svetovou vojnou. V daných podmienkach žilo v novovzniknutom Slovenskom štáte početné zastúpenie detskej a mládežníckej populácie, ktorá si vyžadovala zvýšenú sociálnu starostlivosť od štátu a spoločnosti ako takej. Jedným zo spolkov, ktorý sa snažil o zlepšenie sociálnych podmienok slovenských detí a mládeže bola aj Okresná starostlivosť o mládež. Príspevok konkrétne mapuje a analyzuje tie činnosti a aktivity Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave a jej okolí, ktoré počas druhej svetovej vojny (a v prvých dvoch povojnových rokoch) prispeli k vytvoreniu spoločensky prijateľnejších podmienok pre život a edukáciu detí a mládeže v Trnave a jej okolí.

Úvod

Ak chceme hovoriť o edukácii detí a žiakov, v takom prípade si v prvom rade musíme uvedomiť, aké podmienky k samotnej edukácii majú vytvorené. Nemáme pritom v tomto prípade na mysli podmienky edukácie ako vzdelávacieho procesu, ktorý sa uskutočňuje v školskom prostredí, ale podmienky rodinného a spoločenského prostredia, v ktorom dieťa, resp. žiak žije a vyrastá. V rámci celých ľudských dejín existujú medzi nami sociálne, rodinné, zdravotné či iné rozdiely. Tieto rozdiely sa týkajú všetkých, deti a mládež nevynímajúc. Z uvedeného dôvodu popisujeme v príspevku, aká sa v období prvej Slovenskej republiky venovala pozornosť sociálnej starostlivosti o deti a žiakov (konkrétne v trnavskom okrese), ktorá prispievala k vytváraniu prijateľnejších edukačných (rodinných a spoločenských) podmienok aj pre deti a mládež pochádzajúcich z nižších, resp. najnižších sociálnych vrstiev.

Všeobecná charakteristika Okresnej starostlivosti o mládež

Starostlivosť o deti a mládež v období Slovenského štátu bola riadená a podporovaná zákonmi, ktoré vstúpili do platnosti ešte pred rozdelením

prvej Československej republiky. Jedným z nich bol Zákon č. 29/1930 o ochrane detí v cudzej starostlivosti. Uvedený zákon nielenže upravoval povinnosti poručenského úradu pri príslušnom okresnom súde, ale (z hľadiska zamerania nášho príspevku) ponechával otvorené možnosti dobročinným spolkom a organizáciám v sociálnej oblasti.

V 30. rokoch tak podľa J. Šimonoviča (1978) vznikli na slovenskom území spolky s názvom **Okresná starostlivosť o mládež**. Spolok si medzi základné ciele svojej činnosti kládol:

- viesť evidenciu detí, ktoré potrebujú ochranu a pomoc,
- umiestňovať opustené deti na výchovu do rodín,
- starať sa o poradne, jasle, opatrovne, sirotince,
- umiestňovať opustené deti a nesprávne vychovávané deti do rozličných ústavov, podporovať úrady v ich sociálnych úlohách,
- poskytovať dospelujúcim deťom radu a pomoc vo voľbe povolania,
- či inými spôsobmi sa starať o riadnu duševnú a telesnú výchovu takých detí, ktoré potrebujú pomoc.

Podľa stanov Okresnej starostlivosti o mládež (1930) bola Okresná starostlivosť o mládež v obvode svojho okresu:

- organizačným strediskom a ústredným vykonávateľom všetkej dobrovoľnej sociálnej starostlivosti o mládež, ktorá potrebovala z akýchkoľvek dôvodov ochranu a pomoc k svojmu zdarnému vývoju telesnému, rozumovému a mravnému,
- poradným a pomocným orgánom tých činiteľov správy verejnej, ktorým bola sociálna starostlivosť o túto mládež za povinnosť uložená.

Z vyššie uvedeného potom vyplýva, že Okresnej starostlivosti o mládež menovite náležalo:

1. prebúdzat', vychovávať, prehlbovať a šíriť porozumenie a záujem pre úlohy sociálnej starostlivosti o mládež slovom a tlačou nielen u povolaných činiteľov verejných, ale zvlášť v širokých vrstvách ľudových,
2. zabezpečovať, aby boli v evidencii vedené všetky zariadenia sociálnej starostlivosti o mládež v okrese, dáta o rozsahu, pohybe a stave ich činnosti,
3. vyhľadávať deti, ktoré potrebovali z akýchkoľvek príčin ochranu a pomoc, viesť ich v evidencii, podávať príslušným a verejným orgánom žiadosti, správy a návrhy na poskytnutie potrebnej pomoci a zabezpečiť, aby sa im dostalo náležitého zaopatrenia a výchovy v prvom rade od tých, ktorí sú k tomu podľa zákona povinní,
4. mať v evidencii rodiny ochotné a spôsobilé prevziať cudzie deti do svojej starostlivosti, vzbudzovať pochopenie a záujem pre tento spô-

sob starostlivosti o mládež a takýmto rodinám zverovať deti, ktorým sa nedostáva starostlivosti vlastnej rodiny. Zvlášť tých, ktorí sú inak telesne a duševne zdravé a sú odkázané na cudziu starostlivosť len pre svoju chudobu, osirelosť alebo opustenosť,

5. dozerat', aby rodiny, ktoré vychovávajú cudzie deti si plnili povinnosti, ktoré na seba prevzali,
6. starať sa, aby v okrese podľa potreby boli vybudované a vydržiavané zariadenia nutné k riadnemu výkonu sociálnej starostlivosti o deti v dobe od narodenia až do času, keď verejnej ochrany a pomoci už nepotrebujú, spravidla do 18 rokov. Jednalo sa predovšetkým o zariadenia ako boli poradne a útulky pre matky a kojencov, opatrovne, materské škôlky, sirotince, detské domovy, rodinné kolónie, jasle, útulky a pod.,
7. poskytovať deťom vychádzajúcim zo školy radu pri voľbe povolania a vyhľadávať im vhodných zamestnávateľov,
8. podnikat' aj rodinné preventívne opatrenia, ktorými by bolo zabraňované všetkému, čo by mohlo akokoľvek ohrozovať zdravý vývin mládeže po stránke telesnej, rozumovej alebo mravnej (Stanovy okresnej pečlivosti o mládež, 1930).

Na všetky vyššie uvedené činnosti získavala Okresná starostlivosť o mládež peňažné prostriedky z členských príspevkov, z výťažku spoločných podnikov, zbierok, prednášok a z výnosu vlastného imania, z podpôr, darov a odkazov korporácií aj súkromných osôb či z podpôr obcí, okresov alebo samotného štátu.

Okresná starostlivosť o mládež v Trnave a jej okolí (1940 – 1944)

Na základe súhlasu, ktoré vydalo Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave, bola Okresná starostlivosť o mládež v Trnave založená už 20. februára 1926 (A. Hološová, G. Pluhárová, 1986). Z hľadiska zamerania nášho príspevku (máme v tomto prípade na mysli časové obdobie) venujeme pozornosť konkrétne tým činnostiam a aktivitám Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave, ktoré realizovala v rokoch 1940 až 1945.

V roku 1940 bol počet obyvateľov v trnavskom okrese asi stotisíc, pričom 82 % z nich bolo slovenskej národnosti. V okrese bolo 67 obcí. O tom, že v danom období ekonomická a sociálna situácia nebola pre väčšinu obyvateľstva priaznivá, svedčí aj skutočnosť, že sociálne choroby sa uvádzali ako jeden z najčastejších dôvodov detskej úmrtnosti. Okresná

starostlivosť o mládež v Trnave v tom roku zabezpečovala predovšetkým podporu starostlivosti o šesť až štrnásťročných detí, ktoré žili v rodinách. Okrem toho pre 464 detí zabezpečila pravidelné stravovanie, 318 deťom pomohla s ošatením, 7 deťom zadovážila potrebné lieky, 24 detí podporila peniazmi a postarala sa o 46 detí v rámci prázdninovej starostlivosti (Štatistická výročná správa o činnosti Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave za rok 1940).

V roku 1941 bol postavený sociálno-zdravotný dom, v ktorom okrem kancelárií mala svoje pevné miesto Poradňa matiek a detí, Poradňa pre voľbu povolania a detské jasle. Zriadenie uvedeného sociálno-zdravotného domu pre Trnavu a jej okolie znamenalo rozšírenie a predovšetkým zintenzívnenie spolupráce so Slovenským červeným krížom a miestnym odborom Ligy proti tuberkulóze. Okresná starostlivosť o mládež v Trnave mala od roku 1941 svoju kanceláriu v miestnostiach určených pre Poradňu matiek a detí na Štefánikovom námestí č. 5. Pracovalo sa v nej každý deň od 7:00 do 14:00 hod. (Správa o činnosti OSM v Trnave, 1941).

Vo všeobecnosti by sme mohli činnosť a zameranie Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave v rokoch 1940 až 1944 rozdeliť do nasledujúcich oblastí:

Sociálna starostlivosť

Z logických dôvodov sa činnosť Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave v zimných mesiacoch zameriavala okrem iného aj na organizovanie zimných pomocných akcií, predovšetkým stravovacej a ošacovacej. „Z hľadiska čisto ľudského naša činnosť smeruje k tomu, aby sme učinili čo najviac ubiedených a trpiacich detí šťastnými“ (Správa o činnosti OSM v Trnave, 1941, s. 4). Pozornosť v zimných mesiacoch bola venovaná predovšetkým chudobným, osirelým, opusteným deťom a deťom rodičov nezamestnaných alebo obmedzene pracujúcich, ktorí boli bez prostriedkov na výživu. Ako sa ďalej píše v Správe o činnosti OSM v Trnave (tamže), „dlhá zima vyčerpáva prípadne úspory robotníctva a bieda veľmi doľahla na ich deti. Deti trpia podvýživou, preto sú náchylné k rôznym chorobám“. Z uvedeného dôvodu Okresná starostlivosť o mládež v Trnave zriadila v zimnom období roku 1941 pre tieto deti stravovacie stanice v 7 obciach. Výsledok stravovacej akcie uvádzame v tabuľke č. 1.

Prostredníctvom stravovacej akcie v roku 1941 malo teda v zimných mesiacoch zabezpečenú teplú stravu celkovo 668 detí v trnavskom okre-

Tab. č. 1 Stravovacia akcia v obciach trnavského okresu za rok 1941

Vyživovacia stanica	počet detí	celkové náklady	prídely štátu a OSM	miestne prostriedky
Biely Kostol	50	1 267,50	1 267,50	–
Dolná, Horná a Stredná Čepeň	120	1 962,00	1 262,00	700,00
Opoj	59	1 762,00	1 262,00	500,00
Pustý Fedýmeš	120	1 500,00	1 500,00	–
Šintava	48	1 000,30	500,00	500,30
Trnava, Sered' (len deti v predškolskom veku)	271	4 474,30	4 474,30	–
SPOLU	668	11 966,10	10 265,80	1 700,30

Zdroj: Správa o činnosti Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave za rok 1941

se. Celkové náklady na ich stravovanie boli takmer 12 000 slovenských korún, pričom samotná Okresná starostlivosť o mládež v Trnave z uvedenej sumy zafinancovala takmer 86 %.

Okrem stravovacej akcie zohrávala v zimnom období v činnosti Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave dôležitú a významnú úlohu aj *ošacovacia akcia*. „Všeobecne nepriaznivé pomery vyžiadali, aby aj tejto akcii Okresná starostlivosť o mládež venovala zvýšenú pozornosť vo väčšej miere ako inokedy, lebo rodičia, ktorí boli už dlhší čas bez zamestnania, nemohli deťom zaobstarat' ani to najpotrebnejšie pre výživu a tým menej na ošatenie a hlavne na obuv“ (tamže, s. 5). V rámci ošacovacej akcie bola deťom pridelená hlavne obuv, keďže väčšina z nich nemohla pre nedostatok obuvi navštevovať školu. Celkovo v roku 1941 podporila Okresná starostlivosť o mládež v Trnave prostredníctvom ošacovacej akcie 487 detí, pričom šlo nielen o deti pochádzajúce priamo z Trnavy, ale aj z okolitých obcí trnavského okresu. Samotná Okresná starostlivosť o mládež v Trnave podporila danú akciu sumou 16 654 Sk.

Celkové náklady za ošacovaciu akciu v trnavskom okrese za rok 1941 uvádzame v tabuľke č. 2.

Vianočná nádielka pre deti do 6 rokov sa v danom roku usporiadala v dňoch 16., 19. a 23. decembra. 67 detí bolo obdarených šatôčkami a 146 topánkami v celkovej sume 9 181 Sk.

Aj v roku 1944 boli podporené chudobné školopovinné deti usporiadaním stravovacích a ošacovacích akcií. Stravovacie akcie boli realizované v spolupráci s katolíckou jednotou v celkovej sume 27 988,50 Sk. V rámci

Tab. č. 2 Ošacovacia akcia v obciach trnavského okresu za rok 1941

Obec	počet detí	celkom suma	príspevok OSM
Biely Kostol	25	1 225	1 025
Borová	28	1 078	504
Dolná, Horná a Stredná Čepeň	29	1 721	1 021
Gáň – Brakoň	12	738	538
Hrnčiarovce	10	680	680
Kerestúr	10	640	640
Majcichov	34	2 006	1 000
Modranka	34	2 006	1 006
Opoj	14	776	776
Trnava	291	18 859	9 464
Spolu	487	29 729	16 654

Zdroj: Správa o činnosti Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave za rok 1941

ošacovacej akcie bolo zakúpené predovšetkým šatstvo a obuv pre najchudobnejšie školopovinné deti v hodnote 13 477,40 Sk (Správa z činnosti OSM v Trnave, 1944).

Starostlivosť o matky a deti

Starostlivosť o matky a deti sa zabezpečovala prostredníctvom existujúcich Poradní matiek a deti, ktoré viedli kvalifikované sociálne pracovníce. Okrem Poradne matiek a deti v Trnave, ktorá poskytovala potrebné služby a pomoc dvakrát do týždňa, zriadila Okresná starostlivosť o mládež ďalšie dve takéto poradne, jednu v Seredi a druhú v Kerestúri, v ktorých sa v roku 1941 ordinovalo raz do týždňa.

Medzi ich základné a hlavné úlohy patrilo:

- účinnou propagáciou vzbudzovať u matiek potrebný záujem o preventívnu starostlivosť o dieťa,
- realizovanie preventívnej sociálno-zdravotnej starostlivosti tak o matky, ako aj o samotné deti a kojencov,
- sústavná kontrola, výchova a riadna evidencia tehotných žien,
- sústavné vyhľadávanie a prijímanie detí do evidencie, zisťovanie ich zdravotného stavu a kontrolovanie rodinného prostredia,
- poznať a sledovať pomery a potreby okresu po stránke populačnej, zdravotnej, sociálnej, hospodárskej, národnej a kultúrnej,

- sledovať pôrodnosť a úmrtnosť, predovšetkým kojeneckú, lebo dáta o počte narodených a zomrelých kojencov boli pre prácu v starostlivosti o dieťa veľmi dôležité, nakoľko ukazovali potrebu, rozsah a veľkosť preventívnej starostlivosti (Organizačný a pracovný poriadok Okresnej starostlivosti o mládež, 1947).

Činnosť Poradní matiek a deti však bola rozsiahlejšia. Svedčí o tom aj skutočnosť, že v roku 1941 usporiadala Poradňa v kaviarni Imperial čajový večierok, ktorý priniesol zisk 10 368,60 Sk. Získané peniaze boli pri príležitosti Dňa slovenskej rodiny použité na zabezpečenie letnej ošacovacej akcie, vďaka ktorej získalo nové šatstvo 200 chudobných detí v predškolskom a školskom veku.

Samotné Poradne matiek a deti postupovali v rámci poskytovania sociálno-zdravotnej starostlivosti veľmi systematicky a môžeme povedať, že aj na základe princípu individuálnosti, pretože každý prípad sa posudzoval individuálne. V rámci evidencie rozdeľovali Poradne matky a deti na základe nasledujúcich kritérií:

- prípady, ktoré nepotrebujú pomoc inej ako sústavnej kontroly poradne – mohli by sme povedať, že z hľadiska poskytovania potrebnej pomoci a kontroly išlo o najjednoduchšie prípady,
- prípady, ktoré môžu zostať vo svojom prostredí, ale mimo kontroly poradne potrebujú pomoc a ochranu napr. právnu (dieťa nemanželské), hmotnú, šatenie, stravovanie, lieky, výchovnú a pod.,
- prípady, ktoré sa nemôžu nechať vo svojom prostredí, či už z hľadiska zdravotného, hospodárskeho, mravného a javí sa naliehavá potreba umiestniť dieťa v cudzej starostlivosti alebo v odbornej starostlivosti ústavov – jednalo sa o najzávažnejšie prípady, ktoré si vyžadovali najväčšiu pozornosť a pomoc (Organizačný a pracovný poriadok Okresnej starostlivosti o mládež, 1947).

Význam a opodstatnenie existencie Poradne matiek a deti videla aj samotná Okresná starostlivosť o mládež v Trnave, preto sa v roku 1944 pokúsila zriadiť vo viacerých obciach trnavského okresu Poradne matiek a detí, avšak všade sa ich snaha stretla s nedostatkom miestností a lekárov.

Ústavná starostlivosť o deti od narodenia do 6 rokov

Ústavná starostlivosť bola realizovaná predovšetkým zariadeniami ako detské jasle, kojenecký domov, cezdený útulok. Išlo o zariadenie zariadení pre deti, o ktoré sa matka ani najbližšia rodina z existenčných dôvodov nemohli postarať. Účelom uvedených zariadení bolo poskytovanie

cezdenného pobytu, zaopatrenie a výchova deťom pracujúcich matiek, rodín slabších pomerov, vdovcov alebo inak závislých prípadov (Organizačný a pracovný poriadok Okresnej starostlivosti o mládež, 1947).

Okresná starostlivosť o mládež v Trnave prijímala deti do ústavnej starostlivosti po dohode s predsedníctvom kuratória, pričom bola určená výška príspevkov, a to podľa zárobkových pomerov matky a otca na základe predloženého potvrdenia od zamestnávateľa. Každý ústav musel mať svojho lekára. Počet personálu sa určoval podľa počtu detí. Na 8 až 10 detí pripadala jedna opatrovatel'ka. Pri 20 až 25 deťoch boli dve opatrovatel'ky a jedna hospitantka.

Do detských jaslí sa prijímali deti od narodenia do 6 rokov, pričom im bola poskytovaná sociálno-zdravotná starostlivosť, ako aj všetko ostatné, čo bolo potrebné k správne mu a zdravému vývinu každého dieťaťa.

Podľa Organizačného a pracovného poriadku Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave (1947) boli deti do ústavnej starostlivosti prijímané na základe nasledujúcich podmienok:

- prednosť mali tie deti, ktorých matky museli za prácou dochádzať mimo domova,
- prednosť mali aj deti, ktorým matka zomrela a ostatní členovia rodiny neboli schopní opatery,
- dieťa muselo pochádzať z prostredia, kde sa nevyskytovali žiadne infekčné choroby,
- do detských jaslí sa deti prijímali len na denný pobyt.

Starostlivosť o dorast

Hoci Okresná starostlivosť o mládež v Trnave nemala oficiálne zriadený žiadny dorastový odbor, túto starostlivosť vykonávala. Ešte v roku 1940 bolo prihlásených tridsať učňov, z ktorých sa podarilo do zamestnania umiestniť štyroch. V niektorých prípadoch, keďže išlo o chlapcov pochádzajúcich z úplne chudobných rodín, musela Okresná starostlivosť o mládež v Trnave pomôcť aj šatstvom.

Starostlivosť o deti úchylné⁴⁹

4. a 5. mája 1940 bola prevedená hromadná odborná prehliadka detí

⁴⁹ V súčasnosti podľa platnej legislatívy v našich podmienkach ide o deti s rôznym druhom postihnutia či narušenia.

zmrzačených, ktorú vykonal lekársky zbor Ortopedickej kliniky. Na prehliadku boli povolané všetky deti zmrzačené z celého trnavského okresu. Prehliadnutých bolo 63 detí. Okresná starostlivosť o mládež v Trnave mnohým deťom sprostredkovala odbornú prehliadku na klinike v Bratislave, pričom nemajetným deťom opatrla polovičné cestovné lístky pre dieťa a sprievodcu. Následne v roku 1941 Okresná starostlivosť o mládež v Trnave umiestnila tri slabomyselné deti do vhodných ústavov. Abnormálne deti boli posielané a umiestňované v odborných ústavoch. Deťom zmrzačeným boli obstarávané ortopedické pomôcky ako aj vymáhanie zliav na železničné poukazy (Správa o činnosti Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave za rok 1941).

Starostlivosť o deti v cudzej starostlivosti a deti nemanželské

Okresná starostlivosť o mládež v Trnave bola v rámci trnavského okresu poverená vykonávať dozor nad deťmi v cudzej starostlivosti a deťmi nemanželskými. Ochranný dozor vykonával verejný poručník navštevovaním patričných detí. Počet detí nemanželských a v cudzej starostlivosti k 1. januáru 1941 bol 59. Na konci roku 1941 už 629.

Poradenstvo pre voľbu povolania

Aby sa mladí ľudia rozhodli pre také povolanie, na aké sú súci, musí im niekto skúsený poradiť. Túto prácu robili Poradne pre voľbu povolania. Mládež preskúmal po stránke telesnej i duševnej odborný poradca, poprípade i lekár a poradilo sa jej. Takáto poradňa bola zriadená v rámci Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave už v roku 1940. V nasledujúcom roku poskytla poradenstvo 205 mladým ľuďom. Desiatim podnikom odporučila pracovné sily a viackrát pomohla riešiť sociálny problém.

Podľa Organizačného a pracovného poriadku Poradne pre voľbu povolania patrilo medzi jej hlavné úlohy predovšetkým:

- riešiť otázky voľby povolania dorastu a sprostredkovanie zamestnania,
- obstarávať evidenciu o počte, pomeroch a potrebách mládeže opúšťajúcej školu za účelom správnej voľby povolania,
- sprostredkovanie práce alebo inej sociálnej pomoci,
- prevziať zodpovednosť za psychologický a lekársky výskum normálnej mládeže so zreteľom k voľbe povolania,
- udeľovať rady uchádzačom, rodičom alebo pestúnom, a to na základe zisteného psychického a telesného stavu mladého človeka,

- oznamovať Krajinskému psychotechnickému ústavu prípady úchyľnej mládeže za účelom ich správnej voľby povolania.

V rámci svojej činnosti Poradňa ako hlavný problém uvádzala predovšetkým malú súčinnosť s Úradom práce a doslova vyzývala k tomu, aby táto inštitúcia hlásila poradni voľné pracovné miesta a každého učňa nechala si predbežne v poradni preskúšať. Dobrú spoluprácu však mala Poradňa so školami, a to najmä meštianskymi a odbornými školami pre ženské povolanie (Správa o činnosti Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave za rok 1941).

V roku 1944 v dôsledku personálnych problémov (po odchode prof. Dubca nemohol jeho nástupca učiteľ Jaura poradňu viesť, nakoľko nemal absolvovaný kurz poradcov a psychológov) Poradňa pre voľbu povolania v Trnave nefungovala (Správa z činnosti OSM v Trnave 1944).

Rekreačná starostlivosť

Rekreačná starostlivosť bola určená pre deti telesne slabé, podvýživné, chudokrvné, pričom žiadosť mohli podávať rodičia dieťaťa alebo jeho lekár, poprípade samotná škola (Organizačný a pracovný poriadok Okresnej starostlivosti o mládež, 1947). V priebehu rokov 1942 – 1944 však Okresná starostlivosť o mládež v Trnave nemohla na rekreačnú starostlivosť deti využívať ozdravovňu Škarbák, nakoľko bola obsadená nemeckým vojskom a to napriek tomu, že mu boli ponúknuté iné priestory, odmietlo ozdravovňu opustiť (Zápisnica z valného zhromaždenia OSM v Trnave, 1945). Celkovo v roku 1944 bola rekreačná starostlivosť o deti prevádzaná v oveľa menšom meradle ako v predošlých rokoch. Príčinou bolo predovšetkým to, že rodičia nechceli deti vysielat' do ozdravovní pre mimoriadne vojnové pomery. Vyslaných bolo celkom do rôznych ozdravovní len 17 detí (Správa z činnosti OSM v Trnave, 1944).

Okresná starostlivosť o mládež v Trnave a jej okolí (1945)

V roku 1945 bola činnosť Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave značne komplikovaná vojnovými udalosťami. V období od januára do apríla 1945 spočívala jej činnosť len vo vedení administratívy. Pre blížiacu sa frontu, ako aj nedostatok materiálu, sa nemohli vykonávať ani stravovacie a ošacovacie akcie. Po oslobodení Trnavy Červenou armádou bolo hlav-

nou snahou Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave čo najskôr obnoviť činnosť Poradni matiek a deti. Už 13. apríla 1945 sa konala prvá lekárska ordinácia v trnavskej poradni. Postupne v priebehu nasledujúcich troch mesiacov bola obnovená aj činnosť Poradne Kerestúrskej a Seredskej.

Poverenctvom Slovenskej národnej rady pre sociálnu starostlivosť bola Okresná starostlivosť o mládež v Trnave poverená vydávaním potravíných článkov uskladnených v Trnave pre všetky Okresné národné výbory a ostatné Okresné starostlivosti o mládež na Slovensku, ktoré mali v letných mesiacoch otvorené ozdravovne pre deti z rodín sociálne najslabších.

Rozhodnutím poverenctva pre sociálnu starostlivosť bol v mesiaci október tajomník Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave vyslaný na šesť týždňov do okresu Svidník, kde mal za úlohu znovu zriadil Okresnú starostlivosť o mládež pre daný okres a zároveň učinil všetky opatrenia v rámci akcie „Rýchla a účinná pomoc východnému Slovensku“. Po jeho návrate zo Svidníka začala Okresná starostlivosť o mládež v Trnave organizovať akciu pre pomoc bezstrešným deťom z východného Slovenska. Prihlásilo sa 10 600 rodín, ktoré boli ochotné prijať zdarma na ubytovanie a stravovanie po dobu zimných mesiacov deti z východného Slovenska (Štatistická výročná správa OSM o činnosti v roku, 1945).

Dvadsiateho októbra 1945 vydalo Slovenské ústredie starostlivosti o mládež (1945) nariadenie všetkým Okresným starostlivosťiam o mládež na Slovensku zriaďovať a vydržiavať detské jasle. Povojnové pomery si vyžiadali sociálnu ochranu všetkých odkázaných, najmä mládeže. Medzi prvoradé úlohy na poli starostlivosti o mládež preto patrilo zriaďovanie a vydržiavanie detských jaslí, cezdených útulkov a detských domovov.

V posledných dvoch mesiacoch roku 1945 bolo snahou Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave zriaďiť Poradňu matiek a deti v obciach Cífer a Smolenice a v Trnave Učňovský domov.

V mesiaci december Okresná starostlivosť o mládež v Trnave uskutočnila súpis najchudobnejších učňov, ktorým mali byť v rámci vianočnej nádielky darované pracovné obleky.

Miestna starostlivosť o mládež

V obciach, v ktorých si to miestne podmienky a potreby vyžadovali, zriaďovala Okresná starostlivosť o mládež **Miestnu starostlivosť o mlá-**

dež, ktorá pôsobila ako jej podorgán. Jej prioritnou úlohou bolo zachytiť do výchovnej a sociálnej starostlivosti všetky na to odkázané deti v obci, najmä deti opustené, deti poľnohospodárskych a priemyselných robotníkov, deti rodičov pracujúcich sezónne mimo obce, deti miestnych rodín, ktoré počas denných prác rodičov ostávali bez dostatočného dozoru, ako aj iné deti.

Orgánom Miestnej starostlivosti o mládež bolo kuratórium pozostávajúce z kňaza, notára, starostu obce, učiteľa a lekára, ktorí vykonávali najmä nasledujúce úlohy:

- *duchovný* – zaisťoval a dozeral predovšetkým na nábožensko-mravnú výchovu detí zverených do opatery Miestnej starostlivosti o mládež. V konfesijne zmiešaných obciach boli členmi kuratória duchovní oboch konfesií a každý z nich dozeral na výchovu detí príslušníkov svojej konfesie,
- *učiteľ* – vykonával dozor nad pedagogickým vedením,
- *lekár* – mal na starosti zdravotnú službu Miestnej starostlivosti o mládež. Lieky pritom boli hradené príslušnou poisťovňou, avšak pre deti nemajetných rodičov túto starostlivosť financovala príslušná obec.

Miestnu starostlivosť o mládež vykonávali sociálne sestry,⁵⁰ ktoré ustanovilo krajinské ústredie starostlivosti o mládež v Bratislave. Pozíciu sociálnej sestry mohla zastávať iba absolventka učiteľského ústavu pre vzdelávanie učiteliek materských škôl, výnimočne osoby s ošetrovateľskou školou či absolventky rodinných škôl.

Pracovný program Miestnej starostlivosti o mládež

Obsahové zameranie jednotlivých činností Miestnej starostlivosti o mládež by sme mohli rozdeliť do dvoch hlavných časových období. Ide o tzv. pracovný program v sezóne a pracovný program mimo sezóny.

V rámci pracovného programu v sezóne sa sociálne sestry pri vykonávaní miestnej starostlivosti o mládež riadili nasledujúcimi zásadami:

1. každé dieťa zostávalo zásadne vo svojej rodnej obci pri svojej matke, v náhradnej rodine (v prípade, že bolo už predtým adoptované) a vo

⁵⁰ Sociálnym sestrám prislúchal za ich prácu byt, strava a mesačný honorár najmenej 150 slovenských korún. Potrebné odborné rady im poskytovali sociálne pracovníčky Okresných starostlivostí o mládež. Tie vykonávali mesačne aspoň raz kontrolu Miestnej starostlivosti o mládež svojho okresu podávali Krajinskému ústrediu starostlivosti o mládež v Bratislave podrobné správy.

svojom sociálnom prostredí. Len tie deti, o ktoré zo závažných príčin nebolo možné sa takto postarať, umiestňovali sociálne sestry prechodne v najbližšom detskom domove,

2. pre deti príslušne do obce, ktoré boli prehlásené súdmi za opustené, obstarávali sociálne sestry pestúnske rodiny a vykonávali koloniálny dozor, išlo predovšetkým o prísny dozor nad výchovu a zaopatrením týchto detí,
3. pre kojencov matiek pracujúcich, nemanželských a najmä takých, ktoré boli v službe, ak bolo potrebné zriadili sa detské jasle a vykonával sa cezdeňný dozor nad týmito deťmi,
4. zisťovali sa rodiny, ktoré boli ochotné prijať na zaopatrovanie deti sezónnych robotníkov alebo inak toho potrebné, či už zdarma z dôvodov charitatívnych alebo za primerané protislužby zo strany daného dieťaťa,
5. počas dňa v hodinách určených podľa miestnych pomerov sa zhromažďovali deti, ktoré v rodinách nemohli byť užitočne zamestnávané, či už deti miestnych rodín alebo nemiestnych rodín v tzv. **cezdenom detskom útulku**. Ten sa zriaďoval v sociálnych, kultúrnych a telocvičňových domoch alebo vo vhodne upravených školských budovách. Deťom v cezdenom detskom útulku bola poskytovaná dôkladná nábožensko-mravná výchova a museli byť užitočne zamestnávané. Pre deti v cezdenom detskom útulku bolo zabezpečené poludňajšie stravovanie, prípadne poskytovanie desiatej a olovrantu. Naturálie pritom boli žiadané od majetnejších rodičov detí v opatere Miestnej starostlivosti o mládež tak, aby bolo postarané aj o deti úplne chudobné. Rovnako sa na tento účel vykonávali pravidelné zbierky a peňažné dary.

Mimo sezóny sa podľa Organizačného poriadku Miestnej starostlivosti o mládež jej pracovný program týkal obdobia po skončení sezónnych prác a najmä zimného obdobia, keď činnosť cezdeného detského útulku mohla byť obmedzená alebo aj úplne zastavená. V tomto čase sociálne sestry vykonávali najmä ľudovýchovnú činnosť podľa miestnych potrieb. Realizovali napr. praktické kurzy o vedení domácnosti, rodinné, výchovné ako aj sociálno-zdravotné kurzy.

Posledné dva roky existencie Okresnej starostlivosti o mládež (1946 – 1947)

Od 1. januára 1948 sa podľa Zákona č. 48/1947 zrušili spolky Okresnej starostlivosti o mládež a pri národných výboroch sa utvorili komisie

starostlivosti o mládež (miestne, okresné a neskôr krajské) s centrálnou Slovenskou starostlivosťou o mládež. Z uvedeného vyplýva, že po roku 1945 existovali Okresné starostlivosti o mládež už iba dva roky. Na základe tejto skutočnosti, ako aj skutočnosti, že práve posledné dva roky Okresnej starostlivosti o mládež boli zároveň prvými dvomi povojnovými rokmi, jednoznačne vyplýva, že starostlivosť o deti a mládež si v tomto období vyžadovala zvýšenú pozornosť, rozhodli sme sa v závere nášho príspevku priblížiť v krátkosti aj záverečné dva roky existencie Okresnej starostlivosti o mládež.

V roku 1946 bola na príkaz povereníctva sociálnej starostlivosti a Ústredia okresnej starostlivosti o mládež podniknutá akcia na získavanie pestún-ských rodín, ktoré by boli ochotné prijať zadarmo na ubytovanie a stravovanie bezprístrešné deti z východného Slovenska počas zimných mesiacov. Táto akcia mala v trnavskom okrese veľký úspech a prihlásilo sa 600 pestún-ských rodín. Koncom januára začal odsun detí z východného Slovenska. Celkom bolo v trnavskom okrese umiestnených 362 detí. Ďalší odsun však musel byť zastavený, pretože väčšina detí prichádzala z Košíc zavrabená a zavšivavená. Okrem toho boli deti nevďačné a neposlušné, takže sa rodiny chodili sťažovať a odmietali mať tieto deti vo svojej starostlivosti. Keďže väčšina týchto detí prišla polonahá a bosá, zaobstarala Okresná starostli-vosť o mládež v Trnave 200 odberných lístkov na obuv. Doprava detí späť domov na východ začala začiatkom mája a 18. júna odišiel posledný turnus. Zostalo približne 30 detí, ktoré si pestúnske rodiny chceli ponechať a deti sa zároveň odmietali vrátiť späť domov na východné Slovensko.

V januári 1946 bolo pre Poradne matiek a detí pridelených 900 kusov detského mydla, 420 kusov mydla na pranie, 20 kg kakaa, 20 kg čaju, 600 kg krupice a krúpov, 45 kg ryže, 100 kusov plienok, 100 kusov košielok. Toto všetko bolo pridelené za sťahovanú cenu matkám, ktoré navštevo-vali Poradne matiek a detí.

V marci boli vyslané 2 katolícke a 2 evanjelické chudobné deti na troj-mesačný rekreačný pobyt do Švajčiarska. V rámci rekreačnej akcie pre deti zo sociálne slabých rodín bolo navrhnutých a zaslaných na Slovenské ústredie starostlivosti o mládež 76 žiadostí detí, ktoré mali byť násled-ne v auguste poslané do zotavovne v Tatrách (Prehľad o vykonanej práci OSM, 1946).

V januári 1947 bolo v okresnom detskom domove Nádaš umiestne-ných 60 detí z Oravy v rámci akcie *Odsun bezprístrešných detí z Oravy a vý-chodného Slovenska*. Deti boli na rekreácii do konca júna.

Aj v roku 1947 jednou zo základných činností Okresnej starostlivosti

o mládež v Trnave bola stravovacia a ošacovacia akcia. V rámci stravovacej akcie bolo najchudobnejším školopovinným deťom v deviatich stravovacích staniaciach podávané mlieko, kakao, párky a žemle v celkovej sume 74 144,90 Kčs. Ošacovacia akcia bola prevedená sumou 61 280 Kčs. Boli zakúpené chlapčenské obleky a dievčenské kabáty. Ošatených bolo celkovo 113 najchudobnejších detí.

V rámci letnej rekreácie detí bolo v júli vyslaných do zotavovne Harhov, Černoohorské kúpele a Ľubochňa 47 detí. V auguste 48 detí do zotavovní Tatranská Lomnica, Tatranská lesná, Černoohorské kúpele a Čadca.

V letných mesiacoch prevádzala Okresná starostlivosť o mládež rodinnú výmenu českých a slovenských detí. Vybraných bolo na výmenu 7 detí do Čiech. Akcia sa konala v júli a auguste roku 1947. Rodičia si mohli zvoliť termín, ktorý im najviac vyhovoval. Deti bolo možné prihlásiť na dobu 2 – 8 týždňov. Na výmenu sa mohli hlásiť majetné ako aj nemajetné rodiny. Prihlásiť sa mohli aj rodiny, ktoré síce svoje dieťa chceli poslať do Čiech, ale nemohli si dovoliť prijať do rodiny české dieťa. Takýchto prípadov však malo byť čo najmenej. Takisto mohli bezdetné rodiny žiadať o pridelenie detí – hostov. Deti boli pridelené tak, aby do katolíckej rodiny išli katolícke dieťa. Rodičia mohli svoje dieťa sami dopraviť do Čiech a spoznať tak rodinu, v ktorej ich dieťa malo pobudnúť istý čas. Ak si to nemohli dovoliť, boli deti hromadne vysielané do Čiech. Cieľom bolo, aby mládež spoznala svoju vlasť a nové prostredie (Prehľad o vykonanej práci OSM v Trnave, 1947).

Záver

Hoci sa náš príspevok prioritne venoval činnostiam a aktivitám Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave a jej okolí v období druhej svetovej vojny z logického dôvodu (po skončení druhej svetovej vojny existovala Okresná starostlivosť o mládež už iba dva roky, ktoré boli zároveň prvými povojnovými rokmi), rozhodli sme sa zahrnúť do príspevku aj uvedené roky 1946 – 1947, čím sa nám podarilo podať ucelenejší a komplexnejší pohľad na činnosť Okresnej starostlivosti o mládež.

Ak sme v závere predchádzajúceho príspevku⁵¹ hovorili o tom, že

⁵¹ Pozri Šuhajdová, I.: Sociálno-pedagogické otázky detí a mládeže v medzivojnovom období. In: Kudláčová, B. (ed.): *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v medzivojnovom období* (2014).

v medzivojnovom období slovenské deti a mládež žili v podmienkach, ktoré do detského sveta nepatria, potom musíme konštatovať, že v období druhej svetovej vojny (ako aj v jej prvých povojnových rokoch) to platilo dvojnásobne, čo sa, samozrejme, odzrkadlilo nielen na rodinnom a spoločenskom živote slovenského národa, ale v prípade samotných detí aj na ich edukačnej dráhe. Z tohto hľadiska považujeme jednotlivé aktivity a činnosti, ktoré v danom období Okresná starostlivosť o mládež v Trnave realizovala, za veľmi prospešné, ba v niektorých prípadoch až za nevyhnutné.

LITERATÚRA

- ŠIMONVIČ, J. (1978) *Štátny okresný archív v Trnave. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Nitra: Archívna správa MV SSR, s. 289.
- HOLOŠOVÁ, A. – PLUHÁROVÁ, G. (1986) *Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, Piešťanoch a Trnave (1930 – 1950)*. Inventár. Trnava, s. 32.
- Organizačný poriadok miestnej starostlivosti o mládež.*
- Štatistická výročná správa o činnosti Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave za rok 1940.*
- Správa o činnosti Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave za rok 1941.*
- Správa z činnosti OSM v Trnave, 1944.*
- Zápisnica z valného zhromaždenia OSM v Trnave, 5. XII 1945.*
- Štatistická výročná správa o činnosti OSM, 1945.*
- Slovenské ústredie starostlivosti o mládež, 1945.*
- Prehľad o vykonanej práci ISM, 1946.*
- Prehľad o vykonanej práci OSM v TT, 1947.*
- Stanovy okresnej pečlivosti o mládež*. Bratislava: „Universum“, 1930.
- Organizačný a pracovný poriadok Okresnej starostlivosti o mládež*, Bratislava, 1947.
- Organizačný a pracovný poriadok Poradne pre voľbu povolania – pri okresných starostlivostiach o mládež na Slovensku*. Zemské ústredie pečlivosti o mládež na Slovensku: Bratislava
- Zákon č. 29/1930 o ochrane detí v cudzej starostlivosti.
- Zákon č. 48/1947 o organizácii péče o mládež.

Kontaktné údaje

Mgr. Ivana ŠUHAJDOVÁ, PhD.
Katedra pedagogických štúdií
Pedagogická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
e-mail: ivana.suhajdova@truni.sk

Blanka Kudláčová (ed.)

**PEDAGOGICKÉ MYSLENIE A ŠKOLSTVO
NA SLOVENSKU
V ROKOCH 1939 - 1945**

Zodpovedný redaktor Jozef Molitor
Grafická úprava a zalomenie Jana Janíková
Návrh obálky MgA. Štefan Blažo, PhD.
Technická príprava obálky Marek Petržalka

Pre Pedagogickú fakultu Trnavskej univerzity v Trnave
vydalo vydavateľstvo TYPUS UNIVERSITATIS TYRNAVENSIS,
spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave
a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, ako 172. publikáciu.
Vytlačila VEDA, vydavateľstvo SAV.

ISBN 978-80-8082-842-4